T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN AHLAK FELSEFESİ ÇERÇEVESİNDE TANRISIZ AHLAK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN

BURSA - 2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN AHLAK FELSEFESİ ÇERÇEVESİNDE TANRISIZ AHLAK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN

Danışman:
Doç. Dr. Hidayet PEKER

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda 701721071 numaralı Melike Seyitoğlu Özkan'ın hazırladığı "Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Ahlak Felsefesi Çerçevesinde Tanrısız Ahlak Kavramı" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunma Sınavı,09/03/2022 günü, 13:00/14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyon Başkanı)
Doç. Dr. Hidayet PEKER
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ekber Şah AHMEDİ
Bursa Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

../../2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Ahlak Felsefesi Çerçevesinde Tanrısız Ahlak Kavramı" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün kaynakların usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

15.01.2022

Adı Soyadı: Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN

Öğrenci No: 701721071

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri / İslam Felsefesi

Programı: Yüksek Lisans / Tezli

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Felsefesi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: vii + 78
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Hidayet PEKER

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN AHLAK FELSEFESİ ÇERÇEVESİNDE TANRISIZ AHLAK KAVRAMI

Bu çalışmada; yakın tarih düşünürlerinden, verdiği mücadele ile zamanın Müslümanlarına umut olan ve yol gösteren Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN kısaca hayatı, onun düşünce dünyasının yapılanmasında etkili olan faktörler, ahlak, ateizm, din dışı ahlak kavramları ve Aliya'nın bu konu hakkındaki görüşleri, din ile ahlak bağlamı ve ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde; Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN hayatına kısaca değinildikten sonra, onun düşünce dünyasının oluşumundaki dinamikler anlatılmaya çalışılmış, İZZETBEGOVİÇ'İN insan tasavvuru ve bu bağlamda özgürlük, sorumluluk ve niyet kavramları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; ahlakın genel tanımı, din ahlak ilişkisi, Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN ahlak görüşü, ateizm ve Aliya'nın ateizmle ilgili görüşleri ve Tanrısız Ahlak konuları ele alınmıştır.

Son bölümde din dışı ahlak ve ahlaki eylemin kaynağı konuları ve Aliya'nın bu konular hakkındaki düşünceleri üzerinde durulmuş, zikredilen bölümlerden sonra bu çalışma sonuç kısmı ile bitirilmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Aliya İZZETBEGOVİÇ, Ahlak, Din, Tanrısız Ahlak, Din-Ahlak İlişkisi

ABSTRACT

Name and Surname	: Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN
University	: Uludağ University
Institute	: Social Sciences
Department	: Philosophy and Religious Studies
Branch	: Islamic Philosophy
Degree Awarded	: Master's
Page number	: vii + 78
Date of graduation	:
Supervisor	: Doç. Dr. Hidayet PEKER

WİTHİN THE FRAMEWORK OF ALİYA İZZETBEGOVİÇ'S MORAL PHİLOSOPHY THE CONCEPT OF MORALİTY WİTHOUT GOD

In this study; Briefly, the life of Aliya İZZETBEGOVİÇ, one of the thinkers of recent history, who gave hope and guidance to the Muslims of the time with her struggle, the factors that were effective in the structuring of her world of thought, the concepts of morality, atheism, non-religious morality and Aliya's views on this subject, the context of religion and morality. and its relationship is emphasized.

In the first part of the study; After briefly mentioning Aliya İzzetbegovic's life, the dynamics in the formation of his world of thought were tried to be explained.

In the second part, Aliya İZZETBEGOVİÇ's human imagination and the concepts of freedom, responsibility and intention in this context are emphasized.

In the third part; The general definition of morality, the relationship between religion and morality, Aliya İZZETBEGOVİÇ's view of morality, atheism and Aliya's views on atheism and Godless Morality have been studied.

In the last section, non-religious morality and the source of moral action are emphasized, and after the mentioned sections, this study is concluded with the conclusion part.

Key words:

Aliya İZZETBEGOVİÇ, Morality, Religion, Godless Morality, Religion-Morality Relationship

ÖNSÖZ

Yakın tarih düşünürlerinden, gerek Bosna halkı için gerek tüm dünya Müslümanları ve insanları için örneklik teşkil edecek şekilde mücadele eden Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN tanınması, bilinmesi ve örnek alınması gereken bir şahsiyet olması sebebiyle böyle bir konu tercih edilmiştir.

Aliya, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyanın içinde bulunduğu kaostan nasibini almış ve Doğu Batı kıskacı arasında kalmış bir ülkede yaşamını sürdürürken Müslümanların içine düştüğü rehavet, tembellik, geri kalmışlık ve değerlerinden uzaklaşmaları sonucu ortaya çıkan problemlere kafa yormuş, gerek aileden küçük yaşlarda aldığı dini eğitim, gerek okuduğu kitaplar ve gerek yaptığı seyahatler neticesinde elde ettiği bilgi, birikim ve enerjisini, Müslümanların uyanışı ve değerlerine tekrar dönerek kendilerine gelmesi hususunda harcamıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası komünizmin hızla yayılması, Müslümanların kendi inanç ve değerlerinden uzaklaşması, İslam aleminin içinde bulunduğu buhran, geri kalmışlık ve değersizlik hissi, Batının sömürüsü karşısında direnç ve mücadele ruhunun kaybedilmiş olması gibi durumlar, Aliya'da yeniden uyanış için mücadele edilmesi gerektiği inancını oluşturmuştur.

Aliya sadece siyasi kimliği ile değil aynı zamanda fikirleri ile de ön plana çıkan önemli bir düşünürdür.

Yakın tarihte hem bağımsızlık mücadelesi vermiş hem de Müslümanların uyanması konusunda çaba sarf etmiş ve hayatı ile de bunu ispat etmiş bir düşünür olması hasebiyle, günümüz insanına ışık olması gereken düşüncelere sahip olması, Aliya İZZETBEGOVİÇ üzerine tez yazma fikrini uyandırdı bizde.

Gerek konuyu belirleme ve sonrasında bana destek olan danışman hocam Doç. Dr. Hidayet PEKER'e, Prof. Dr. Mehmet BİRGÜL'e ve bütün bölüm hocalarıma, ayrıca uzakta da olsa bana ciddi anlamda destek veren Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Melike SEYİTOĞLU ÖZKAN

Van - 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
ÖNSÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI 4
A. Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Hayatına Kısa Bir Bakış 4
B. Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Düşünce Dünyası 8
C. Aliya İZZETBEGOVİÇ'TE İnsan Tasavvuru 17
D. Aliya'nın İnsan Tasavvuru Bağlamında; Özgürlük, Sorumluluk ve Niyet 21

İKİNCİ BÖLÜM

II. ALİYA İZZETBEGOVİÇ DÜŞÜNCESİNDE AHLAK VE DİN 28
A. Ahlakın Genel Tanımı 28
B. Din-Ahlak İlişkisi 29
C. Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Ahlak Görüşü 32
D. Ateizm ve Aliya'nın Ateizme Bakışı 38
E. Tanrısız Ahlak 41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'E GÖRE ATEİST AHLAKIN İMKANSIZLIĞI 47
A. Aliya' ya Göre Din Dışı Ahlak Mümkün müdür? 47
B. Ahlaki Eylemin Kaynağı 64
SONUÇ 72
KAYNAKÇA 75

GİRİŞ

Yakın tarih düşünürlerinden Aliya İzzetbegoviç, hayatını ilim, hakikat, adalet ve halkının özgürlüğü için yaşamış ve verdiği mücadeleler ile de bunu ispat etmiştir. İzzetbegoviç hayatı boyunca hem aile içinde aldığı eğitim hem de daha sonra kendini devamlı yetiştirerek, gerek geleneksel eğitim dediğimiz klasik eserlerden gerekse batı medeniyeti üzerine yazılan kitap ve eserlerden faydalanarak ufkunu genişletmiş ve yakın zamanda Batı karşısında çok güzel ve ideal bir mücadele örneği vermiş ve göstermiştir.

İslâm'a değer veren ve hayatlarını İslam'a göre yaşamaya çalışan bir aile ortamında doğup büyüyen İzzetbegoviç, aile büyüklerinin yönlendirmesiyle ilköğretime başlamadan önce bir yıl süreyle Kur'an ve dini bilgiler öğrenmesi için Kur'an kursuna gönderilmiş; annesinin teşviki ile on iki yaşlarından itibaren de sabah namazlarını camide kılmaya başlamıştır. Aile ortamındaki dinî atmosfere ve mütedeyyin bir aile içinde büyümesine karşın İzzetbegoviç, bütün dinlere mesafeli ve uzak duran sosyalist rejimin etkili olduğu okullarda eğitim almış; bu durum, genç İzzetbegoviç'te bir kimlik krizi yaratmış ve yeni arayışlar içine girmesine sebep olmuştur. İlk gençlik yıllarında kötülüğün, haksızlığın ve zulmün her yerde gezmesine karşın Tanrı'nın daha çok adaletsizliği ve zulmü yapanların safında yer aldığı ve kötülere yardım edip onları desteklediği şeklindeki propagandalardan etkilendiğini itiraf eden İzzetbegoviç, yaşadığı inanç krizinden bir şekilde kurtulduğunu, küçük yaşta aldığı İslami eğitimin de etkisiyle ve daha sonra her iki yöndeki (Doğu ve Batı arasında) mukayese ve araştırmaların etkisi ile artık bu yeni inancı eskiden sahip olduğundan farklı olduğunu, yani tahkik boyutuna ulaştığını ifade etmiştir. Onun bu yeni inancı, atalardan miras alınan değil ya da Batının empoze ettiği tarihi zenginlik ve tecrübeden uzak olmamakla birlikte genç bir insanın dinamizmi, düşüncesi, kalbi, aklı ve ruhuyla yeni baştan inşa ettiği bir inançtır. Bu İslâm anlayışının, İzzetbegoviç'in hem düşünce dünyasını (fikri ve düşünsel anlamda) hem de hayata ilişkin mücadelesini (pratik anlamda) genç yaşlarından itibaren şekillendirdiği söylenebilir.

İzzetbegoviç, yukarıda da ifade edildiği gibi küçüklükten beri ailesinin Müslüman olmasından dolayı dini bir eğitim almış ve sonrasında sadece aileden aldığı öğretilerle yetinmemiş, hem Doğu hem Batı dünyasının felsefi ve dini kitaplarını okumuş,

zamanında var olan ideolojilerin çoğunu araştırarak tahkiki iman derecesinde yetiştirmiştir kendini. İzzetbegoviç, gençlik dönemlerine denk gelen akımlardan etkilenmiş ancak daha sonra yaptığı araştırmalar sonucunda hakiki inancın, düşüncenin, dünya ve ahiret kurtuluşunun İslam'da olduğuna kanaat getirerek bütün yaşamını İslami değerler uğruna mücadele ederek geçirmiştir.

İzzetbegoviç, II. Dünya Savaşı başlamadan önce Bosna Hersek'te lise ve üniversite öğrencilerinden oluşturulmuş "Genç Müslümanlar" adlı yapılanmaya dahil olarak o yapıda aktif rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanılan olaylar, dünyanın gidişatı ve Müslümanların düşünsel, eylemsel, toplumsal ve ekonomik problemler yaşadığı sırada; "Genç Müslümanlar", Boşnakları dinî kimlik bunalımından kurtarmaya çalışmak, sıkıntı ve problemleri analiz ederek doğru teşhislerde bulunmaya gayret göstermekle birlikte, o çağda yaşayan Müslümanların geri kalmışlığının nedenlerini araştırma, konulan teşhislere yine kendi iç dinamikleri kullanılarak çözüm üretme ve İslam'ı doğru bir şekilde yorumlama yönünde çalışmışlardır. İzzetbegoviç, "Genç Müslümanlar"ın derslerine katılmış ve böylelikle İslam hakkında teşkilatın ortaya koyduğu geleneksel olmayan, aktif, dinamik, yenilikçi görüşleri kabul etmiştir.

İzzetbegoviç, sadece geleneğe bağlı kalıp geleneğin katı kalıpları arasında hapsolunarak ya da Batının istediği gibi, modernite ve güya gelişmişlik adına Batıyı taklit ederek bütün geçmişinden, tarihi zenginliğinden kopmanın yanlış olduğunu, İslam'ın her çağa cevap verebilecek zenginlikte olduğunu, bu sebeple Müslümanların içinde bulunduğu yılgınlık ve boş vermişlikten silkelenerek kendilerine gelmeleri gerektiği ve İslam'ı yeniden anlayarak hayata geçirmelerinin önemini savunmuştur.

İzzetbegoviç'in düşünce dünyası "Genç Müslümanlar" Teşkilatı ile oturmaya başlamış ve bundan sonraki hayatını okuyup araştırarak ve kendini sürekli geliştirerek ve yoğun bir mücadele ile geçirmiştir.

Tezin birinci bölümünde; Aliya İzzetbegoviç'in hayatı ve düşünce dünyasının yapılanmasında etkili olan olaylara kısaca değindikten sonra İzzetbegoviç'in düşünce sisteminin temelini oluşturmada çok etkili olan 'insan tasavvuru' üzerinde genel olarak durulmuştur. İzzetbegoviç'in insan tasavvuru bağlamında; özgürlük, sorumluluk ve niyet kavramları ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde; ahlakın genel tanımı, din-ahlak ilişkisi, İzzetbegoviç'in genel ahlak görüşleri, ateizm ve İzzetbegoviç'in ateizm ile ilgili görüşleri incelenmiş ve Tanrısız Ahlak konusu ele alınmıştır. İzzetbegoviç'in "ahlaksız dindarlar ve ahlaklı ateistler" tabiri, yine onun düşünceleri çerçevesinde anlaşılmaya ve "ahlaklı ateist olabilir ancak ahlaklı ateizm olamaz" tespitlerini değerlendirmeye gayret göstererek din ve ahlak bağlamında konu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Son bölümde, İzzetbegoviç'in genel ahlak görüşleri çerçevesinde, ahlak ve din ile ilgili bilgiler, aradaki bağlantılar ve bununla birlikte dinin mi ahlaktan yoksa ahlakın mı dinden beslendiği ve din (ya da Tanrı) olmadan ahlaklı bir yaşamın mümkün olup olmadığı, ahlaki eylemin kaynağı ve Tanrısız bir ahlak anlayışının imkansızlığı konuları üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI

A. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Aliya ile aynı adı taşıyan dedesi Aliya İzzetbegoviç, Üsküdar'da askerlik yaptığı esnada tanıştığı Türk kızı Sıdıka Hanım ile evlenmiştir. Sıdıka hanım ile evlendikten sonra Şamats'a dönen dede Aliya'nın bu evlilikten beş çocuğu olmuş ve Aliya'nın babası Mustafa da Şamats'ta dünyaya gelmiştir. Aliya İzzetbegoviç de, 8 Ağustos 1925'te Şamats'ta doğmuş, ticaretle uğraşan ve onunla geçimlerini sağlayan babası Mustafa, çocuklarına daha iyi bir hayat ve gelecek sağlama amacıyla Aliya doğduktan iki yıl sonra Saraybosna'ya taşınmıştır.[1] Aliya İzzetbegoviç anılarında; "altı yaşındayken Kur'an Kursuna başladığını ve çocuk olmasına rağmen sabah namazlarını camide kıldığını" anlatır.

İzzetbegoviç'in ailesi mütedeyyin bir aile olmasına karşın o, liseyi daha farklı bir ortamda okumuştur. Saraybosna'nın itibarlı okullarından Birinci Erkek Lisesi'nden mezun olmuş ve ilk kez bu okulda aykırı görüşler ile karşılaşmıştır. Komünist propagandasıyla karşılaşan İzzetbegoviç, o dönemdeki arkadaşlarla komünist ve ateist yazıları okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Ailenin muhafazakar ve ailedeki dinî atmosfere rağmen İzzetbegoviç, bütün dinlere mesafeli duran sosyalist rejimin okullarında, eğitim alması hasebiyle; bu durum genç İzzetbegoviç'te bir kimlik krizi oluşturmakla birlikte, kötülüğün dünyanın bir çok yerinde olması ve Tanrı'nın bu kötülüklere rağmen zalim olanlara yardım edip zalim ve kötülerin safında yer aldığı şeklindeki söylemler ve propagandalardan etkilendiğini itiraf eden İzzetbegoviç, yaşadığı inanç krizinden bir şekilde kurtulduğunu, ancak bu yeni inancın da eskiden sahip olduğu düşünce ve inançtan farklı olduğunu ifade etmiştir. Onun bu yeni inancı, atalardan miras alınan, körü körüne bağlı olunan değil, genç bir insanın kalbiyle, aklı ve ruhuyla yeni baştan inşa ettiği bir inançtır. Bu İslâm inancı ve anlayışının, İzzetbegoviç'in hem düşünce dünyasını hem de hayata ilişkin mücadelesini yani bütün hayatını genç

[1] Admir Mulaosmanovıc, Aliya İzzetbegoviç, TDV İslam Ansiklopedisi, Ek.1 cilt, s.685, Ankara 2020

yaşlarından itibaren şekillendirdiği söylenebilir.[2] 15 yaşındayken, İzzetbegoviç'te oluşan bu tür inanç tereddütleri ve orada okurken gençliğin verdiği heyecan ile, Allah inancı ve toplumsal hak-haksızlık arasında kalan İzzetbegoviç, daha sonra kendisinin ifade ettiğine göre o dönemde okuduğu Batı Felsefesine ait eserlerin etkisiyle geçici bir inanç sarsıntısı yaşadıysa da küçüklükten aldığı din ile ilgisi hiç bir zaman kopmadı. Tanrısız ve inançsız bir evren ve bir toplum ona hep anlamsız göründü. Bu geçiş dönemlerinde onu en çok etkileyen üç eser; Bergson'un *Yaratıcı Evrim*, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* adlı kitaplar olmuştur. İçine düştüğü fikri ve düşünsel sarsıntı uzun sürmedi ve İslami kimliği gençlik dönemini şekillendirmeye ve yön vermeye başladı. [3]

İzzetbegoviç'in bir iki sene sonra geri gelen inancı baştan edinilmiş bir inanç olmuş ve onu bir daha hiç yitirmemiştir. Küçükken ailede, özellikle annesinden aldığı dini eğitim; bir dönem yanlış inanç ve görüşlere meyletse de, onu tekrar özüne ulaştırmış, bir daha o yoldan (İslam'dan) asla kopmamış ve ömrünün sonuna kadar bu uğurda mücadele etmiştir.

Daha lise ikinci sınıfta iken Genç Müslümanlar Derneği'ne girerek oranın aktif üyelerinden biri olan İzzetbegoviç, grup içindeki çalışmaların yanı sıra, özellikle Doğu Bosna'dan gelen mültecilere yardım faaliyetlerinde faal olarak bulunmuş ve onlar için çaba sarf etmiştir.

Genç Müslümanlar teşkilatında geleneksel İslam anlayışının dışında fikirlerin ve meselelerin konuşulması ve tartışılması kendisinin dikkatini çekmiş, İslam adına daha önce duymadığı şeyleri duymak ve okumadığı şeyleri okumak, bu teşkilatın içine girmesine sebep olmuştur. İzzetbegoviç, bu teşkilatta geleneksel dini yorumların dışında İslam'ın sadece şekil ve ibadetler meselesi olmanın ötesinde ele alındığını görmüştür.[4]

İzzetbegoviç, o gün verdikleri mücadelenin zamanı geldiğinde meyvelerini nasıl aldıklarını şu sözleriyle ifade etmiştir: " Bizim o zamanki şanlı mücadelemizin, bugünlere gelişimizde büyük rolü olduğu inancındayım. Biz, mensubu olduğumuz mukaddes dinimiz İslam'la varlığımızı sürdürebileceğimize inanmıştık ve öyle de oldu. Bu şuna

[2] Fatih TOKTAŞ, Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İZZETBEGOVİÇ, DEUİFD, XLIV, 2016, s. 9
[3] TDV, a.g.m., s. 686
[4] Mahmut Hakkı AKIN, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2020, s. 14

benzer: Bir çiçek düşünün, eğer onun köklerini keserseniz topraktaki gıdayı ve suyu alamaz. Bir süre yaşar, sonunda kurur ve en ufak rüzgar, onu alır götürür. Kısacası Müslüman Boşnak halkının geleceği İslam'dadır. Bu benim değişmez, sabit fikrimdir."[5]

İzzetbegoviç, Hırvatlar tarafından askere alınmak istenince Saraybosna'dan kaçıp Gradacac'a gitti. 1945'de Tito'nun liderliğindeki Partizan ordusu Saraybosna'yı aldığında geri döndü, ancak bu sefer de Sırplar tarafından askere alındı. Askerliğini bitirmesine az kalan İzzetbegoviç, partizanların Müslümanları tutuklamaya başladığı sırada, daha önce yaptığı faaliyet ve çalışmalarından dolayı, 1 Mart 1946'da on dört arkadaşı ile birlikte tutuklanarak hapsedildi. Hapiste kaldığı üç yılın ardından Halide Hanım ile evlendi. İlk girdiği Ziraat Fakültesini yarıda bırakıp Hukuk Fakültesi'ne geçti ve 1956'da mezun olarak hayatının önemli bir bölümünü farklı kurumlarda hukuk danışmanlığı yaparak geçirdi.[6]

İzzetbegoviç daha sonra inşaat sektöründe çok çalıştığını ifade eder ve o dönemde İslam'a ilişkin bazı makaleler yazmaya başladığını söyler. 1983 yılı yargılanmasında önüne konan ve tüm dünya Müslümanlarını ilgilendiren İslam Deklarasyonu kitabını o zaman kaleme almıştır.[7] İzzetbegoviç, bütün baskı ve tehditlere rağmen düşüncelerini kaleme almaya ve gençlerle ilgilenmeye devam etti. Hem Müslüman kimliği hem de entelektüel kapasitesi ile kısa sürede ilgiyi üzerine çeken İzzetbegoviç, İslami bakış açısıyla dile getirdiği ve yazdığı düşünceleri sadece Boşnaklar üzerinde değil, hem dünyadaki diğer Müslümanlar hem de ülkedeki diğer etnik grupların üzerinde de oldukça etkili izler bırakmıştır. Özellikle bütün dünya Müslümanlarının, dindaşlarına ve bütün insanlara karşı sorumluluklarını hatırlatan ve içinde bulundukları durumu tespit, teşhis ve çözüm önerileri sunan İslam Deklarasyonu kitabı büyük bir yankı uyandırmıştır. [8]

Tito'nun 1980'de ölümünün ardından şartlar daha da kötüye gitti ve 1983'te Saraybosna Süreci başladı. İzzetbegoviç ve onunla birlikte birçok Müslüman, düzeni bozmak ve yıkmak gibi suçlarla tekrar yakalandı. Ancak beraber hapiste bulunduğu

[5] R. İhsan ELİAÇIK, Aliya İZZETBEGOVİÇ, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2019, s. 56
[6] TDV, a.g.m., s. 686
[7] Aliya İZZETBEGOVİÇ, Tarihe Tanıklığım, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018, s. 41
[8] TDV, a.g.m., s. 686

arkadaşları ile daha sonra başlatacağı özgürlük mücadelesi ve siyasal bağımsızlık hareketinin çekirdek kadrosunu oluşturdu.[9]

On dört yıl hapse mahkum edilen Aliya İzzetbegoviç, kararın açıklanmasından sonra ve hapiste bulunduğu müddetçe, memleketinden ve dünyanın farklı yerlerinden kararı protesto etmek ve onların serbest bırakılması için dilekçeler gelmeye başladı. Ancak bütün dilekçeler cevapsız bırakıldı.[10]

1987'de, kızlarının Devlet Af Komisyonu sekreteri vesilesiyle ve iyi niyetle getirdikleri; pişmanlık duyup af dilemesi ve rejim hakkında birkaç hoş söz söylemesi ile ilgili getirilen dilekçe metnini okuyan ama kendisi ve inancı ile çelişeceğini düşünerek bu dilekçeyi imzalamayan Aliya'nın mahkumiyeti devam etmiştir.[11] Siyasi hayattan çekileceğine dair söz vermesi halinde hapishane hayatı sona erecekti Aliya'nın. Ancak dik ve asil duruşu ile bunu reddetmiş ve daha sonra Komünizmin etkisinin dünyada azalmasıyla birlikte, İslam ülkeleri ve demokratik ülkelerin baskısı sonucu 25 Kasım 1988'de serbest bırakılmıştır. Yapılan bu girişimler, Aliya'nın sorumluluk bilincinin artmasına ve çekirdek kadrosunu arkadaşları ile birlikte hareket edip kurduğu Demokratik Eylem Partisi'ni, Müslümanların etkin ve yoğun bulunduğu bölge ve yerlerde örgütlemeye çalışmasına sebep oldu. Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde siyasete giren ve 5 Aralık 1990'da yapılan seçimleri kazanan Aliya, Bosna Hersek cumhurbaşkanı oldu. 1 Mart 1992'de gerçekleştirilen referandum ile de Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etti. Ancak ülkesi Sırpların saldırısına uğrayınca temkinli ve dirayetli bir siyaset izleyerek çatışmaları ve anlaşmazlıkları sona erdirmeye çalıştı. Bu süreçte yapılan katliamlara rağmen İslami çizgiden ayrılmadı ve üç yıl süren bu mücadele de, 14 Aralık 1995'te Bosna Hersek'in bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlayan Dayton Antlaşması'yla sonuçlandı. Savaş esnasında ve savaşın sonunda uluslararası bazı baskılara maruz kalan Aliya, kendi ülkesinin bağımsızlığı için çok ciddi diplomatik ve askeri çabalar sarf etti. Dayton Antlaşması sonrası yapılan ilk seçimde Boşnak, Hırvat ve Sırp temsilcilerinden oluşan üçlü Başkanlık Konsey'ine seçilerek başkanlığı üstlendi. Daha sonra 1998'de yapılan seçimlere katılmak istememesine rağmen Demokratik Eylem Partisi Ana Komitesi'nin kararı gereği tekrar aday olan Aliya, seçimleri kazanarak Başkanlık

[9] TDV, a.g.m., s. 686
[10] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 65
[11] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 80

Konseyi'nin yöneticiliğine bir müddet daha devam etti. Ancak sağlık problemlerinden dolayı, görev süresi dolmadığı halde 2000 yılında devlet başkanlığından çekildi ve 19 Ekim 2003'te vefat etti.[12]

B. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Aliya'nın yaşadığı döneme kısaca değindikten sonra, onun ahlaki görüşlerinin de oluşmasını sağlayan düşünce dünyasına da değinmek gerekir. Hakkında birçok eser yazılan Aliya, 2. Dünya Savaşı sırasında okuduğu kitaplar ve felsefi çalışmalar ile kendini yetiştirmeye çalışmış ve en sonunda bulunması ve takip edilip uygulanması gereken yolun İslam olduğuna kanaat getirmiştir. Tabiri caizse Hz. Peygamber'in Hira'daki arayışı gibi bir arayışa girmiş ve insanları, insanlığı kurtarma adına zihin dünyasında çaba sarf etmiş ve İslam'ın erdemlerine ulaşmıştır. Aliya, gençlik çağından itibaren İslam'ın ve Müslümanların içinde bulundukları durumlarına ve gidişatına kafa yormaya başlamış ve buna son nefesine kadar devam etmiştir. Aliya kendi hayat felsefesini şu veciz sözlerle şöyle ifade etmiştir: "Sloganımız, inanmak ve mücadele etmek; hedefimiz ise; Müslümanların İslamlaştırılmasıdır."[13]

İzzetbegoviç'in hapis yılları ona çok şey katmış ve bu süreçte düşüncesinde bir derinleşme sağlamış, kendi fikirleri üzerinde düşünmüş ve kendini yoklayıp yenilemeye çalışmıştır. Bu tefekkür, düşünce ve araştırmaların ürünü olarak onun gerek *Özgürlüğe Kaçışım* başlığı ile yayınlanan notlarında, gerekse diğer çalışmaları, kitapları ve çeşitli platformlarda yaptığı konuşmalarında, onun insanın varlığı, mahiyeti ve varoluşsal sorunları üzerine düşüncelerini buluruz. İzzetbegoviç, varlık, insan, özgürlük, sorumluluk, Tanrı, hayat, aşk, ölüm, din, siyaset, ahlak gibi evrensel sorunlar üzerine yoğunlaşarak bir bakıma felsefi düşünüşte evrensel bir açılım sağlamıştır. Böylece biz onun Müslüman kimliği ile kuşatıcı, evrensel ölçekte fikir geliştirebilen ve üretebilen bir düşünür olduğuna tanıklık ediyoruz. *İslam Manifestosunu* kaleme alıp Müslümanların entelektüel, güncel, siyasi ve toplumsal sorunları üzerine kafa yoran İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım* kitabında, sadece Müslümanların değil, tüm insanlık sorunları üzerine

[12] TDV, a.g.m., s. 687
[13] Aliya İZZETBEGOVİÇ, İslam Deklarasyonu, Tercüme: Azra Blekiç AYDOĞAN, İbrahim Hakan AYDOĞAN, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018, s. 15

yoğunlaşan, tüm kültürlere seslenen bir düşünür olarak karşımızdadır. Büyük düşünürler, kendi düşünce iklimlerinin aidiyetlerini de aşarak bütün toplumlara kısacası insanlığa seslenebilenlerdir. İzzetbegoviç de bir yandan İslam düşüncesinin sorunları ve günümüz Müslümanlarının içinde bulunduğu krizin üzerinde kafa yorarak yeni fikirler geliştirmeye çalışırken diğer taraftan inancı ve düşüncesi ne olursa olsun ve hangi coğrafya ve bölgede bulunursa bulunsun, insanın varoluşsal sorunlarını ele almaktadır.

Aliya, insan, din, ahlak, egemenlik, kültür, batı dünyası, Müslümanların içinde bulunduğu durum ve bunun sebep ve çözüm yolları gibi kavramlar üzerine kafa yormuştur. Bu konular ile ilgili okuduğu kitapların yanı sıra seyahatlere de çıkarak durumu yerinde görüp anlamaya çalışmıştır. Seyahatleri sonucunda gördüğü ve gözlemlediği durumlar onu hayal kırıklığına uğratmış ve hem Doğu hem de Batıya eleştirilerde bulunmuştur. Müslümanların durumuna ciddi anlamda üzülen Aliya, *İslam Deklarasyonu* kitabını yazmış ve Müslümanların uyanmasını arzulamıştır.

Aliya'nın hem yaşamının hem de düşünce dünyasının, en belirleyici ve etkili faktörlerinden biri, belki de ikinci kez (1983-1988) hapishane hayatıyla karşılaşması ve tekrar parmaklıkların arkasındaki dünya ile yeniden tanışması olmuştur. İkinci kez hapis cezasına çarptırıldığında Aliya 58 yaşındaydı. Yaşamın bu döneminde hapse atılmış bir insanda, hayatının sonu gelmiş gibi bir algı oluşabilir ya da dünyaya karşı bir isteksizlik ve bütün bir hayata karşı bir ümitsizlik oluşabilir. Ancak Aliya, bunu kendi lehine çevirerek entelektüel olgunlaşması için, gelecek planları kurarak Müslümanlar ve tüm insanların kurtuluşu için kafa yormuş, çaba sarf etmiş ve zindanı bir Hira'ya, bir Yusuf Medresesine çevirmeyi başarmıştır.

Aliya yaşadığı dönem ve çevre göz önüne alındığında, yaklaşık yarım yüzyıl ateist, materyalist bir egemenliğin hüküm sürdüğü o çağ ve topraklarda, savunduğu düşünceleri ve dik duruşuyla, insanlara umut kaynağı olmuş ve insanların ruhi dertlerine derman olmaya çalışmıştır.

Onun düşüncelerini iyi anlatan, Doğu- Batı Arasında İslam adlı eseri, Aliya'nın yaşadığı zaman ve zemini iyi tasavvur ettiğini ve dönemin reçetesinin nasıl hazırlanması gerektiği hususunda bize bilgiler vermektedir. Aliya'ya göre; dünyanın (yani genel olarak insani düşünce tarzlarının) bir tarafında Hz. Musa, diğer tarafında Hz. İsa ve ortasında ise Hz. Muhammed bulunmaktadır. Musa Peygamber'in getirdiği öğretilerin değiştirilip

tahrif edilmesiyle maddecilik yani dünyacılık, İsa Peygamber'den sonra yapılan tahrifler sonucunda da ruhçuluk yani öbür dünyacılık hüküm sürmektedir. Muhammed'den sonraki İslam ile de ikisi arasında denge kurulmuştur. Bu bakış açısıyla Aliya, dünya görüşlerini üç kümede toplamıştır. Kendisi bunu açıklarken şu cümlelere yer vermiştir: "Dini (maneviyatçı), materyalist (maddeci) ve İslami. Bunlar şuur, tabiat ve insan olarak adlandırmaya alışmış olduğumuz üç esas mümkünata tekabül eder veya bunların projeksiyonlarıdır. En eski zamanlardan bugüne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre yegane veya esas varlık ruhtur, ikincisine göre ise maddedir. Üçüncüsü ise ruh ve maddenin bir arada var oluşundan yola çıkmaktadır. Çünkü yalnızca madde olsaydı materyalizm tek tutarlı felsefe, maneviyat ise tamamen manasız bir tutum olurdu. Diğer yandan eğer ruh varsa o zaman da insan vardır ve maneviyat ile ahlak olmadan insan hayatı manasızdır. En yüksek şekli insanda sergilenen ruh-madde birliği prensibinin adı ise İslam'dır."[14]

İslam uzun süre yayılıp dünyada egemen güç haline geldi ancak yaklaşık 18.yy'dan sonra ciddi bir gerileme ve Batı sömürüsü ile baş başa kaldı. Müslümanlar uzun yıllar başlarını bu sömürü ve gerilemeye karşı kaldıramadılar. Hem topraklarını yavaş yavaş kaybettiler hem de sahip oldukları inanç, sosyal ve kültürel değerler, toplumsal yapıyı ayakta tutan dinamikler bir bir alındı ellerinden ya da yozlaştırılarak tekrar sıkıştırıldı ellerine… Bu sefer gözlerini açtıklarında ya batılılaşma adına bütün değerlerini yok sayan insanlar ya da geçmişte takılıp kalan insanlar olarak buldular kendilerini… Bizi biz yapan değerler, gelenek ve yenilik kıskacı arasında sıkışmıştı. Batılılaşmaktan uzak duran Müslümanlar da kendi dünyalarında kimseye müdahale etmeden yaşamaya başlamıştı. Üzerlerinde bir yılgınlık, bitkinlik ve atalet hüküm sürüyordu ve artık dünyanın imar edilmesi mücadelesinde tamamen nötr vaziyette idiler. Müslümanların içine düştüğü bu buhran, bunalım ve çıkmazların farkına varan düşünürler yavaş yavaş başkaldırmış ve Müslümanların tekrar uyanması ve kendilerine gelmesi adına çaba sarf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in 23 yıllık bir süreçte, cahiliyye dönemini Asrı Saadete çevirmesi örneğinden yola çıkarak kendi dinamiklerimiz ile yeniden ayağa kalkmamız için mücadele etmemiz ve kendimize gelmemiz gerektiğini savunmuşlardır. Batı'nın bilgi

[14] Aliya İZZETBEGOVİÇ, Doğu- Batı Arasında İslam, Tercüme Salih Şaban, İstanbul, Klasik Yayınları, 2018, s. 13-14

ve teknolojisinden kendi değerlerimiz ışığında yararlanmamız gerektiği ve asıl kurtuluşun bununla birlikte İslam'da olduğunu dile getirmişler ve İslam tasavvurumuzu gözden geçirerek yeniden ihya etmemiz gerektiğini söylemişlerdir. Cemâleddîn-i Efgânî (1839-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Reşid Rıza (1865-1935), Filibeli Ahmed Hilmi (1865- 1914), Mehmed Akif (1876-1936) ve Muhammed İkbal (1876- 1938) bu düşüncenin ilk mümessilleridir. Ve hiç şüphesiz yakın tarihte de Aliya İZZETBEGOVİÇ bu bayrağı devralmıştır.[15]

Aliya, İslam'ın ve Müslümanların içinde bulunduğu krizlerin farkına varmış ancak bu problem ve krizlerin artması ve derinleşmesindeki sebeplerin sadece modern dünyanın dayatmaları olmadığını, bununla birlikte Müslüman düşünür ve önderlerin pasif olması, aynı zamanda yanlış tutum ve davranışları olduğunu dile getirmiştir.

İzzetbegoviç'e göre; İslam toplumlarında bulunun şeyh ve hocalar, İslam'da yeri olmayan ruhban sınıfını oluşturmaktadır. Hıristiyanlardaki ruhban sınıfı nasıl ki dinin anlaşılması, yorumlanması ve yaşatılması konusunu kendi tekellerine aldılarsa, bizdeki şeyh ve hocalar da aynısını yaparak İslam'ın modern ve güncel soru ve sorunlarının çözümlenmesi işini sadece kendilerinin tekelinde olduğunu düşündüler. İzzetbegoviç'e göre bu tavır ve yaklaşım, Tanrı ve insan, Yaratıcı ve kul arasında herhangi bir aracı kabul etmeyen İslam'a aykırı bir tavırdır. Böylece İzzetbegoviç, Müslümanların sorunlarını tespit ve teşhis etme, ayrıca bu problemleri çözme yetki ve sorumluluğunun kutsal bir sınıfın elinde ya da tekelinde değil, bütün Müslümanların sırtında ve sorumluluğunda olduğu düşüncesindedir.[16]

İslam toplumları, bir tarafta güya İslam adına ve İslam'ı tekellerine alan gelenekçilik ile kendi geçmiş ve dinamiklerinden kopmuş bir yenilikçilik arasında kalmıştır. Böylelikle yeniliğe dini söylemler ile karşı çıkanlar ve geçmişe ait her şeyi dini diye reddedenler arasında bir çelişki meydana gelmiştir.[17]

[15] Hilmi KARAAĞAÇ, Aliya İZZETBEGOVİÇ'te İslam Düşüncesinin Yenilenmesi, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 19, Temmuz 2019, s. 38
[16] Toktaş, a.g.m., s. 18
[17] Akın, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 95

Aliya'ya göre; "Kur'an ve İslam, sadece hocalara bırakılamayacak kadar önemlidir."[18]

Sadece devlet adamlığı değil aynı zamanda bilge kişiliği ve ülkesinde yaşanan sıkıntılar ve soykırıma karşı ciddi bir mücadele vermesiyle bilinip tanınan Aliya, her insanın yaşanan olaylardan sorumlu olduğunu göstermiş ve sorunun asıl kaynağının Müslümanların kendi dinlerinin özünden yani İslam'dan uzaklaşması olduğunu düşünmüştür. Ona göre İslam, taşıdığı değerler ile her daim güncelliğini ve evrenselliğini koruyan, kural ve kaideleri olan, aktif ve faal olmayı, hareket ve mücadeleyi isteyen, madde ve manayı, ruh ve bedeni, dünya ve ahiret dengesini ayakta tutan mükemmel bir dindir. İslam'a gönül veren ve onu yol edinmiş insanların kendi yollarına bağlı kaldığı müddetçe geride kalmaları mümkün değildir ve Müslümanların geri kalmışlıklarının sebebi İslam ile bağ ve irtibatlarını gevşek tuttukları içindir. Bu durumda kurtuluşu sağlayacak çözüm yolu İslam'a yeniden dönerek onunla yeniden doğuştadır.[19]

İzzetbegoviç, İslam'ın 'iman etmek ve iyi, salih işler yapmak' emrine sürekli vurgu yapmış ve ona göre İslam, sadece bir inanç ya da düşünce sistemi olmanın ötesinde bu dünyada hayata geçirilmesi gereken bir davadır.[20]

İzzetbegoviç'e göre İslam, Müslümanların hem bireysel hem de toplumsal hayatlarına yeni bir ruh getirebilecek, yaşamlarına heyecan katacak, insanı bir bütün olarak ele alıp onun için gerekli bilgi, şuur, bilinç, disiplin ve hayat enerjisini temin edip verebilecek bütün vasıflara sahiptir. İlk Müslümanların sergilediği tavır, yaşadıkları hayat ve mücadele, İslam'ın bütün bu özelliklere sahip olduğunu gösterir. İnananların uzun süredir şahsi ve toplumsal hayatlarından dışladıkları İslam, yüreklerinde yer edinip orada kök saldığında ve yeniden hayatlarına dahil olduğunda, onları aydınlık günlere ve yarınlara ulaştıracaktır.

Aliya, İslam ile Müslümanlar arasında oluşan mesafe ve ayrılık konusunda, Kur'an'ı Kerim ve Müslümanlar arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş ve meselenin Müslümanların Kur'an'dan uzaklaşmaları olduğu fikrini savunmuştur. Toplumların ve

[18] Aliya İZZETBEGOVİÇ, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, Tercüme: Hasan Tuncay BAŞOĞLU, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 311
[19] Karaağaç, a.g.m., s. 39
[20] Akın, a.g.e., s. 85

Müslümanların tekrar kalkınmasının, Kur'an ile irtibatlarını kuvvetlendirmekten geçtiğini düşünmüştür.[21]

İzzetbegoviç yeniden dirilme için asıl kaynaklarımıza yönelmemiz gerektiğini düşünür. Allah'ın insanların kurtuluşu için göndermiş olduğu hayat rehberi Kur'an-ı Kerim, yüce Allah'ın insanlara son ve evrensel mesajı ve Müslümanların en temel ve birinci kaynağıdır. Müslümanların altın çağını yaşadıkları dönem ile duraklayıp geriye çekildikleri dönemlerde, Müslümanların Kur'an ile irtibat ve bağları arasında değişiklik ve farklılık arz eder. Yani, Müslümanların ilerlemesi ya da gerilemesi, onların Kuran ile olan bağ ve irtibatları ile birebir ilgili ve bu anlamda paraleldir. İzzetbegoviç'e göre, Kur'an'ın hayata dahil olması, öncelenmesi, onunla canlı bir irtibatın kurulması, mutlaka yeni bir kalkınma ve ilerlemeyi de kendisiyle birlikte getirmiştir. Duraklama ve gerileme ise Kur'an'la irtibatın hayatiyetini ve fonksiyonunu kaybetmesi ile de doğru orantılıdır. Bu dönemde Kur'an, hayata müdahil edilmeyip kanun otoritesini kaybederek türlü makamlarla okunan, okuyup anlama ve hayata geçirme yerine güzel seslerle tilavet edilen ve güzel hatlarla yazılan kutsal bir eşya halini almıştır. "Kur'an-ı Kerim'e yönelik çalışmalar ve yorumlarda hikmet, yerini kılı kırk yaran bir titizliğe, öz yerini şekilciliğe, muazzam tefekkür de tilavet becerisine bıraktı. İlahiyatçı bazlı formalizmin süregelen tesiri ile birlikte Kur'an'ı Kerim'in anlayarak okunması giderek azalırken manası anlaşılmaksızın yapılan kıraati giderek arttı. Okunan Kur'an-ı Kerim metinlerdeki mücadele, dürüstlük, şahsi ve maddi fedakarlıklar talep eden ve üstümüze çöken tembellik namına katı ve itici olan emirleri, Kur'an'ın haz veren sesi içinde eriyip gitti."[22] Halbuki Kur'an sıklıkla ve devamlı olarak iman ve salih ameli birlikte zikrederek beraber anlaşılması ve hayata birlikte geçirilmesini arzular. Müslümanların Kur'an'la irtibatlarının yeniden sağlanması, nasıl iman edip bilgiye nasıl ulaşacakları, merkeze kimi ya da neyi koyacakları, hangi bakış açısıyla dünyaya bakıp okuyacakları ve hayatlarında nasıl uygulayıp yaşayacakları sorusuna cevap bulmak amacıyla Kur'an'ın okunması, üzerinde kafa yorulması, içselleştirilmesi, araştırılması ve yorumlanması, içeriği ve öneminin kavranması gerekmektedir. Kuran'ın ilk inen surelerinde geçen tertil kelimesi de aslında bu anlama gelir. Müslümanların ve inananların ihtiyaç duyduğu bilinç, azim

[21] Akın, a.g.e., s. 89
[22] İzzetbegoviç, İslam Deklarasyonu, s. 34

ve mücadele ruhunu onlara kazandırmak, Kur'an'a yitirdiği önemi, hayata müdahil olması gerçeği, rehber ve kanun olma niteliğini yeniden kazanması ile mümkün olacaktır.

Aliya'ya göre, Kur'an'a bakıldığında, İslam'ın her şeyden önce ve her şeyin üstünde iki şarta vurgu yaptığı görülür. Bunların birincisi iman etmek, ikincisi iyilik yapmaktır.[23] İman etmek ve salih amel işlemek Kur'an'ın sayısız yerinde zikredildiği gibi, insanların kalbine yazılmıştır ve sözde İslam'ın şartları olarak zikredilen emirlerin çok ötesinde ve öncesindedir. Aliya'ya göre, Kur'an'ın diğer bütün emir, tavsiye ve yasakları kademeli olarak bu iki kanuna indirgenebilir. Çünkü bu iki kanun İslam'ın özünü oluşturur.[24] Aliya bu düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: "Bu nedenle biri bana sorduğunda, özellikle de çocuğum bana 'İslam nedir?' diye sorduğunda, 'Allah'a inanmak ve salih amel işlemek,' diyeceğim. Ondan sonra namaz, oruç ve hacdan bahsedeceğim ve nihayetinde bunların ibadet olduğunu söyleyeceğim. Bunlar, ancak ruhun Allah inancıyla ve davranışların da iyiliklerle doluysa o zaman dinin bir parçasıdır. Eğer öyle değilse bu ibadetler tıpkı diğer boş inançlar gibi anlamsızdır."[25]

Aliya üzerinde yapılan araştırma ve çalışmalar; ilahiyat anlamında eğitim almamasına, seküler okullarda yetişip avukat olmasına rağmen, dini hayatın merkeze konulması ve Müslümanların içinde bulundukları çöküntü ve durumdan nasıl çıkacakları ile ilgili ciddi çalışmalar yaptığını ve bunu kendine ne kadar dert edindiğini göstermiştir.

İzzetbegoviç'in düşüncesi incelendiğinde; onun, insanı dolayısıyla dini, merkezi bir konuma bıraktığı görülür. O, hayatın ve dünyanın anlamını arayan, dünyaya geliş amacını ve varlığının mahiyetini sorgulayıp arayan insan bağlamında, ilahi hitaba yani vahye muhatap olan ile bu hitaptan habersiz ve uzak olan insan arasında karşılaştırılmayacak kadar önemli bir farkın bulunduğunun altını çizer. Vahye muhatap olan ve yüreğini bu hitaba açan insan, kendi varoluş gayesini hakkıyla kavrayıp hayatını ona göre dizayn edebilmektedir. İzzetbegoviç'e göre, insanın varlık sancısı ve anlam arayışına en doğru ve en uygun cevap veren yegane din İslam'dır. İzzetbegoviç, inen vahiy ile uygulanan vahyin birbirinden farklılaştığını dile getirir ve nazil olan ayetlerin anlaşılması ve hayata geçirilmesi noktasında sıkıntılar görür. İzzetbegoviç, hakikatinden

[23] Aliya İZZETBEGOVİÇ, İslami yeniden Doğuşun Meseleleri, Tercüme: Azra Blekiç AYDOĞAN, İbrahim Hakan AYDOĞAN, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2021, s. 145
[24] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 146
[25] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 148

şüphe duyulmayan vahyi anlama konusunda bazen hata bazen de uygulamada farklılık olabileceğini ve bu durumun Müslüman bilincindeki bir sapmadan kaynaklandığını dile getirir. Kendi hayatında yaşadığı ve edindiği tecrübeler ile de bu durumu açıklamaya çalışan İzzetbegoviç, İslam'ın bazı ilke ve uygulamalarının çağ dışı olduğuna dair yapılan propagandalardan bir süre etkilendiğini ve tereddütler yaşadığını açık yüreklilikle itiraf ederek dile getirir. İzzetbegoviç bazı hükümleri zamanla okuyup yaşadıktan sonra hikmetini anlayabildiğini söylemiştir.[26]

Aliya'ya göre modernlik bir çağ adıdır. Bu bir dine bağlanma ile insanları çağ dışı görmenin ya da bağnaz görmelerinin kesinlikle yanlış olduğunu, İslam'ın her çağa çözüm üretebilecek kapasitede olduğunu, ancak Müslümanların kendilerini dört duvar arasına ve düşünce hapishanesine hapsettiğini ve yeniden dirilme ile ayağa kalkıp düşünsel ve eylemsel değişim ile İslam'ın yeniden hayata can vereceğini söylemiştir. İslami bazı uygulamaların güncellenmesi gerektiğini düşünen Aliya, böylelikle Müslümanların içine düştüğü buhranlardan kurtulabileceğini savunmuştur.

Aliya, dinin hayatın kendisi olduğunu savunur ve bu düşüncesini Peygamber'in hayat felsefesi ve eylemlerinden alır. O, Hz. Muhammed'in dini düşünceyi Medine'de sosyal hayata geçirmesi ve uygulamasına dikkat çeker. Mağarada inziva halindeki Peygamber'e gelen vahiy, Peygamber'i harekete geçirmiş ve o din bir daha mağaraya girmemiştir. İslam doğrudan hayatın içinde bilinçli bir mücadele üzerinde durur. Şeytan ve kötülük bu hayatın içindedir ve önemli olan bu hayattan kaçarak mağaraya, inzivaya çekilmek değil; onun içinde kötülükler ile mücadele ederek, değer üreterek ahlaki yükselişi sağlamaya çalışmaktır.[27] Aliya'ya göre insan ancak insanlar içinde yaşayarak insan olabilir, inzivaya çekilerek değil.[28]

Aliya, burada dinin hayatın ta kendisi olduğu düşüncesine vurgu yapmış ve dinin, ahlakın hayatın merkezine konulması gerektiği düşüncesine yer vermiştir. Mistik düşüncenin, hayata dokunmadığını, din ve ahlakın hayata tesir ettiği ve insani ve toplumsal olarak hayata müdahale edebildiği müddetçe amacına ulaşacağını düşünür. Peygamber'in Hira'da aldığı vahyi hayata geçirme ve tebliğ edip yaygınlaştırma gibi bir

[26] Toktaş, a.g.m., s. 28
[27] Akın, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 76
[28] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 39

görevi ve mesuliyeti olmamış olsaydı, 23 yıl süren bir mücadelenin içine girmezdi. Yirmi üç yıl süren bu mücadele, dinin hayata hakim kılınması noktasında muhteşem bir örneklik teşkil eder. Aliya kendi hayat mücadelesinde de bunu örnek alarak hayatına geçirme adına ciddi bir çaba sarf etmiştir. Onun düşünce yapısının oluşmasında, daha küçük yaşlarda ailesinden özellikle de annesinden aldığı eğitimin önemli bir etkisi olduğunu görüyoruz. Aliya'nın gençlik dönemlerine denk gelen ve onun da o sert rüzgardan etkilendiği Komünizm düşüncesinden kurtulması çok zaman almamıştır. Daha sonra giriştiği İslami mücadeleyi ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Yakın tarihte örneği az görülen birçok yenilik ve erdemi hem bireysel olarak başarmış hem de toplumsal olarak da başarılmasını sağlamıştır. Bosna Hersek bağımsızlığı mücadelesi sırasında ve bağımsızlığı ilan ettikten sonraki süreçte takındığı tavır, düşmanlarına gösterdiği tutum ve davranışlar, yapılan onca eziyet, işkence ve katliamlara karşı kuşandığı ahlak, İslam'ı nasıl hayatına geçirdiği, Allah Rasulü'nü nasıl örnek ve rehber aldığının göstergesidir.

Aliya, düşünce dünyasını özet mahiyetinde kendisi şöyle ifade eder: "Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da öyle hissedeceğim. Çünkü İslam benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır."

Aliya'ya göre, İslam yalnızca bir inanç manzumesinden ibaret değildir ve sadece uhrevi hayat ile ilgilenmez. O, iman ve inanç ile birlikte salih amel, iyi ve hayırlı davranış ve yaşamı da gerekli kılar. Ona göre imanın kalpte yerleşmesi, kendini amel olarak dışa vurmalı ve iman iddiasını böylece ispat etmelidir. İslam, hayatı bütün olarak ele alır. Hristiyan düşüncesi gibi kilise ve uhrevi hayatı önceleyen ya da Yahudi ve materyalist düşünce gibi sadece dünyayı önceleyen değil, dünya ve ahiret dengesini kurarak her iki hayat için çaba sarf etmenin adıdır İslam… Aynı zamanda iç ile dışı, ruh ile bedeni, geçmiş ile geleceği, dün ile bugünü, bugün ile yarını, dünya ile ahireti, ibadethane ile çarşıyı kısacası bütün bir hayatı tanzim etme ve düzenleme ve hayatın her alanına etki etme görevi bulunmaktadır. Bu görevin yani İslam'ın anlaşılması ve hayata geçirilmesi hususu ihmal edildiğinden dolayı, Müslümanların hali ortadadır ve bunun çözüme kavuşturulması için de bütün Müslümanların üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. İslam'ın gerçek anlamda hayatın her alanına, gerek bireysel

gerek toplumsal ilişki ve kanunlarda söz sahibi olması ve bu bağlamda güncel tutulması gerekmektedir. Aliya'ya göre Müslüman halkların umudunu canlı tutacak, hülyasını ve ideallerini ayakta tutup gerçekleştirebilecek, onlara yitirdiği dinamizmi verebilecek ve onlar arasında gerekli olan ilke, kural, disiplin, ilham ve enerjiyi gerçekleştirecek tek düşünce İslam'dır.[29] Aliya bunu teyit eden şu ifadeleri kullanır: "İslam'a ait olan insanın, hayatın sadece ve din ibadet ile değil aynı zamanda çalışma ve bilim ile tanzim edilmesi gerektiğine inandığını, dünyaya ilişkin vizyonu, ibadethanenin fabrika ile yan yana olmasına izin vermekle kalmayıp aynı zamanda bunu talep de ettiğini, insanları sadece terbiye etmekle kalmayıp aynı zamanda dünyadaki hayatlarını kolaylaştırmanın ve geliştirmenin de gerekli olduğuna inandığını ve bu iki hedefi birbiri için feda etmek uğruna hiçbir sebep olmadığını düşündüğünü ifade eder."[30]

C. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'TE İNSAN TASAVVURU

Bütün dünya görüşlerinin temelini, insanın yaratılışı ve mahiyeti ile ilgili düşünceler oluşturur. İnsanın ne tür bir varlık olduğu ve nasıl yaşaması ile ilgili sorular, bizi insanın nereden geldiği ile ilgili sorulara yöneltir.[31]

İnsanın bu dünyadaki varlığına anlam arayışı, varoluşundan beri devam etmektedir. Bu arayışın bizzat kendisi değerli ve onu diğer varlıklardan ayıran özelliktir aslında. Bu sebeple insanın varlığı ve mahiyeti ile ilgili sorular eskimeyen sorulardır.[32]

Aliya İzzetbegoviç, düşünce sistematiğini insanın varlık içindeki konumunu tespit etmeye çalışarak oluşturmuştur. İnsanı bütün diğer varlıklardan ayıran yönleri ya da en önemli yön hangisidir, sorusu felsefe tarihinin en önemli sorusudur. İnsan ile ilgili sorulara verilecek cevaplar iki kategoride toplanabilir. Bunlardan biri; biyolojinin, antropolojinin, sosyolojinin insan meselesine dair verdiği bilimsel cevaplar. Diğeri ise; dinin, felsefenin ve sanatın verdiği cevaplardır. Bu aynı zamanda insanın ikili yapısına

[29] Karaağaç, a.g.m., s. 42
[30] İzzetbegoviç, İslam Deklarasyonu, s. 46
[31] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 33
[32] Akın, a.g.e., s. 42

karşılık gelmektedir. Bu ikili durum ruh-beden, madde-mana ayırımına tekabül etmektedir.[33]

Aliya, dünya görüşlerinin hepsinin üç kümede toplandığını savunur. Bunlar; dini (maneviyatçı), materyalist (dünyevi) ve İslami. Bunlardan birincisi yani maneviyatçılara göre yegane veya esas varlık ruhtur. İkinci grup olan materyalistlere göre esas varlık maddedir. Üçüncü yol olan İslam ise, bu iki varlığın yani ruh ve maddenin bir arada oluşuyla yola çıkmaktadır.[34]

İnsanın ontolojik olarak temel iki yönünden birine ağırlık vermek, insan için uyumlu ve dengeli yaşamdan uzaklaşmak demektir. Yahudilik ve Hristiyanlık, biri dünyaya yani maddeye ağırlık vererek, diğeri manaya yani ahirete ağırlık vererek bu sapmayı yaşamıştır. Ruh ve beden uyumu ve dengesinin kurulduğu ve sağlandığı en özgün temel ancak İslam'da bulunabilir.[35]

Beden ve ruh ikiliği (ve birliği), en temel, en büyük ve en eski insani tecrübedir. Bu ikili ilişki, tarih öncesi dönemden günümüze kadar her beşeri düşünceye damgasını vurmuş, ilgi ile düşünülüp araştırılmış ve insanlık tarihi kadar uzun bir serüvene sahip bir düşüncedir.[36]

Aliya'ya göre, insan tabiatı gereği diğer bütün varlılardan farklı ve ayrı olması sebebiyle tabiatla özdeşleştirilebilecek bir varlık değildir. Aliya insan ve hayvandan bahsederken birbirinden tamamen ayrı iki ayrı mahlukat olduğunu söyler. Ona göre hayvan hayatta kalmak için yiyecek aramak ve bunun için mücadele etmesi gerekirken; insan, inanç, korku, güven, sembol, kural, emir ve yasaklar ile karşımızda durmaktadır. İnsanı insan yapıp hayvanlardan ve hayvani durumlardan ayrı tutan da bu duygu ve düşünceleridir. Bundan dolayı Aliya'ya göre insan, içindeki bu hayvani duyguları aşıp yenerek kendisine anlam kazandırmış bir varlık olur.[37]

---

[33] Akın, a.g.e., s. 38
[34] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 13
[35] Akın, a.g.e., s. 72
[36] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 180
[37] Zübeyir OVACIK, Tabiat ve Şuurdan Daha Öte bir Varlık Olarak İnsan: Aliya İzzetbegoviç'te Felsefi Antropoloji, Felsefe Düşünce Dergisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2015, s. 197

Aliya bu durumu şöyle izah eder: "Biz şöyle deriz; insan tekamül etmiştir, fakat bu ancak onun harici, fani tarihidir. İnsan, keza, yaratılmıştır. Muayyen bir anda, kabili izah olmayan bir tarzda hayvan olmadığını idrak etmiş ve ayrıca içindeki hayvani unsuru inkar etmede de hayatın manasını bulmuştur." [38]

Aliya, insan ve hayvan arasında biyolojik olarak bir benzerliğin olduğunu söyler ancak insanı insan yapan öz ile yani ruhi, manevi ve ahlaki yönüyle hayvandan tamamen ayrıldığını, dolayısıyla hayvanların bir eşya gibi sorumsuz iken insanın yaratılışı gereği özgür ve hem kendine hem de yaratılan bütün varlıklara karşı sorumlu olduğunu dile getirir.[39]

Aliya insan ve hayvan arasındaki farka dikkat çekerek şunları söyler: "İnsan ile hayvan arasındaki kesin fark buna göre fiziki ve zekai değil, her şeyden evvel manevidir ve az çok açık olan dini, ahlaki ve estetik şuurun varlığında kendini gösterir."[40]

Aliya'ya göre, iyi ve kötü, doğru ve yanlış, güzellik ve çirkinlik, adalet ve zulüm, yani bütün değer çiftler insanda bulunur. Ve bu başka varlıklarda yoktur. [41]

İzzetbegoviç'in insan felsefesinde, insanın diğer varlıklar arasındaki konumunu ve onlardan ayıran özelliklerini anlattıktan sonra, insandan İslam'a doğru giden bir yol izlediği görülmektedir. Onun için insanın varlığına anlam kazandıran ve insanın hakikatine en uygun ve insanın anlam arayışına en isabetli cevaplar veren yegane din İslam'dır.[42] Ona göre İslam, dinin ötesinde bir anlama sahiptir.

Aliya, dini, materyalist ve İslami olarak üçe ayırdığı görüşlerden İslami olanı dini olandan ayırması dikkat çekicidir. Aliya'nın düşünce sistematiğin özgünlük ve ayrıcalığı tam da böylesi bir durumdan kaynaklanmaktadır. Aliya bütün düşünce sistemleri ve yapılanmalarının şuur, tabiat ve insan üzerinden gittiğini ve her bir inancın bunlardan birine tekabül ettiğini söyler. Aliya'ya göre, maneviyatçılar varlığın temeline şuuru yani ruhu bırakırken; materyalistler varlığın temeline tabiatı yani maddeyi bırakır. Varlığın temeline insanı koyan yani ruh ve beden, madde ve mana bütünlüğünü sağlayan varlık

[38] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 40
[39] Ovacık, a.g.m., s. 198
[40] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 48
[41] Yusuf YAVUZYILMAZ, Bilge Yönetici İZZETBGOVİÇ'in Entelektüel Dünyası, Çıra Genç Yayınları, İstanbul, 2019, s. 50
[42] Akın, a.g.e., s. 70

olan insanı temel alan yegane düşünce sistemi ve din İslam'dır. Aliya ruh ve beden, madde ve mana birlikteliğinin en ideal sentezinin insanda ortaya çıktığını ve bunu böyle kabul eden dinin de İslam olduğunu söyler ve diğer bütün düşünce ve sistemlerin insanları eksik tanımladıklarını düşünür. [43]

Aliya, insanın ruh ve bedenden oluşan iki yönlü bir varlık olduğunu, bedenin ruhun bineğinden ibaret olduğunu söyleyerek, insanı gerçek anlamda tanımanın insanın her iki yönünü bilmekten geçtiğini savunur. [44]

İnsanın çift yönlü bir varlık olduğunun altını çizen Aliya, insanın bu yönüne en uygun dinin, ruh-beden ve dünya-ahiret dengesini sağlayan İslam olduğunu ve diğer düşüncelerden böylece ayrıldığını söyleyerek şunları kaydeder: "İslam'da madde birçok güzel ve ulvi gaye için vasıta olarak görülmektedir. (mesela namaz için beden, zekat için mal). Maddi dünya şeytanın mülkü, beden de günahın yuvası değildir. Kur'an insanın en büyük ümitlerinin bağlandığı ahireti bile dünyevi renklerle tasvir etmekten çekinmiyor. Bu yüzden Hristiyanlar tarafından bir dine layık olmayan şehvaniyetle suçlanmıştır. Ne var ki bu husus ancak maddi dünyanın İslam'a yabancı olmadığını ve dünyayı reddeden Hristiyan zihniyetinin İslam'da bulunmadığını açıklamaktadır." [45]

Hakikatte insan, bedeni ve ruhsal yani maddi ve manevi yönleri olan çift boyutlu (iki yönlü) bir varlıktır. İnsanın çift boyutlu gerçekliğini kabul etmek ve bu iki boyut arasında denge ve uyum aramak yerine, insan bu boyutlardan birisiyle özdeşleştirildiğinde ortaya maneviyatçılık (saf din ya da Hristiyanlık) ve maddiyatçılık (materyalizm ya da Yahudilik) gibi birbiriyle çelişen yaklaşımlar çıkmıştır. İzzetbegoviç'e göre, çift boyutlu insanın tek boyutlu algılanma biçimleri olan maneviyatçılık ve maddiyatçılık insanlık tarihinde hep mevcut olmuştur. Saf din veya öte dünyada mutluluk (Tanrı'nın Krallığı) arayışı olarak Hıristiyanlık, maneviyatçılığı temsil ederken; bu dünyada belli bir kavme cennet vaat eden Yahudilik, maddeciliği temsil etmektedir. Her iki din de insanlığın bir boyutunu yadsıdığı ve bir tarafını ele aldığı için vaat ettikleri huzuru ve mutluluğu insana verememişlerdir. Çünkü insan tam olarak yani her iki yönü ele alındığı zaman ancak mutlu olabilir. İnsanlığın bütün sorunlarının

[43] Ovacık, a.g.m., s. 189-190
[44] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 167
[45] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 278

kaynağında, bir yandan "biyolojik hayatın dince reddedilmesi" ve öte yandan "insanın, materyalist zihniyet tarafından (manevi yön ve ihtiyaçları) inkâr edilmesi" bulunmaktadır. Bu sorunun çözümü, insanî gerçekliğin her iki boyutunun da kabul göreceği bir orta yolu bulmakla mümkündür. İslâm, hem saf din veya Hıristiyanlık gibi insanın ebedî ruhunun ihtiyaçlarına bir cevap verir hem de materyalizm veya Yahudilik gibi insanın zamanla sınırlanmış (fâni) ihtiyaçlarının doyumunu ciddiye alır. Bu yaklaşıma göre İslâm, insanın yüceltme arayışı olduğu kadar, insanın insan olarak tanınması, bilinmesi ve onanmasıdır.[46]

İzzetbegoviç'e göre, kusursuz insani yaşam, insanın iki boyutlu bir varlık olduğunu kabul etmekle mümkündür. Dünyada bu ikili gerçekliği ve insanın bütün her yönüyle, hem maddi hem manevi, hem bedensel hem ruhsal anlamda var olan ihtiyaçları sâdece İslâm kabul etmiştir. İzzetbegoviç, İslâm'ın, ikili gerçekliği, insanın çift yönlü olduğunu kabul etmekle insanı sâdece hayvanlardan değil, meleklerden de üstün kıldığını savunur. Ve insanın üstünlüğünü sağlayan şeyin, onu diğer bütün varlıklardan ayıran özgürlük olduğunu söyler. Özgür olmak, insanı meleklerden ve hayvanlardan ayıran en önemli özelliğidir.[47]

D. ALİYA'NIN İNSAN TASAVVURU BAĞLAMINDA; ÖZGÜRLÜK, SORUMLULUK VE NİYET

Aliya'ya göre iyinin şartı hürriyettir; kaba kuvvetle hürriyet bir arada olamaz. "Dinde zorlama yoktur" ayeti ahlak için de geçerlidir. Zorla alıştırma, doğru davranışa yönlendirse dahi haddizatında gayri ahlaki ve gayri insanidir. Bir insan, insan olması hasebiyle yani tabiatı gereği zorla eğitime ters yapıdadır. Hegel'in dediği gibi; "Maddenin özü ağırlık olduğu gibi ruhun özü de hürriyettir."[48] Aliya alışkanlık haline dönüştürülmüş davranışların da aslında ahlaklı olmadığını savunur. Alışkanlık ve korkunun ahlaklı olmadığını, sadece vicdana ve sorumluluk bilincine dayalı davranış ve hareketlerin hakikaten ahlaki olduğunu söyler. Namaz ve oruç gibi insanın özgürlük alanına ve

[46] Cevat ÖZYURT, Bilge Bir Perspektifte Kapitalizmin İnsanlık Sınavı Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Materyalizm Analizi, Derleyen: Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İZZETBEGOVİÇ Hikmet, Özgürlük ve İslâm, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 34
[47] Özyurt, a.g.m., s. 90
[48] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 170

iradesine bağlı ibadet ve eylemler gibi, iyi ve doğru davranışları seçebilme ve yapabilme özgürlüğünün de insana verilmiş olması gerekmektedir. İyi ve doğruyu seçebilmek için diğer seçeneğin yani kötülük yapma özgürlüğünün de açık olması zorunludur. İnsanların seçim özgürlüğü neticesinde yaptıkları fiiller anlamlıdır.[49] Aliya'nın hürriyet konusundaki fikirlerine başka kitaplarında da rastlamak mümkün.

"Ahlaki mesuliyetin ve cennet ve ya cehennemi hak etmenin ön şartı olarak özgürlüğe gelince, mutlak olarak mı kısmen mi, daimi olarak mı ara sıra mı, nadiren ve zaman zaman mı, fiillerimizde değil de sadece düşüncede mi özgür olduğumuz hiç önemli değildir. Anahtar soru, kaide olarak özgürlüğün mevcut olup olmadığıdır. Tüm hayatımız boyunca bir kez bile özgür olsak dahi, sadece tek bir dahili karar konusunda özgür olsak dahi, hakkımızda (ve bizim üstümüzde) verilecek bir hüküm için, ebedi kaderimiz, cennetlik mi cehennemlik mi olacağımız konusunda oldukça yeterlidir. Ne zaman ve nasıl özgür olursak olalım, sadece tek bir kararımız için sorumluyuz. İyi ve kötü adam arasındaki tüm fark, sadece, iyi adamın işleyemese dahi iyiliği sevmesi ve istemesi; iyiliği ne fiiliyle ne de sözüyle tasdik etmese de ruhunun ta derinliklerinde, uzak bir yerlerde, 'tüm sonların sonunda' tabanında bir arzu veya istekle tasdik etmesidir. Bu imtihandan kaçınabilecek olan ve kendisini her şeye rağmen kurtarılanlar veya düşenler arasına yerleştirmeyecek hiç kimse yoktur. Bu noktada sosyal mevki, eğitim ve yetişme tarzının, telkin edilen felsefe veya dinin ne olduğu fark etmez. Bu asgari özgürlüğe sahip olmayan hiç kimse yoktur; asgari özgürlük ise tam özgürlüktür, ne daha büyük ne de daha küçük olabilir." [50]

Aliya, "özgürlük Tanrı'yı varsayar; tıpkı Tanrı'nın özgürlüğün ön şartı oluşu gibi", der.[51] Aliya'nın düşünce dünyasında, insanın ahlaki durumunun yani ahlaklı davranabilmesinin zorunlu şartı, özgürlük; özgürlüğün zorunlu şartı da hiç şüphesiz Tanrı'nın varlığıdır. Aynı zamanda Aliya, insan olabilmenin zorunlu şartının da özgürlük olduğunu savunmuştur.[52]

Aliya, insanın mahiyetini anlamanın ve insanlığı aramanın, insanın özgür iradesi ve sorumluluğu ve buna bağlı bir ahlak sisteminin varlığı ile paralel olduğunu söyler ve

[49] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 46
[50] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 61
[51] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 61
[52] Akın, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 59

böyle özgür, sorumlu insan ve ahlaki sistemin olmadığı yerde insanı anlamanın ve insanlığı aramanın mümkün olmadığını düşünerek özgür irade ve hürriyetin ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

Aliya "iyinin şartı hürriyettir" derken insan iradesine ve seçimlerine vurgu yaparak; bilerek, isteyerek yapılan iyi davranışın ancak iyi olabileceğini söylemiştir. Cezaevlerinde kalmış ve daha sonra rehabilite edilmiş insanların bile özgürlüklerine kavuştuklarında yine aynı yanlışları yaptıklarına şahit olmamız da bunun göstergesidir. Bir insan gerçek anlamda terbiye edilerek daha sonra kişinin kendi hür iradesini kullanarak iyiyi tercih etmesi, onun iyi yaptığına delalet eder. Askeriyede de benzer durumlara rastlamak mümkün. Şartlar gereği eğitim verilerek disipline edilmeye çalışılan insanların, normal hayatlarında bunları uygulamadıkları; zorla alıştırmanın terbiye olmadığının bir göstergesidir. Peygamber zamanına yolculuk yaptığımız zaman, nebevi metodun insanların iradelerini merkeze koyarak, onların tercih ve seçimleri sonucunda ancak başarılı olabildiklerini görmekteyiz. Gücü ve devleti ele geçirdikleri Medine döneminde bile insanları zorla Müslümanlaştırmadıklarını görüyor, iyilik için özgürlüğün, hür iradenin ne kadar önemli olduğuna şahit oluyoruz. Allah bizden özgür irade ile tercih edilen bir iman ister. "Dinde zorlama yoktur…" (Bakara Suresi 256. Ayet), ayeti bunun en büyük göstergesidir. Önümüze sunulan iki yoldan birini tercih hakkını Allah bize bırakarak iradeye saygıyı bize öğretmiştir. Aliya da iyilik için hürriyetin, özgür iradenin şart olduğunu savunur.

Aliya'nın düşüncesinde; insanı bütün varlıklardan ayırıp onu yücelten en temel değerler ahlak ve özgürlüktür. Aliya'ya göre dinin öbür hali ahlaktır. İnsanı insan yapan da, büyük insan kılan da, değerli kılan da ahlaklı oluşudur. Aliya'nın tespitiyle ahlaklı olmanın temelinde özgürlüğünü, yani ona verilen iradeyi, seçme hürriyetini kullanma; başka bir ifadeyle iyi ve kötü, doğru ve yanlış arasında tercihte bulunabilme ve bu tercihinin sonuç ve sorumluluğunu üstlenme ve yüklenme vardır. İnsanın özgür iradesi ve tercih edebilme yeteneğinin kısıtlanması, engellenmesi ya da ellerinden alınıp yok edilmesi doğrudan özgürlüğe bir müdahale olacağından, bu aynı zamanda ahlaka yani

insanı insan yapan değer ve olgulara karşı bir harekettir. Çünkü özgür irade ve hürriyet ahlakın zorunlu şartıdır. [53]

Aliya'ya göre, insan bir evrim ya da teknik gelişmelerin sonucunda özgürlüğünü elde etmemiş, özgürlük doğuştan ona verilmiştir. İnsanın özgür olması, niyetlerine bağlı olarak eylemleri gerçekleştirme ya da gerçekleştirmeme yönünde tercihte bulunmasıyla ortaya çıkar ve bu tercihte bulunma özelliği sadece insanlarda vardır. [54]

Aliya, özgür iradenin insanı aynı zamanda sorumlu bir varlık haline getirdiğini ve bunun da onu diğer varlıklardan ayıran bir özellik olduğunu söyler. İnsanın özgürlüğü ve sorumluluğu olmasaydı, yaptığı eylemlerin diğer varlıkların eylemlerinden ayırmak mümkün olmayacaktı. Kendi menfaatinin (gözle görülen kısmı) dışında hareket eden tek varlıktır insan. Açlık, susama gibi dürtülerini bile kendi iradesi ile belli bir süre kontrol altına alabilmesi, onun özgür ve sorumlu olduğunu gösterir. Başka hiçbir varlık açlık ya da susuzluk gibi temel ihtiyaçları bilinçli bir şekilde engellememiştir.[55] Aliya bununla ilgili olarak şöyle söyler: "Oruç neden ibarettir? Oruç bedenle ruh arasında doğrudan tecrübe edilen bir savaştır. Oruç tutarken beden acı çeker, talepte bulunur ve kendisine hizmet edilmez; öte yandan ruh bu acıyı denetlemektedir. Oruç, ruhun beden üzerindeki zaferidir; acı verici ve doğrudan tecrübe edilen bir zafer. Oruç bu şekilde tecrübe edilirse, sadece acı değil haz da verecektir."[56] Aliya'nın düşüncesinde özgürlük ve sorumluluk Allah ile insan arasındaki ilişkiyi ve bağı anlama noktasında merkezi bir yerdedir. Özgürlük, Allah'a karşı sorumluluğa ulaşmaktır ve özgürlük, insanı diğer varlıklardan ayıran özellik olmanın yanı sıra, özgür yaratılmış olmanın getirdiği sorumluluk, Allah ile insan arasındaki varoluşsal ilişkiyi anlama ve anlamlandırmayı da sağlamaktadır.[57]

Özgürlük problemi, düşünce tarihi boyunca düşünürlerin en çok tartıştığı konulardan biridir. Aliya'nın da üzerinde durduğu ilk problem özgürlük meselesi olmuş ve özgürlüğün ne olduğu, sınırları, Allah ile din arasında insanın konumu ve boyutları, özgürlüğün beraberinde getirdiği sorumluluk duygusu, üzerinde kafa yorduğu konular olmuştur. Aliya'ya göre özgürlüğün mümkün ve insanın hür ve irade sahibi bir varlık

[53] Sertaç TEKDAL, Çağdaş İslam Düşüncesinin Bilge Kralı: Aliya İZZETBEGOVİÇ, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, İstanbul, 2019
[54] Akın, a.g.e., s. 59
[55] Akın, a.g.e., s. 60
[56] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 316
[57] Akın, a.g.e., s. 61

olması Allah'ın varlığının delillerindendir. Özgür bir varlık ancak sorumluluk üstlenebilir ve sorumluluk üstlenebilme özelliği, iyi ile kötü, doğru ile yanlış arasında tercih yapabilmeyi ve bunun sonuçlarını yüklenebilmeyi gerektirir. Özgürlük, ahlak, sorumluluk ve dolayısıyla Allah birbirinden ayrı düşünülemeyecek unsurlardır.[58]

Ahlak ve özgürlüğü dine zorunlu olarak bağlayan şey, ahlakın ya da ahlaki eylemin başka bir dünyanın varlığı ile yani hesap verilebilirliği ile anlam kazanmasıdır. Ahlaklı insanları diğer insanlardan ve ahlaki davranış ve eylemleri diğer davranış ve eylemlerden ayırt eden inanç, bunların hesap verilebilirliği ile ilgilidir ve bu da, ahiret inancını dolayısıyla Allah'ın varlığını da zorunlu hale getirir.[59]

Aliya'ya göre özgür bir varlığı sadece Allah gibi aşkın bir Yaratıcı yaratabilir ve O'nun varlığının inkar edildiği bir yerde insan özgürlüğü anlamsız kalacaktır. Aliya, 'dinde zorlama yoktur' ayetine sık sık vurgu yapmış ve İslam'ın en önemli hedeflerinden birisinin, birey özgürlüğünü savunmak olduğunu söylemiştir.[60]

"Özgürlük ahlakın temel ve zorunlu şartıdır. Özgürlüğün zorunlu şartı ise Allah'tır."[61]

Aliya, dine göre her insanın içinde dahili bir merkez vardır ve bu da ruhtur, der. Niyet ise; insanın kendi iç alemine, derinliklerine, dibe doğru dahili bir adımı ve ilerleyişi demektir. İnsanın niyeti ve meylettiği şey, yaptıklarından daha önemlidir ve amelini de o niyet belirler. Bir yazar dikkatini sadece fiillere indirgeyip onun yaptıkları üzerinden değil, kahramanının ruhunun derinliklerine doğru bir yolculuk yaparak içinde gizlenmiş saiklere iner. Yazar sadece olayların yüzeysel yönüyle ilgilenirse, edebi bir eser değil sadece bir vakayiname meydana getirir. Hollandalı ahlak bilimci Arnold Geulincx'in; "ahlaka uygunluk doğru harekette değil ancak ve ancak doğru niyettedir" sözü ve yine Hume'un "bir hareketin yalnız başına ahlaki değeri yoktur, bir kişinin ahlaki hal ve değerini anlamak için onun içine bakmamız icap eder" demesi, ahlakın niyetle ilişkisini

[58] Mahmut Hakkı AKIN, Faruk KARAASLAN, Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İZZETBEGOVİÇ, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 72
[59] Akın, Karaaslan, a.g.e., s. 73
[60] Akın, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 104
[61] Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Siyaset Felsefesi ve İslam, Üsküdar Belediyesi, Doğu- Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildiriler, Vefatının onuncu yılında Aliya İZZETBEGOVİÇ , 2013, İstanbul, s. 60

ifade eder.[62] Niyet yani davranışın altında yatan asıl sebep, davranışa asıl anlamı yükleyen ve o davranışın iyi ya da kötü olduğunu gösteren en büyük etkendir. İnsan hayatında bunun örneklerine rastlamak mümkün. İyilik yapmak istediği halde, gayri ihtiyari zarar veren insanların yanı sıra tam tersi durumlarla da karşılaşılabilir. Allah'u Teala Ali İmran suresinde; "De ki: İçinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerdeki her şeyi, yerdeki her şeyi de bilir. Allah her şeye gücü yetendir." Yine Mümin suresinde de; "Allah gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir." Buyrularak niyetlere Allah'ın hakim olduğu ve ona göre muamele göreceğimizin altı çizilmiştir.

Aliya'nın ahlaka değer veren şeyin niyet olduğunu savunması, Kant'ın ödev ahlakını çağrıştırır bize. Kant için önemli olan bir eylemin sonucu değil, o eylemin yapılış gayesi ve gerekçesi yani niyetidir. Ona göre, bir davranışın ahlaki olup olmadığını öğrenebilmek için o davranışı yapan kişinin niyetini bilmek ile mümkün olur. Bir insana yardım eden biri, görünüşte ahlaki bir davranış sergilemiş görünüyor olabilir ancak eylemi gerçekleştiren kimse bu davranışı, bir menfaat beklediği, bir çıkar gözettiği ve bu eylemin sonunda bir beklentiye girdiği için de yapmış olabilir. Kant'a göre, eylemi sonuçlarına göre ahlak açısından değerlendirmek bizi doğru sonuca götürmeyecektir. Eylem ve davranışın sonucu değil, eylem ve davranışa yön veren niyet, bize o davranışın ahlak açısından ne anlam ifade ettiği noktasında yardımcı olacaktır. Kant'a göre yapılan iyi niyetli bir davranışın sonu kötü bile olsa, o davranış iyi niyetle yapıldığından ahlaken iyi bir davranıştır. Aksine kötü niyetle yapılan bir davranış, fark edilmeksizin iyi sonuçlar doğursa da o davranışı ahlaken iyi yapmaz. Kant'a göre iyi niyet, tamamıyla kendiliğindendir ve hiçbir şey için araç olmayıp amacın ta kendisidir. İnsanî eylem ve davranışların görünürde başarıya ulaşıp ulaşmaması bu anlamda önemli değildir, burada esas olan şey, yönelimin iyi niyetli olmasıdır ve ahlâk da bunun üzerine kurulur. O, iyi niyetin ne herhangi bir menfaati elde etmek, ne de bir kötülüğü engellemek için iyi olmayıp kendi başına "iyi" olduğunu düşünür ve bunun herhangi başka bir şey ile kıyası mümkün değildir, der.[63]

Aliya'ya göre iyi niyetle yapılan hiçbir davranış karşılıksız kalmaz ve yapılan iyiliğin kendisi, başlı başına bir mükafattır. "Bazıları insanların nankörlüğünden şikayet

[62] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 166-167
[63] İbrahim ÇETİNTAŞ, Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, s. 63

eder. Sevgilerinin karşılık görmeyeceğinden, iyiliklerinin ödüllendirilmeyeceğinden ve fark edilmeyeceğinden korkarlar. Bu aşikar bir yanlış anlayıştır. Hakikaten iyi olan hiçbir amel mükafatsız kalamaz, çünkü mükafat eş zamanlıdır. Hakiki bir fedakarlıkla yani hakikaten iyi bir amel işleyenler bunu pek iyi bilirler. İyi bir iş ile mükafatı, nesne ile gölgesi gibi birbirinden ayrılmaz. Zihninizdeki mükafat onu sadece önemsizleştirir. Yaralı bir kuşu tedavi eden veya caddede peşine düşen bir eniği doyuran bir çocuğa bakın. O çocuk herhangi bir özel ödül peşinde midir yoksa zaten ödüllendirilmiş olduğunu mu hisseder? Gözlerindeki sevince bakın."[64]

[64] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 43

İKİNCİ BÖLÜM

II. ALİYA İZZETBEGOVİÇ DÜŞÜNCESİNDE AHLAK VE DİN

A. AHLAKIN GENEL TANIMI

Ahlak kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Ahlak Arapça'da 'h-l-k' kökünden gelip 'seciye, huy, tabiat' gibi anlamlara gelen 'hulk veya huluk' kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde genel olarak halk kelimesi; insanın biyolojik ve fiziki yapısı, hulk tabiri de manevi yönü için kullanılır. İnsanın doğru veya yanlış, iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesine yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünü ahlakın konusunu içermektedir.[65] 'H-l-k' kökünden türetilmiş olan kelimeyi 'hulk' ya da 'huluk' diye okursak, 'huy, mizaç, tabiat, alışkanlık...' gibi anlamlar ifade eder. Bu da insanın sahip olduğu huyların, alışkanlıklarının tamamını, tabiatını, mizacını, karakterini, en genel ifadesiyle iç dünyasını, ruhsal yapısını, yani ahlakını, başka bir deyişle siretini dile getirir. Aynı kelimeyi 'halk' şeklinde okursak, o da insanın fiziki yapısını, (fiziki anlamda) yaratılışını, boyu posu, gözü, kaşı, kulağı... ile bedeni görünümünü ifade eder. Örneğin "Ahmet'in halkı" dediğimizde, onun fiziki, bedeni yapısını, yani fizyonomisini, başka bir ifadeyle onun suretini kastetmiş oluyoruz.[66] Bu ifadeler aynı kelimenin iki farklı okuyuşuyla, insanın farklı iki yönünü ifade eder. Yani bir insanı tanımanın sadece onun dış görünüşüyle yeterli olamayacağını ve insanın her iki yönünü beraber değerlendirerek bir bütün olarak tanımak gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in; "Allah'ım! Benim fiziki görünümümü, bedeni yapımı (halk, suret) güzel yaptığın gibi, ahlakımı (hulk, siret) da güzelleştir" şeklindeki duası son derece manidardır. Yine buna benzer bir ifadeyi Rağıp el- Isfahani de Müfredat'ında dile getirir. "Halk gözle görülebilen şekil, biçim ve çehreler

[65] Mehmet VURAL, İslam Felsefesi Sözlüğü, Ankara, Elis Yayınları, 2016, s. 22
[66] Enver UYSAL, Ahlaki Varlık Olarak İnsan, Bursa, Emin Yayınları, 2013, s. 50

için kullanılmaya tahsis edilmiştir. Hulk ise, ancak basiret ile algılanabilen kuvvetler ve seciyeleri dile getirmeye tahsis edilmiştir."[67]

"Ahlak, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır", der Hilmi Ziya Ülken.[68]

"Ahlak, insan eylem ve davranışlarının düşünüp taşınmadan kolayca meydana gelmesini sağlayan yetenektir." "Ahlak, kişinin içine kök salmış bir mekanizma ve içsel bir yapıdır." "Ahlak, iyi ve kötüyü bize bildiren bir kurallar manzumesidir." [69]

Ahlak konusunda düşünüp konuşmak aynı zamanda insan hakkında düşünüp konuşmak demektir. Yaratılan varlıklar arasında ahlakından bahsedeceğimiz yegane varlıktır insan. Bir çiçeğin güzel olmasından, bir hayvanın yabani olmasından, bir meyvenin tatlı oluşundan bahsedilebilir ancak ahlaklı bir ağaç ya da ahlaksız bir hayvandan ya da diğer varlıkların haklı veya haksızlıklarından bahsedemeyiz. Bu sebeple ahlak konusu insanlıkla yaşıt ve insanlık özüyle birebir bağlantılı bir konudur.

B. DİN-AHLAK İLİŞKİSİ

Din ve ahlak insan için vazgeçilmez ve kopulmaz iki alandır. Tarihte en inançsız diye tabir edilen toplumların bile bir güce ve bir dine inanma ihtiyaçlarının olduğunu biliyoruz. Yine insanın davranışlarının iyiye yönlendirilmesi ve toplumsal düzeni kurma adına ahlak kurallarına ihtiyaç duyduğu da aşikardır. Bu anlamda din ve ahlak insanlık kadar uzun bir serüvene sahiptir.

Din, insanlık ile yaşıt ve kökü yine insanlık kadar derin olan bir olgudur. İnsanın olduğu her yer ve zamanda bir dinin varlığından bahsetmek de mümkündür. Bu konuda yapılan çalışma ve araştırmalar, tarih boyunca tamamen dinden uzak bir toplumun ya da dinden kopuk bir topluluğun olmadığını ortaya koymuştur.[70]

---

[67] Rağıp el- Isfahani, Müfredat, Tercüme; Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU, İstanbul, Çıra Yayınları, 2012, s. 360
[68] Hilmi Ziya ÜLKEN, Ahlak, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016 s. 35
[69] Kadir CANATAN, Ahlak Felsefesi, İstanbul, Beyan Yayınları, 2019, s. 17
[70] İlhami GÜLER, Dine Yeni Yaklaşımlar, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 11

İlahi varlık hakkındaki düşünce ve ahlaki düşünce, en eski tarih ve ilk insanlara kadar götürülüyorsa; bu düşüncenin insan yapısı ve fıtratı ile ilgili olduğu söylenebilir.

Din ve ahlak arasında karşılıklı bir bağ ve dinamik bir ilişki vardır. Din "Nasıl inanmalıyım?" sorusuna cevap verirken, ahlak ise "Nasıl yaşamalıyım?" sorusu ile ilgilenir. Kur'an sık sık "İnanın ve iyi amellerde bulunun!" talebinde bulunur. İman ve salih ameli yani ahlaklı ve erdemli yaşayışı beraber zikreder. Bu aynı zamanda insanların iman ile salih ameli birbirinden ayırdığını, inanç ve eylemin birlikte olması gerektiği düşüncesinin önemine bir vurgudur.[71] Aliya bu konuda şunları söyler: "Ateizm eninde sonunda ahlakı inkâr eder. Ve her gerçek ahlaki diriliş, dini bir yenilenme ile başlar. Ahlak, isteklere ve davranış kaidelerine dönüştürülmüş dindir. Başka bir ifadeyle, insanın istekli davranışı ve ya Allah'ın varlığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır. Çünkü vazifemi bütün güçlük ve tehlikelere rağmen yapmam gerekiyorsa (buna menfaat gözeten davranıştan farklı olarak ahlak deriz) böyle bir istek, ancak bu dünyayı ve bu hayatı tek dünya ve tek hayat görmemek halinde haklı gösterilebilir. İşte bu husus ahlak ve dinin müşterek hareket noktasını teşkil etmektedir."[72]

Ahlak esas itibariyle, insanı diğer varlıklardan ve hayvani içgüdülerden alıkoyan, sınırlandıran, uzaklaştıran ve men eden bir prensiptir. Darwinci "yaşam kavgası"nda ahlak bakımından en iyi olanlar, en erdemli davranışlara sahip olanlar değil en kuvvetli olanlardır. Yani biyolojik ve teknolojik ilerleme, insani haysiyete, erdeme ve ahlaka götürmez. Darwinci insan biyolojik ve fizyolojik olarak gelişmenin en yüksek derecesine çıkabilir ancak insani özelliklerden ve haysiyetinden mahrum kalır. Çünkü bu özellikleri ve vasıfları ona sadece Allah verebilir.[73]

Oysa ahlak her zaman güçsüz ve zayıfların himaye edilmesini, mazlumların korunmasını, iyiliği, merhameti, saygıyı, insani değerleri, başka bir ifadeyle güçsüzlerin, mağdurların, ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi ve yaşatılmasını istemiştir. Nietzsche; "vicdandan, merhametten, bağışlamadan, insanların bu dahili zalimlerinden kurtulunuz, güçsüzleri baskı altına alınız, cesetleri üzerinden yukarıya tırmanınız…" diyerek

[71] Eliaçık, Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 83
[72] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 179
[73] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 180

insanların bencilleşmesini sağlamaya çalışmış ve ahlakı (özellikle Hristiyan ahlakını) zehir olarak nitelendirmiştir.[74]

Din olmadan ahlak mümkün olur mu, inancı olmadığını iddia edenler ahlaklı olabilir mi, dindar ya da Müslüman olan veya olduklarını iddia eden insanların ahlak dışı hareketleri nasıl yorumlanabilir? gibi sorular her zaman insanların zihin dünyasını kurcalamıştır. "Samimi bir dindar fakat ahlaksız bir kişiyi ve tersine, samimi bir ahlak sahibi fakat dinsiz birisini düşünmek mümkündür. Din bilgi ve tasdik, ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat, hayat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve tatbikat arasında ayrılık ve tutarsızlık olabilir. Din, nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir. Hz. İsa'nın ahlakı gibi yüce bir ahlak aynı şekilde kuvvetli ve açık dini bir şuurun doğrudan doğruya bir neticesidir."[75] Hakeza "Sevdiğiniz şeylerden infak etmeden iyiliğe ermiş olmazsınız…" (Ali İmran Suresi, 92. ayet) ayeti kerimesi, iman et ki iyi insan ol demiyor, tam tersine iyi insan ol ki iman etmiş olasın, mesajını vererek iman(din) ile ahlak arasındaki kuvvetli bağın önemine vurgu yapmaktadır. Yine Bakara suresi 2. ayette Allah'u Teala Şöyle buyurmaktadır. "Bu kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar (muttakiler) için yol gösterici, hidayet kaynağıdır." Bu ayette de Kur'an'ın yani Allah kelamının hidayet kaynağı ve rehber olabilmesi için muttaki olmak gerektiği yani sorumluluk bilinci ve ahlakına sahip olmak gerektiği vurgulanmıştır. Biz bilmeden, araştırmadan, tahkiki boyuta varmadan önce iman ediyoruz ya da iman ettiğimizi iddia ediyoruz, daha sonra da iyi insan olma yolunda hiçbir çaba sarf etmiyoruz. Neden Müslümanlar iyi olmuyor diye yakınırken 'iyi insan olmadan iyi Müslüman olamayacağımız' gerçeğini unutuyoruz. Allah Kur'an'ın muttakiler yani sorumluluk bilincine sahip insanlar için bir rehber olduğunu söyleyerek, iyi bir müminin ancak iyi bir insan olduktan sonra mümkün olabileceğini söyler.

İzzetbegoviç'e göre; ahlakın iman ile taçlandırılmasını isteyen Kur'an yani Allah'tır. Çünkü iman, ahlaki karakteri oturmuş ve insani ilkelere haiz ve düzgün birisinde daha iyi durur. "Sevdiğiniz şeylerden vermedikçe iman etmiş olamazsınız," sözü bu bağlamda ahlaki davranışın imandan önce zikredilmesi ahlakın ehemmiyetine bir

[74] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 181
[75] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 183

vurgudur. Yani Kur'an "İmana gel ki iyi insan olasın," demiyor, bilakis ; "İyi insan ol ki iman etmiş olasın," diyor. "Nasıl imana geleyim, imanımı nasıl kuvvetlendireyim?" sorusunun cevabı İzzetbegoviç'e göre şudur: "İyilik yap. Allah'ı tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapıp bulmak daha kolaydır." Şu halde ahlak, dinin diğer adıdır.[76]

Allah'u Teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: " Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Rum Suresi 30. ayet) Bu Ayeti Kerime Aliya'nın görüşlerine destek mahiyetindedir. Allah Kur'an-ı Kerim'de özümüze dönmemizi istiyor ve din ile fıtratı aynı cümlede kullanarak dine, hakikate uygun yaratıldığımızı vurguluyor.

Dinlerin ahlakla bağı tartışılmaz bir gerçektir. Bunun yanı sıra kendini dinden uzak gören ya da Tanrı inancına sahip olmayan ya da Tanrı'nın varlığına inanıp insanın dünyaya başıboş gönderildiğini iddia eden akımlara da bir göz atıp ahlakı neye dayandırdıkları ve nasıl temellendirdiklerine bakmak, ayrıca ahlakın objektifliği hususlarına da değinmek gerekmektedir.

C. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN AHLAK GÖRÜŞÜ

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce ve zihin dünyasında ahlak, merkezi bir yer tutar ve insanın ahlaki bir varlık olduğunu ve ahlaki kaygılar ile insan olabileceği düşüncesini savunmuştur.

Aliya, insanın davranışlarına yön veren iki unsuru ele alır. Bunlar vazife ve menfaattir.

Vazife ve Menfaat; Aliya'ya göre insani hareket tarzının hareket ettirici güçleri vardır. Bunlar vazife ve menfaattir. "Vazife ahlakın, menfaat ise siyasetin merkezi mefhumudur. Vazife hiçbir zaman menfaatçi olmadığı gibi, menfaatin de ahlakla ilgisi yoktur. Eğer hayatımı tehlikeye atarak canım pahasına komşunun çocuğunu kurtarmak için yanan eve girip kucağımda ölü bir çocukla dönsem, neticesiz kalan hareketimin kıymetsiz olduğu söylenebilir mi? Faydasız bu fedakârlığa, neticesiz bu teşebbüse kıymet

[76] İzzetbegoviç, a.g.e. s. 184

veren şey; ahlaktır, tıpkı 'harabeleri güzel kılan şey'in mimari oluşu gibi."[77] Ahlak olgusunun, insan hayatının vazgeçilmez ve göz ardı edilmez bir gerçeği olduğu halde, akli yönden izah edilip açıklanamayışında, yapılan bazı davranışların akıl yoluyla anlatılamayışında ateizm ve sekülerizmin açıklamaları yetersiz ve sığ kalmıştır. Bunları izah edebilecek tek bir yol vardır ve bu da Allah var olduğu için yani, Tanrı'nın varlığı ile izah edilip anlam kazanabilir. Bunun aksi ancak manasızlık olabilir. Yani Allah ve ahiret inancı akılla izah edilemeyen olayların arkasındaki sır perdesini aralar ve insanın yaptığı o davranışları anlamlandırabilir. Bu durumun başka bir yolu yoktur. Yani ahlaki eyleme anlam ve değer katan bir varlığın olması gerekiyor. Ancak Allah'ın ve ahiretin var olması ve insanın özgür iradesi ve sorumluluğu neticesinde hesap verebilmesi ahlakı anlamlı hale getirir. Bu mümkün olduğu zaman ahlaki davranışı bir değer kazanmakla birlikte yaptırım gücüne sahip olabilir.[78]

Aliya'ya göre, vazife sorumluluktan gelir ancak bu vazife, dışarıdan bir baskı ile gelen yapay bir baskı değil, insanın içinden vicdanından gelen bir sorumluluktur. Vazife eylemin sonucunda elde edilecek fayda ya da menfaat beklentisi ile gerçekleşmez, iyiliği istemenin ve bunu yapmak için harekete geçmenin kendisi bizatihi değerlidir. Bundan dolayı vazifenin esasını niyet, irade ve eylem oluşturmaktadır. Yani vazifenin kaynağı vicdan, menfaatin kaynağı ise dünyalıklardır.[79]

Aliya ahlaka daha doğrusu insan davranışlarına yön veren iki kavramı ele alır. Bir insanı iyi davranışa yönlendiren, yaptığı zaman hem kendi içinde rahat olan hem de ebedi bir güç tarafından mükafatlandırılacağı düşüncesidir. Başka bir alem yoksa ya da Tanrı bunların hesabını sormayacaksa ahlaklı davranmak mümkün olamayacaktı. İnsanlar daha çok menfaati göz önüne alarak hareket edeceklerdi ve bu da insan ve toplum inşası önünde bir engel teşkil edecekti.

Aliya'ya göre; insanın ahlaken tarafsız olması mümkün değildir. Mutlaka ya hakiki anlamda ya da sahte olarak ahlaklıdır. En çok görülen ise her iki durumun olması ve olay ve durumlara göre bulundukları tarafın değişiklik göstermesidir. Fakat her zaman adalet, hakikat, eşitlik, hürriyet göze çarpar bir tarzda söz konusu edilmiştir. Bilgelerle

[77] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 162
[78] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 163
[79] Akın, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 64

kahramanlar tarafından samimiyetle ve hakikat adına, siyasilerle demagoglar tarafından riyakârlıkla ve menfaat adına… Yakın tarihte yaşanan son olaylar bile bu gerçeği göstermektedir. Kendi menfaatleri uğruna özgürlükten nefret eden insanların yüksek sesle hürriyet naraları attığını ve bunun yanı sıra işledikleri cinayet, soykırım ve savaşları da; özgürlük, hürriyet ve adalet için yaptıklarını söyleyerek insanları kandırmaya devam etmekte ve tarih bu tür örneklerle dolup taşmaktadır. Korkunç cinayetleri yüzünden "çar tahtında cellat" olarak adlandırılan Müthiş İvan bile, kendisi tarafından haksız yere hıyanetle itham iddiasıyla ölüme mahkûm edilen 400 asilzadeyi idam ettirmeden önce bu kararın haklı bir hareket olduğu ve yapılması gerektiği teyidine ihtiyaç duymuştu. Bu onaya ve onaylanmaya neden ihtiyaç duyduğu, ona şahsen mi yoksa halkı düşündüğü için mi yaptığı çok önemli olmamakla birlikte; insanın, vicdan ve ahlak mahkemesinden kaçamadığını ve yine de yaptığı davranışları ahlaken tasvibe ihtiyaç duyduğunun bir göstergesidir. Sahte ahlak olarak ikiyüzlülük hakiki ahlakın kıymetinden bahseder; tıpkı sahte paranın muvakkat da olsa, değerini hakiki paranın mevcudiyetine borçlu olduğu gibi. İkiyüzlülük, herkesin herkesten ahlaka uygun davranmasını beklediğine veya talep ettiğine bir delildir.[80] Herkes iyilik yapamaz, fakat herkes iyilik isteyebilir ve onu sevebilir. Kendisi iyi olanı sergileyemese bile başka bir insanda iyi davranışı görmek ister. Birçok kişi haksızlıkların düzeltilmesine katkıda bulunmasa bulunamasa da, her insan kendine ve ya başkasına yapılan haksızlığı kötü görebilir ya da ondan nefret edebilir. Ahlak, fiilin kendisinde olmayıp her şeyden evvel insanın iyiye yönelmesinde, doğru dürüst yaşamak istemesinde, iradesinde, iradesinin gayret ve çabasında, kendi kurtuluşu için mücadele etmesindedir. Mükemmel olmak, hiç hata işlemeyip günahsız olmak insani değildir. Aksine, günah işlemek, işlediği günahı anlayıp onu düzeltmeye çalışmak ve tevbe etmek insana daha yakın, daha insanidir.[81] Aliya'ya göre eğer pişmanlık samimi ise, bu, en üst seviyede bulunan ahlaki kategoridedir. Aliya, günah işlemiş ve daha sonra tevbe etmiş bir adamın, hiç günah işlememiş olanlardan daha iyi olduğunu düşünmüştür.[82] Aliya; "İnsan hata işleyebilir. Robot ise hata işlemez. Bu durumda insanın hata yapabilirliği bir üstünlüktür, robotun hatasızlığı ise hatadır ya da 'bizim kendisinden korunduğumuz bir fazilettir'," diyerek insanın hata işlemesinin de

[80] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 164
[81] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 165
[82] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 29

aslında onu diğer varlıklardan ayıran bir ayrıcalık olduğunu dile getirmiştir.[83] Burada dikkat çeken hususlardan biri de; yapmasa ya da yapamasa da her insanın iyiyi istemesi ve ahlakı tasvip ettiği gerçeğidir. Tarihte yapılan zulümlerde dahi insanlar, yaptıklarını meşru göstermek için (hem kendilerini rahatlatmak hem de insanların gözünü boyayıp kılıfına uydurma adına) bazen dini mercilerden bazen de halk arasında etkili ve nüfuzlu insanlardan destek istemişlerdir. Yanlış bir davranışı meşrulaştırmanın en güzel yolu, hem o davranışı yaygınlaştırmak hem de kendisini haklı gören insanlardan güç ve destek almaktır. Aliya'ya göre, "iyi ile kötü adam arasındaki tüm fark, sadece, iyi adamın işleyemese dahi iyiliği sevmesi ve istemesi; iyiliği ne fiiliyle ne de sözüyle tasdik etmese de ruhunun ta derinliklerinde, uzak bir yerlerde 'tüm sonların sonunda', tabanında bir arzu veya istekle tasdik etmesidir."[84]

Aliya, iyilik gibi kötülüğün de insanın içinde olduğunu söyler. Ve insan ancak içten, yürekten olan bir değişim ile gerçek anlamda bir ıslah edici özelliğe sahip olur yoksa şartların değişip kanunların yaptırım gücü ve zorla alıştırmayla insanların hakiki anlamda değişmesi mümkün değildir. Kanunlar belki davranışı değiştirebilir ancak insanın hakiki ahlak anlayışında, ısrarla olan terbiye etkili olamaz. Sıkı talim ve terbiyenin en çok görüldüğü ve uygulandığı askerlik ocağı, bedeni olarak insanı geliştirebilir, fakat onur, haysiyet, iyilik ve heyecan gibi duyguları geliştiremez, çünkü bu hasletler bedenin değil ruhun özellik ve meziyetleridir. Hakiki terbiye, insanın manevi yönünü geliştiren, ruhu üzerine, sevgi, iyilik, dürüstlük, bağışlamak ve hatta cezalar sayesinde kötü düşünce ve eylemlerden uzak tutulmaya çalışmasıyla da icra edilen, dahili ve yürekten bir faaliyeti harekete geçiren ve insanı gerçek anlamda değiştiren çok ince ve etkili bir tesir ve yoldur. Zorla alıştırma ise haddizatında hayvani olduğundan, insanı sözde doğru davranmaya sevk veya mecbur bırakan tedbir ve hareket tarzları sistemidir. Terbiye insan, zorla alıştırma ise hayvan içindir.[85] Aliya, zorunlu olarak kanuna uyan doğru bir insanın ahlaklı olamayabileceği, ahlaklı davranmasının sebebinin alışkanlık ya da korku olabileceğini savunur. Alışkanlık ve korkunun ahlaklı olmadığını, sadece vicdana dayalı hareketlerin ahlaklı olduğunu söyler.[86] Burada Aliya'nın insanların terbiyesinde ilahi ve nebevi metodu uygun görüp tasvip ettiğini anlıyoruz. " Yeryüzünün

[83] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 43
[84] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 61
[85] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 170
[86] İzzetbegoviç, Tarihe Tanıklığım Zindandan Notlar, s. 46

öğretmeni olmak için gökyüzünün öğrencisi olmak gerekir" derken ve bu eşsiz tespiti yaparken insan fıtratına uygun yöntemin, terbiye metodu olduğu gerçeğinin altını çizmiştir Aliya. Rabb kelimesi; "terbiye etmek, yetiştirmek, bir şeyi olgunluk derecesine ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa etmek"[87] gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerim'de ilk inen ayetlerde, Allah'u Teala en çok bu ismini kullanarak insan yetiştirme usulünü anlatır ve terbiye etme ile ilgili mesajlar verir. Aslında insan yetiştirmenin fıtrat ile uyumlu bir şekilde yapıldığı takdirde ne denli önemli sonuçlar elde edildiğini Asr-ı Saadet döneminden görmek mümkün. 'Yumurtanın dıştan kırılması ölüm, içten kırılması hayat ve yeniden diriliştir', diyerek insanı değiştirme yolunun ruhun uyanışa geçirilmesi ve içten terbiye edilmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamak gerekir. Korku ve şiddet merkezli metotlar ile sadece sindirilmiş, duyguları bastırılmış insanlar yetişir ki, bu da o insanların özgürlüklerine kavuştuklarında ne kadar tehlikeli bir hale geldiklerini ve ellerine güç geçtiği zaman neler yapabileceklerini tahmin etmek zor değildir.

"Ahlak ne prensip olarak ne de tatbikat olarak aklın mahsulü değildir. Akıl yalnızca şeyler arasındaki münasebetleri tetkik ve tespit edebilir; ahlaken tasvip veya red söz konusu olunca hakiki manada hüküm veremez. Aklın ahlakla ilişkisi nedir? Sorusuna Hume şöyle yanıt verir. 'Akıl tümüyle şeyler arasındaki münasebetleri keşfetmekten başka bir şey yapmaya muktedir değildir. Değer yargısına, bilakis, yepyeni bir unsur iltihak ettiğinde, fiiliyatta mevcut olmayan bu unsur ancak hissiyatın üretim gücü ile açıklanabilir.' "[88] "Akıl, ilmi kabul etmeye hazır olan güce denir. Bu güç ile insanın elde ettiği ilme akıl denir."[89] Akıl ve ahlak arasındaki ilişkiyi Stoa Felsefesi açıklar.

Bu anlamda Stoacı görüşe bakmak gerekmektedir.

Stoa Felsefesi, insanın hakikati bilmesi için **mantık**, doğa ve evreni bilmesi için **fizik** ve insanın davranış ve yaşamını bilmesi için **ahlak** konusunu incelemiştir. Stoa'da felsefe bilimsel bir teoriden ziyade bir ahlak felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[90]

Stoacılık bir ahlaki idealizmdir. Buna göre en yüksek iyi, doğrudan amaç ve hedef olan ve başka bir şey elde temek için araç olmayan erdemdir. Stoacılar, ahlakı en temel güdü olan can güvenliğine dayandırmıştır. Stoacılara göre, insanın gerek kendisiyle gerek

[87] El-Isfahani, Müfredat, s. 407
[88] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 171
[89] El-Isfahani, a.g.e., s. 715
[90] Mahmut KAYA, Revakiyyun, TDV İslam Ansiklopedisi, 35.cilt, İstanbul, 2008, s. 25

tabiatla ahenk ve uyum içerisinde yaşamasıyla mutluluk elde edilir. Onlara göre akla yatkın ve uygun olan da bu yaşam tarzıdır. Bu aynı zamanda insanın içindeki derin duygu ya da öze olan bir eğilimin de işaretidir. Bundan dolayı Zenon hayatın amacının doğaya uygun yaşamak olduğunu ve tabiatın insanı erdeme yönelteceğini savunmuştur. Stoacılara göre; insanın yapısına uygun ve tabii ve doğal olana ayak uydurmak ancak tabiata uygun bir yaşamla mümkündür.. Mutlu ya da mutsuz olmanın insanın kendi elinde olduğunu ve iradeye bağlı psikolojik bir olgu olduğunu savunur. Aynı zamanda Stoacılar varlıkta her şeyin olması gereken güzellikte ve mükemmellikte olduğunu ve bütün varlıkların ulaşmak istedikleri nihai sonucun iyilik olduğunu söyler ve savunur.[91]

Stoa felsefesi akıl ile doğanın, aynı zamanda doğa ile insanın uygun ve uyumlu olduğunu iddia ederek insanın fıtri yani yaratılış olarak iyiye, doğruya, güzele ve erdeme meyilli olduğunu söylemiştir.

Ahlakın esasında insan yapısında bulunan ve kendi doğasının hayvani içgüdülerine karşı sınırlandırıcı, uzaklaştırıcı ve engelleyici ilkelerden oluştuğunu, özgürlük ve sorumluluğu ile diğer varlıklardan ayrıldığını belirten Aliya, bu anlamda Stoacıların "tabiatla ahenk içinde" bir doğal ahlak anlayışını kabul etmemektedir. Bilakis, ona göre ahlak aslında tabiata aykırı yani hayvani içgüdülerin sınırlandırılması ve ona aykırı bir yaşam demektir. Bundan dolayı ahlak, tabiat dışı daha doğrusu tabiatüstü bir kavram olup hem akıl hem de doğaüstüdür. Böylelikle ahlak tabiatın sınırları içine hapsedilecek bir olgu değildir.[92]

Aliya'ya göre insanı diğer bütün varlık ve kategorilerden ayıran en temel özellik ve konulardan biri ahlak meselesidir. Aliya ahlakı temel bir insan meselesi olarak görmüş ve bundan dolayı üzerine ciddi anlamda yoğunlaşmıştır. Bunun için Aliya bir ahlak filozofu olarak nitelenebilir. Aliya'nın en önemli eseri sayılan *Doğu Batı Arasında İslam* adlı kitabında insanın yapısı, ne olduğu, ontolojik olarak nasıl tanımlanması ile ilgili görüş ve tespitleri önemli ve dikkat çekicidir. O, diğer bilim ve alanların insanı tanımlarken biyolojik, antropolojik, sosyolojik olarak yaptığı bütün bilimsel tanım ve açıklamaların yetersiz ve eksik olduğunu ve bu alanların insanı insan yapan özellik ve

[91] TDV, a.g.m., s. 25
[92] Zübeyir OVACIK, Seküler Etik Mümkün Mü? Aliya İzzetbegoviç'te Etiğin Seküler İmkanına İlişkin Felsefi Bir Soruşturma, Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 68, Kış 2018, s. 83-109. Hakemleme: 28.09.2018 | Düzeltme: 08.11.2018 | Kabul: 10.11.2018, s. 7

değerleri ortaya koymadaki yetersizliklerine dikkat çekmiştir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran akıl, dil, sosyal bir varlık olması gibi özellikler de vardır elbette ancak bu farklı düzeylerde de olsa kısmen diğer canlılarda mevcuttur. İnsanı diğer bütün varlıklardan ayıran asıl fark, özgür ve sorumlu bir varlık olmasıdır. İnsan dışında hiçbir varlığın özgür ya da sorumlu olmasından bahsetmek mümkün değildir. Sadece insana has olan özgürlük ve buna bağlı olarak özgür iradesiyle tercihte bulunma ve bunların sorumluluğunu üstlenme potansiyeli başka bir varlıkta mevcut değildir. Aliya'ya göre etik alanın üç temel unsuru; özgürlük, sorumluluk ve ahlaktır. Ve Aliya'nın düşüncesinde bu üç unsuru kaldırdığınız zaman ortada insan diye bir varlık kalmıyor. Çünkü özgür olup sorumluluk üstlenebilen ve bunun bir sonucu olarak iyi ya da kötü olabilen tek varlık insandır ve yeryüzündeki hiçbir varlık bu özelliklere sahip olmadığı için iyi ya da kötü olma özelliğine sahip değildir.[93]

D. ATEİZM VE ALİYA'NIN ATEİZME BAKIŞI

Ateizm; başta ilahi olmak üzere her türlü Tanrı fikrine karşı çıkan ve evrenin yaratılmadığını savunan yaklaşımın adıdır. "Yaratıcı ve idare edici Tanrı inancının kabulü anlamına gelen teizm kelimesinin başına olumsuz 'a' ön ekinin getirilmesiyle ve dilimize genellikle 'Tanrıtanımazlık' şeklinde çevrilen ateizm, Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi temsil eden ve kökü oldukça eskilere giden bir yaklaşımın adıdır."[94]

"Teizm evrenin kişileştirilmiş, aşkın bir yaratıcısının olduğunu savunmak, ateizm ise, böyle bir yaratıcının varlığını reddetmek, yadsımak demektir."[95]

Tanrı inancını kabul etmeyen ateistler aynı sonuca ulaşsalar dahi ateizmi farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bu sebeple tek bir ateizm tanımından söz etmek mümkün

[93] Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi, Iı. Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu "Sivil Toplum Kuruluşlarının Barışın Tesisindeki Rolü" Cilt II , 19 - 20 - 21 Mayıs 2016 Hollywood Hotel – Sarajevo, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, Konya, 2016, s. 223
[94] İsmail ÇETİN, İman ve İnkarın Felsefi Temelleri, Bursa Emin Yayınları, 2016, s. 108
[95] Ferhat ÇELİK, Ateizmin Tarihi üzerinde Kısa Bir Deneme, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 2005, s. 361

değildir.[96]

Bazı ateistlere göre insan doğuştan Tanrı kavramı ve olgusuna sahip olmadığı için ret ya da inkar edecek bir şey de bulunmamaktadır. Bu ateizm çeşidi mutlak ateizm olarak tanımlanmıştır.[97]

Düşünüp tartışarak ve zihni bir çabayla Tanrı'nın varlığını reddetmek ve bununla ilgili iddiaları çürütmeye çalışmak da teorik ateizm olarak bilinir.[98]

Tanrı yokmuş gibi davranmak, yokmuş gibi hayat sürmek veya Tanrı'yı günlük yaşama koymayıp yok saymak biçiminde tanımlanan ateizm çeşidine de pratik ateizm denir.[99]

Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu konusunda ilgisiz kalmış, bu tür konulara uzak durmayı tercih eden ve insanın sadece görünen ve var olanla yetinmesini, görünen alemin ötesine ilgi ve merak duymaması gerektiğini savunan akıma da ilgisizlerin ateizmi denmiştir.[100]

Ateizm bazen ideolojik bir ilke olarak kabul edilip savunulmuş ve politik bir kabul haline gelmiştir. Bu da ideolojik ya da ilmi ateizm olarak isimlendirilmiştir.[101]

İnançsızlık ya da Tanrı tanımazlık olarak ifade edilen ateizm, bazen mutlak ateizm yani tanrı fikrinin zihinde bulunmaması, bazen teorik ateizm denilen Tanrı'nın varlığının bilinçli bir şekilde inkar edilmesi, bazen pratik ateizm diye söylenilen Tanrı yokmuş gibi bir yaşamın sürdürülmesi, bazen ilgisizlerin ateizmi olarak kabul edilen Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu ile ilgilenmeyenler, bazen de ilmi ateizm olarak kabul edilen ideolojik bir kabul biçiminde kendini gösteren ve ifade edilen ateizm tanımlamaları mevcuttur.

Kişinin Tanrı'ya inanmaması ile ilgili birçok sebebi olabilir. Yaşadığı üzücü bir olay, çaresiz kaldığı bir durum, Tanrı'yı gerçek anlamda tanımadığı veya yanlış tanıdığı için kendini ateist olarak nitelendirmesine neden olabilir.

---

[96] Aydın TOPALOĞLU, Ateizm ve Eleştirisi, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004, s. 6
[97] Topaloğlu, a.g.e., s. 7
[98] Topaloğlu, a.g.e., s. 7
[99] Topaloğlu, a.g.e., s. 9
[100] Topaloğlu, a.g.e., s. 12
[101] Topaloğlu, a.g.e., s. 13

Aliya, Allah'a inanmayanları tanımlarken şu ifadeleri kullanır: "Şüphecisiniz, inanmak size zor geliyor ama Allah'ı arıyorsunuz. Bir güle bakın ve onu düşünün. O, Allah'ın bir ayeti (emare), hatta semanın yeryüzündeki kısa ömürlü bir izi değil midir? Onun hiçbir mukayese ve gerekçe kabul etmeyen güzelliği için başka bir izah bulabilir misiniz? Ya onun tohumu için? Yüz, bin veya bir milyon yıl verseniz ve isteyebileceği tüm araçları sunsanız bile onu üretebilecek bir akıl tahayyül edebiliyor musunuz?"[102] Yine Aliya Tanrı'nın varlığına dair akli bir delilin olmadığını, ancak insanın her zaman ve mekanda Tanrı'ya ve Tanrı'nın varlığına ihtiyaç duyduğunu söyler.[103]

Aliya, insanın Tanrı'nın varlığını görmesi için etrafına ve çevresinde benzeri olmayan varlıklara bakmasının yeterli olacağını düşünür. Bitkilerin kendi tohumlarını mümkün olduğunca uzağa götürmesinin yollarını bulması, Karahindiba bitkisinin yüzlerce metre uzağa gitmesini sağlayan paraşütünün olması, Virjinya sürüngen bitkisinin gerçek bir denizci düğümü atarak tohumları çok uzaklara atmasını, ateistlerin iddiasına göre tesadüfler sonucu olmadığını ve bunları böyle mükemmel şekilde yaratan bir Varlık olduğunu savunur.[104]

Aliya gözlemlediği Karahindiba bitkisinin bir mucize olduğunu söyler ve devamında; "Bilimimizin, bilim adamlarımızın ve teknolojimizin tamamının tek bir yere toplanmış olsalar ve ahenkli bir şekilde çalışabilseler dahi, bir yüzyılda bile bunun gibi tek bir tohum üretemeyeceklerini düşündüğümde, onların bunu asla yapamayacaklarını düşündüğümde, insanların tabiatın ardındaki bu apaçık aklı nasıl olup da görmezden geldiklerini merak etmek zorundayım. Bu ne tür bir körlüktür? İnsanın, Allah'ın böylesine açık bir işareti (ayeti) karşısındaki kayıtsızlığı nasıl açıklanabilir? Üstelik bu, daha da garip ve daha az açıklanabilir durumda olan, hayranlık ve meraka daha layık olan birçok işaretten sadece biridir."[105]

Ateistliği doğuran psikolojik ve sosyolojik boyutları da göz önüne almak lazım. Günümüz ateistleri, genelde insanların kendi menfaatlerinden dolayı dini kullanmaları (ki geçmişte olduğu gibi günümüzde de benzer durumlar görülmüştür) ve menfi tavırlarından dolayı yanlış uygulamalarının faturası dine kesilmiştir. Din insanlara iyiliği emrederken,

[102] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 53
[103] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 63
[104] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 64
[105] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 69-70

insanların dine inandıklarını iddia edip din dışı tavırlarından dolayı dini suçlamak ve yargılamak elbette doğru bir düşünce ve davranış değildir. Kendini ateist diye nitelendiren insanları araştırdığımızda mutlaka geçmiş hayatlarında böyle bir şeyi tecrübe ettiklerine şahit oluyoruz.

Ateizmi savunan insanların en büyük çıkmazı, sosyal bir varlık olan insanı, ahlak konusunda nereye oturtacağıdır. Ahlakın objektif olabilmesi için ferdiyetçi ve menfi düşüncelerden uzak olması gerekir ki herkesi hatta bütün varlığı etkileyen bir ahlak söz konusu olabilsin.

E. TANRISIZ AHLAK

İzzetbegoviç, din ve ahlak arasında kopmaz bir ilişkinin olduğunu söyledikten sonra, ateist ya da materyalist insanların ahlaklı olup olamayacağı ve ahlaka uygun davranıp davranamayacağı sorusuna değinir. Ona göre; Allah'a inanan birçok dindar insanda ahlak dışı ve ahlaka aykırı davranışlar görülebileceği gibi birçok ateistte, materyalistte veya Marksistte de ahlaka uygun ve doğru eylem ve davranışların görünmesi de mümkündür. Çünkü çocuklukta küçükken aldığımız terbiye ve toplumsal normlar, bilinçli tercihlerimizin öncesinde davranışlarımıza yön veren durumlardır. Bir kimse, daha çocukken aldığı terbiye neticesinde; büyükleri saymaya, yalan söylememeye, söz tutmaya, haklıyı gözetmeye, yaratılan bütün varlıklara (insan, hayvan, bitki ve doğadaki diğer varlıklara karşı) merhametli davranmaya vb. ahlaki eğilimlere alışmışsa, o zaman bu alışkanlıklar kişinin ilerideki fikri, siyasi, felsefi ya da dini görüşü ne olursa olsun, hangi dünya görüşü ve bakış açısına sahip olursa olsun, bu ahlaki özellik ve erdemler, kişinin şahsi özellikleri olarak kalacaktır. İzzetbegoviç'e göre; tam da bu noktada kişinin edindiği bu ahlakı bir dindir. Bu din, kişinin kendi tercih ettiği dini değilse bile kişiye çocukluk döneminde aileden ya da yetiştiği çevrede toplum tarafından aktarılmış olan bir dindir. Ancak ahlakın kaynağının ne olduğu ve nereden beslendiği konusunda yeteri derecede başarılı olamamış ve böylelikle şöyle bir tezat ile karşı karşıya kalmamıza sebebiyet vermiştir. Ahlaklı ateistler ve ahlaksız dindarlar… [106]

[106] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 194

Hayatta bazen dini öğretilere ilgisiz kişilerin ve hatta ateist olduğunu iddia eden insanların ahlaka uygun hal ve hareketlerde bulunduğu görülür. Sözlü tercihler ve ifadelerle fiili ve eylemsel davranış arasında çoğu defa bir ahenksizlik ve uyumsuzluk hatta bazen tezatlık bulunur. Diğer taraftan, kendilerini tam bir dindar telakki edip dini öğrettikleri ya da öğrettiklerini zannettikleri halde, davranışlarında katı birer materyalist gibi hareket eden insanlar da mevcuttur. Tersi olarak, söylem bakımından materyalist olan bazı kişiler de tatbikat ve fiiliyatta her türlü fedakârlığa ve başka hayatlar uğruna mücadele etmeye hazırdır. En aydın ve dürüst insanların bile aklını karıştıran durumlardan biri bu çelişkiler ve tutarsızlıklardır.

Tanrısız ahlak meselesi, pratikte karşılığı olmayan, büyük ihtimalle uygulanması da mümkün olmayan veya herhangi bir tarihi tecrübeye dayanmayan teorik bir tartışma konusu olarak kalacaktır. Çünkü tarih boyunca tamamen din dışı tek bir toplum bilinmediği gibi, en ilkel kabul edilen toplumlarda dahi bir yüce varlığa inancın olduğu ve bunun aksine herhangi bir topluluğa rastlanmadığı ve bununla ilgili bir tecrübenin de olmadığı bilinmektedir. Dine karşı tamamen ilgisiz olup dini gereksiz gören ve hatta dine karşı nefret içinde eğitilen toplumlar bile, din dışı ahlak var mı veya sırf ateist bir toplum ve kültür mümkün mü sorusuna yerinde ve yeterli bir cevap bulamazlar.[107]

Aliya'ya göre; ahlaklı ateist mümkün olmakla birlikte ahlaklı ateizmin olması mümkün değildir. Çünkü dinden uzak ya da dini inkar ettiğini düşünen insanın, ahlaklı olmasının kaynağı da dindir. Yani insanlar bu ahlaki kuralları koyarken Tanrı'nın özlerine yerleştirdiği doğru bilgi ve bir Tanrı'nın varlığı duygusu ile kuralları koyarlar. Bu toplumun içine, kültürüne, insanların yetiştirilme tarzına kadar yerleşmiş ve haberimizin dahi olmadığı eski bir din olabilir. Ve bu din aile, çevre, eğitim, edebiyat, sanat, film, yapı ve mimarinin içinden sayısız şekilde kendisini göstermeye ve ışımaya devam etmektedir. Güneşin battığı yerde bile gecenin bütün sıcaklığı yine güneştendir. Akşam oldu diye güneş yok sayılabilir mi? Ocakta ateşin sönmüş olmasına rağmen oda sıcak olmaya devam eder. İnsanlar insanlık tarihi boyunca dinin tesiri altında yaşamış ve dolayısıyla din; ahlak, kanun, anlayış ve hatta konuşulan dil ve lisan da dahil olmak üzere, hayatın her yerine yansımış durumdadır. Bundan dolayı ateizmin insanlık tarihinden tamamen bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Din hayatın her yönüne bu denli

[107] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 195

sirayet etmişken, Kur'an-ı Kerim ve diğer ilahi kitapları bir tarafa bıraksak dahi, dinlenilen müzikler, okunan tarih kitapları, oynanan hayat hikâyeleri ve daha nicelerini bir tarafa bırakmamız gerekecektir ki bu da mümkün değil.[108] Yani günümüz ateizmi aslında tamamen din dışı değil, dini yanlış anlamlandırma ve oluşan yanlış din algısından kaynaklanmaktadır.

Bugünkü nesil, kendilerince ateist ya da din dışı olduğunu düşünse bile, aslında din bakımından bilgisizlik değil de dine karşı polemik ve din karşıtı propaganda içinde büyümüştür. Örneğin bazı peygamberlerin öğretilerini kabul etmedikleri gibi tamamen inkar da etmemişlerdir. Tıpkı Hz İsa'nın sevgi, iyilik, kardeşlik ve eşitlik öğretisini kabul etmeyip onu tamamen reddedemedikleri ya da diğer peygamberlerin getirdiği öğretilere karşı çıkmadıkları gibi. Doğrusu yeni kuşağın sadece ideolojisi ve söylemi yenidir; terbiyesi ise öğrendiği ahlaki anlayışlardır. İnsanın özü, sonradan edindiği siyasi düşünce ve dünya görüşü değil kendi ahlakı olduğunu kabul edersek, o zaman diyebiliriz ki bugünkü dünyaya şekil veren, yeni fikirlerle eski insanlardır.[109]

İzzetbegoviç'e göre din, ahlâkın temelidir ve bundan dolayı hem ateizm hem de sekülerlik bir ahlâk sistemi inşa edemez. Ona göre; maddi yani gözle görülen alem ile ateizm ve sekülerlik, görünmeyen alem ve manevi alan ile de din ve ahlak ilgilenir. Öte yandan İzzetbegoviç, ateist ve seküler toplumlarda tamamen ahlaksız insanların olduğu düşüncesine karşıdır. Oralarda da ahlaklı ve iyi davranışlar yapan insanların olabileceğini söylemiştir. İzzetbegoviç'e göre bu toplumlar, gerçekte dinî ahlâkı taklit etmek, onlarda bir şeyler almak ve bazen de yeniden türetmek yoluyla bir ahlâkî sisteme sahip olmaktadırlar. Bu bağlamda o, Fransa'daki okullarda seküler ahlâkın öğretildiği ders kitaplarındaki içeriğin, seküler bir zihniyetin ürettiği şeyler değil, kilise okullarında öğretilen kitaplar ve ilmihallerden alınıp devşirildiğini söylemektedir. İzzetbegoviç'in bu yaklaşımı, kendini ateist olarak niteleyen ülkelerde ya da toplum ve insanlarda neden ahlaklı tavırlar sergilediklerini anlamak açısından önemli bir tespittir. Bu yaklaşıma göre özgürlüklerini doğru ve faydalı kullanan ateist kişilerin -dinî ahlâkı taklit etmeleri- sebebiyle 'iyi ahlâklı' ve tam tersi olarak özgürlüklerini yanlış ve hatalı biçimde kullanan dindar kişilerin 'kötü ahlâklı' insanlar olması olağan ve mümkündür. Bu yaklaşım ve

[108] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 196
[109] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 197

düşünceleriyle İzzetbegoviç, teorik ve söylem olarak ateizmin ahlak kurup tesis edemeyeceğini ancak fiiliyatta ahlaklı insanlar yetiştirebileceğini söylemiştir.[110]

Aliya, Tanrısız ahlak anlayışının, bir tartışmadan öte geçemeyeceğini ve tarih boyunca tamamen dinden uzak bir toplumun olmadığını belirterek dine karşı ilgisiz ve uzak olan toplumlarda bile ahlak düşünce ve eylemlerinin bir dinden esinlenerek uyguladıklarını ve bu anlamda ateist olarak kendini niteleyen insanların ahlak ile ilgili tatmin edici argümanlar üretemediğini söyler. Bulundukları ve yetiştikleri çevreden ve o çevrenin mutlaka etkilendiği dini atmosfere ve ahlaki yaşama uzak durmaları mümkün değildir. Aliya, ahlakın dinin bir başka halinden başka bir şey olmadığını söyler. Ahlaki sistemin kurucusu ve koruyucusunun bizzat Yaratıcı yani Allah olduğunu belirten Aliya, bu sebeple Tanrısız bir ahlaki düzenin imkânsız olduğunu belirtmektedir. Aliya'nın bu görüşü, Tanrı'ya inandığı halde yanlış tutum ve davranışlar sergileyen dindarlar ile kendini ateist olarak niteleyen ancak ahlaklı davranan insanların var olabileceği düşüncesi ile çelişmemekte, Aliya bununla ilgili olarak dindar fakat ahlaksız ve aynı zamanda ateist ama ahlaklı insanların pratikte var olabileceğini söylemiş ve tartışmıştır. Bu görüşünden, özellikle ahlaksız dindarlar tabirinden dolayı itirazlar ile karşılaşacağını bilen Aliya, bununla ilgili olarak; dinin bilgi ve tasdik; ahlakın ise bilgi ile ahenk içerisinde bulunan tatbikat demek olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Aliya'ya göre imanın kendisini amel olarak dışa vurmaması ve insanların inançlarının gereğini yapmaması olası olduğu gibi, bilgi ile tatbikat arasında ya da söylem ve eylem arasında da tutarsızlık olasıdır. Aliya, düşünce, inanç ve eylemlerimiz arasında bir otomatizm olmadığını, çoğu zaman yaptığımız davranışların çocukluktan alınan terbiye sonucu olduğunu ve düşünce, görüş ve inancımızın ürünü olmadığını dile getirmiştir.[111]

Aliya ahlakın teori ve pratik anlamda birbirinden mesafeli olabileceği ve seküler ve ateist ahlakın eylem ve pratik açısından varlığının mümkün olacağını, ancak teorik kısmı ve ahlakın temellendirilmesi konusunun mümkün olmadığını savunmuştur.[112]

Hilmi Ziya Ülken de; dinlerin ahlak anlayışlarına değinerek aralarındaki farkları saymış ve bunların o dönem ve zeminde yaşayan insanların ahlaklarına nasıl etki ettiği

[110] Toktaş, Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 27-28
[111] Ovacık, Seküler Etik Mümkün Mü? Aliya İZZETBEĞOVIÇ'TE Etiğin Seküler İmkanına İlişkin Felsefi Bir Soruşturma, s. 103-104
[112] Ovacık, a.g.m., s. 107

konusunda bize ipuçları vermiştir. Yunan ahlakına göre; ahlakların temel gayesi insanın saadeti ve mutluluğudur ve bu mutluluk dünyada gerçekleşir. Bundan dolayı Yahudi inancına sahip olanlar mistisizmden biraz daha uzak durarak bu dünyayı önceleyen insanlardır ve dünya saadeti için çaba gösterirler ve yine Yunan ahlakına göre, ahlaki hareketlerimizin ölçüsü akıldır.[113] Hristiyan ahlakı ise neredeyse Yunan ahlakı ile zıt vasıflar barındırır. Hristiyan ahlakı Yunan ahlakı gibi akla değil sırra dayanmaktadır ve bu anlamda Hristiyan ahlakı mistiktir. Hristiyan ahlakında asıl olan ezeli alemdir. İsa; "ezeli hayatı yaşamak için, fani olan hayatını öldür", diyerek asıl hayatın dünya hayatı olmadığını söylemiş ve Hristiyan ahlakı da buna göre şekillenmiştir.[114] İslam ahlakı Yunan ve Hristiyan ahlakları arasında dengeyi kurabilen ahlak anlayışına sahiptir. İslam ahlakı öteki dünyayı önemserken bu dünyayı es geçmeyen bir düşünce ve anlayışa sahiptir. Ahiret saadeti düşünülürken dünya saadetinin de olması gerektiği savunulmuştur. Ahireti kazanmanın dünyayı imar etmekten geçtiğini ve her iki alem için de hayır duası ve eylemde bulunmak gerektiğini söyleyen Allah; "Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ve güzellik ver, ahirette de" (Bakara Suresi, 201. Ayet), buyurarak, iki dünyada da saadeti amaçlamıştır. Aliya İzzetbegoviç, İslam'ın itidal dini olduğunu, dünya ve ahiret arasında dengenin kurulması gerektiğini, *'Doğu Batı Arasında İslam'* diyerek açıklamaya çalışmıştır.

Aliya insanı tanımlarken onun iki yönlü bir varlık olduğunu savunmuş ve hem bedeni hem de ruhsal yönüne dikkat çekerek bu iki yönden birine ağırlık vermenin insanı denge ve uyumdan çıkaracağını, Yahudi ve Hristiyanların böyle bir yanlışa düştüklerini söylemiştir. Ruh ve beden uyum ve dengesinin en özgün temelinin İslam'da bulunduğunu düşünmüştür. İslam açısından insanların içinde yaşadığı dünya, ötelenecek bir yer olmadığı gibi tam anlamıyla bağlanılacak bir yer de değildir. İslam dünyevi olanı reddetmemekle Hristiyanlıktan, dünyevi olana mesafe koymakla da Yahudilikten farklı olmuştur.[115]

İnsanı tek yönlü ele alan anlayışlarda önemli bir problem var: Birbirinden ayrık iki varlık alanı yani madde/beden ve madde üstü/ruh arasındaki bu düalizm içinde insanı da bölünmüş ve parçalanmış biçimde tanımlamak ve anlamak ciddi problemlere yol

[113] Ülken, Ahlak, s. 36
[114] Ülken, a.g.e., s. 39
[115] AKIN, Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ, s. 72

açacaktır. Materyalizm ve pozitivist bilim, insanı, sadece maddi yapısı içinde gördüğünde mühim bir sakatlığa duçar olmakta ve insan da bu sıkıntıyı yaşamakta. Buna karşılık Hristiyanlık, maddeyi, dünyayı tamamen ihmal ederek insanı sadece ruhsal alan içinde gördüğünde, aynı sakatlığın, eksikliğin başka türlüsüne düşmüş oluyor. İşte bu noktada Aliya'nın, eserine *niçin Doğu Batı Arasında İslâm* adını verdiğini daha iyi anlamaktayız. Zira O, varlığın ve dolayısıyla insan varoluşunun tamamını kuşatacak yegâne sağlıklı perspektifi, İslâm vahyinin telkinlerinde ve dünya ahiret, madde-mana dengesinde olduğunu keşfetmektedir.[116] Aliya'nın söylediği gibi; "İslam inancın ve dünyanın birliğidir."[117] Aliya'ya göre, İslam sadece bir inanç değil, bundan fazlasıdır. İslam insanın bütün hayatını, hayatının her alanını kapsayan bir inanç sistemidir.[118]

[116] Mehmet Fatih BİRGÜL, Müslüman Aydının Pozitivizmle İmtihanı: İzzetbegoviç'te Ve İlk Muhafazakârlarımızda Bergson Etkileri, Derleyen Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İZZETBEGOVİÇ Hikmet, Özgürlük ve İslâm, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 100-101
[117] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 174
[118] İzzetbegoviç, İslami Yeniden Doğuşun Sorunları, s. 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ALİYA İZZETBEGOVİÇ'E GÖRE ATEİST AHLAKIN İMKANSIZLIĞI

A. ALİYA'YA GÖRE DİN DIŞI AHLAK MÜMKÜN MÜDÜR?

Aliya'ya göre; Din dışı ahlak meselesi, dinin Allah adına insandan istediği şeyin, insan adına talep edilip edilemediği şeklinde de ortaya konulabilir. Materyalistler ahlakı tesis etmeye çalıştıkları zaman isteyerek bu formüle başvururlar. Doğru ve iyi davranıştan bahsettikleri zaman, Allah'a karşı korku ve sorumluluk yerine vicdanı, insanın iyiye olan sevgisini teklif ediyorlar. Şunu unutmamak gerekir: Din olmadan ne prensip olarak ne de fikir olarak ahlak olamaz. Tatbikatta ahlaklılık olabilir gibi gözükse de ona hareket gücünü veren kaynaktan yani dinden ne kadar uzaklaşırsa kendisi de o kadar güçsüz kalır. Çünkü ahlaki davranış bir nebze de olsa insanlara verilse dahi bunun yaptırım gücü ve devamlılığını sağlamak mümkün olmayacaktır. Ateizm ahlaklılığı ve sosyal disiplini doğrudan bertaraf etmez, mevcut sosyal ahlak biçimlerini kabul edip muhafaza etmeyi faydalı görür. Ancak ateizmin bu konuda yaptırım gücü yoktur ve ahlak dışı, menfi ve egoist talep ve tavırlar karşısında güçsüzdür. Bu tür istek ve tavırlara düşünce ve fikir ile değil de ancak güç ve kaba kuvvetle karşı koyabilir. Sadece bugün yaşanacaksa, yarın ölüp öldüğü bile unutulacaksa ve sonrasında yapıp edilenler hususunda da hesap yoksa; imkan varken neden isteği ve zevkine göre yaşamasın ki insan?..[119] Büyük balığın küçük balığı yuttuğu doğa gerçeğinde, insanların da böyle yaşamaları kaçınılmaz olmaz mı?

İnsanlık tarihine baktığımızda, en kadim insan ve toplumlarda mükemmel bir ahlak bilgisi ve sisteminin olduğunu görmekteyiz ve bunu ne kendisi meydana getirmiştir ne de atalarından miras olarak kalmıştır. Çok eski kabilelerde bile insanların hukuki yapılanmaları ve kendi aralarında bir sistemin oluştuğu gerçeğini görüyoruz. Bu kendiliğinden var olan bir durum değil elbet. İnsanların ruhi yani manevi yönü eskiden de dini yaşamın var olduğu gerçeğini gösteriyor. Zenci ya da Kızılderili dediğimiz insanların bize anlatıldığı gibi olmadığı, aslında çok farklı hayat anlayışları ve yaşam tarzları olduğunu görüyoruz. Alman

[119] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 202

etnoloğu ve Afrika uzmanı olan Leo Frobenius'u "Uygarlık zencilerin iliklerine işlemiştir; onların barbar olduğu düşüncesi Avrupa'nın icadıdır." şeklinde bir tespit yapmaya yöneltmiştir. Şimdi bu insanların böyle düşünmelerine sevk eden ve iyi işler yapmaya yönelten nedir, menşeini nerden alıyor, tarihin başında nereden geliyor? Bir Kızılderili kabilesi olan İrokezler'de, yaşlılarla malullerin himayesi fikri nereden geliyor? Hayvani menşeli mi acaba? İlim olarak bazı şeylerin mümkün olabileceğini düşünsek dahi, eski kabilelerde bir tecrübeden söz etmek mümkün değil. Bu anlamda eski kabilelerde bulunan ahlaki davranışların menbaı tecrübeden farklıdır. Yakın tarihte tecrübeden bahsedilse bile, Kızılderililer, Maya ve Azteklerin sistematik bir şekilde yok edilmeleri ve kültür ve milletlerini imha etmelerini ne ile açıklayacağız? Kızılderili olanları ve hatta belki de bizden daha medeni olan bu milletleri yıllarca barbar ve vahşi olduklarını anlatmadılar mı? Daha 19. yüzyılın ortalarında Amerikan hükümeti Kızılderililerin her kafası için prim ödüyordu. Aynı zamanda yakın tarihe kadar milyonlarca insanın köleleştirildiği, insan gücünden faydalanmak için kullanıldığı ve binlerce insanın bu yolla öldüğü bilinmektedir ve uygar ve medeni denilen Avrupa'da bunlar yaşanmıştır. Yıllarca Afrika ülkelerinde yaşayan insanların gücünden faydalanmak için köle ticareti yapanlar, milyonlarca Afrikalıyı gemilerin bodrum katlarında tabiri caizse mal gibi üst üste yığarak Avrupa'ya götürmüş, ağır işlerde çalıştırmış ve milyonlarca Afrikalı bu yolculuğu, gıdasızlık ve havasızlıktan dolayı tamamlayamadan hayatını kaybetmiştir.[120]

İlahi mesaja göre Allah insanı dine inanma ihtiyacı üzerinde yaratmıştır. Din insanların ürettiği, icat ettiği bir şey değil, insanın Yaratıcı ile ilişki kurmasını, O'na doğru şekilde yönelmesini sağlayan araçtır. Aynı zamanda din, insanların diğer insanlarla olan durumunu ve hukukunu da açıklayarak, insanlara birlikte yaşama kültürünü öğretir.

Aliya, "din; bilgi ve tasdik, ahlak ise bu bilgi ve ahenk içinde bulunan tatbikat yani hayattır,"[121] der.

Birçok din felsefecisi ve teoloğa göre, bütün bir mahlukat, içinde bulunduğumuz evren ve en önemlisi insanın varlığı ve anlamı ancak Allah'ın varlığı ile anlam kazanır.

[120] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 206
[121] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 183

Din, insana Allah'ın varlığı, hayatın anlamı, ontolojik olarak insanın yapısı, dünyadaki konumu, yeryüzüne niçin geldiği ve buradaki varlık sebebi gibi temel metafiziksel gerçekler hakkında bilgi verip aydınlatma, aynı zamanda; insanın tarih boyunca sürekli sorduğu ve sorguladığı; 'kimim ben?', 'neden varım?', 'varlığımın mahiyeti nedir?', 'ölümlü isem öldükten sonra bana ne olacak?' gibi temel sorulara cevap verme ve açıklama yetkisine sahiptir. Bundan dolayı din; hayat serüveninde insana yol gösteren bir ışıktır. Din olmazsa insan hiçbir zaman yeterince aydınlanamayacaktır ve hakikatin bilgisine ulaşamayacaktır.

Modern çağın en büyük inanç problemlerinin başında; dinin önem ve gerekliliği hakkında şüphe duyma, dini gereksiz görme ve dini dikkate almama meselesi gelmektedir. Bu anlayışa göre, insanların iyi, doğru ve güzel davranış ve eylemlerde bulunması için din gerekli değildir ve dine ihtiyaç yoktur.

İnsanlar, dinlerin olmadığı ya da dinlerin daha az etkili olduğu günleri yaşamışlardır. Yakın tarihte Stalin gibi ateist idareciler tarafından yönetilen ülkelerde şiddetin ve baskının eksik olmadığı görülmüştür. Bu seküler yöneticiler, dinleri yok etmeye çalışan, dinlere tahammülü olmayan kişilerdir, ancak barışı ve huzuru bulmaya yaklaşamamışlardır bile…

Şiddet ve terörden, ahlaki ilkelerin hayata geçirilmemesinden dinleri sorumlu tutanlar, çoğu zaman kendi görüşlerini doğrulamaya çalışmak, bu kaosun sebebinin din olduğunu göstermek ve kendi düşüncelerini desteklemek maksadıyla insanlık tarihindeki aksi örnekleri göz ardı ederler. Oysa Hak bir dine inanmayan bir çok medeniyetin (eski Yunan Tanrılarına inanan toplumlar ya da Moğollar gibi), savaş, katliam ve istilalarla dünyayı nasıl bir kaos ve kargaşaya sürüklediklerinden, yaptıkları zulüm ve katliamlardan hiç bahsetmezler. Günümüzde ateist oranının yüksek olduğu bilinen ülkelerde yaşanan insan hakları ihlalleri ile ilgili yorum da yapmazlar. Bu da; savaş, kargaşa, bozgunculuk gibi problemlerin dinlerden kaynaklandığı iddiasının doğru olmadığını, problemlerin asıl nedeninin din değil, belki bozulmuş din algısı olduğunu, insanlar eliyle tahrif edilip din diye insanlara sundukları ve insanoğlunun kendi halinde başıboş bırakıldığında neler yapabileceğini göstermektedir.[122]

[122] Emre DORMAN, Din Ahlak İlişkisi, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2019, s. 25

Sekülerleşme teorisini, insanların hayatlarını sadece bu dünya ile sınırlı tutma politikasını savunanlara göre birkaç on yıl içerisinde insanlar dini gereksiz görüp ondan uzaklaşacak ya da tamamen dini terk edecek, kendilerini sadece maddi, bedeni ve fizyolojik olarak değerlendirerek dünyevileşecek ve farklı bir dünya bakışına sahip olacaklardı. Dinlerin yerini bilimin ve teknolojinin alacağına inanılıyordu. Bilim ve teknolojinin insanın varlıksal soru ve ihtiyaçlarına cevap vereceği düşünülüyordu. Bu düşünce insanın ruhi ve manevi yönünü göz ardı edip insanı sırf beden ve fizyolojik ihtiyaçları ile sınırlı olduğunu iddia etti. Ancak böyle düşünenlerin çok büyük bir yanılgıya düştükleri görülmüştür. Çünkü insan yaratılışı ve yapısı gereği yaratıcısı ile kendisi arasındaki manevi bağı oluşturan ve onu kendi yaratıcısına ulaştıran yolları gösteren ve insanın kendi varlık ve mahiyeti ile ilgili sorularına en makul cevapları veren dine muhtaçtı. Din konusunda araştırma yapmış ve insanların dine olan ihtiyaçları üzerinde kafa yormuş düşünürler de; dünyevileşen insanların dini anlayış ve inanç algıları yerine bilimin alacağı ve insanların din olmadan yaşayabilecekleri düşüncesinin kesinlikle doğruyu yansıtmadığını söylemişlerdir. Dinin insana doğuştan verilen bir duygu ve ihtiyaç olduğunu ve aklı olan hiçbir insanın bunun aksine inanmayacağını iddia etmişlerdir.[123] Bu gerçeğe gözünü ve gönlünü kapatanların, insanoğlunun din olmadan ne denli anlamsızlaşacağı ve kendilerini ve dünyayı anlamlandırma konusunda ne kadar büyük bir çıkmaza gireceğini söylemişlerdir. İnsanların kısıtlı ve yetersiz bir varlık olması hasebiyle, görünen alem dışında alem olup olmadığı ve bu dünyada bulunma sebebini ve varlığın anlamını arayan bir özelliğinin olduğu bilinmektedir. İnsan ister Tanrı'ya inansın ister inanmasın bu anlam arayışının içerisinde olduğunu bütün düşünürler kabul etmişlerdir. Bundan dolayı bu arayış duygusunun yerine sadece fizyolojik ve biyolojik anlamda çözüm üretmeye çalışmak kesinlikle insanı doyurmayacak ve bu soru ve sorunlara cevap bulamayacaktır.[124]

Aynı zamanda şunu unutmamak gerekir, din olmadan insanları ahlaklı davranmaya ve ahlaklı davranışlar sergileme hususunda sebat göstermelerini sağlayacak bir güç var mıdır? Menfaatlerine dokunduğu ve maddi çıkarları söz konusu olduğunda da ahlaklı olmayı ve ahlaklı kalmayı becerebilir mi? İnsanın, kimsenin görmediğini

[123] Dorman, a.g.e., s. 34
[124] Dorman, a.g.e., s. 42

düşündüğü zamanlarda da yine ahlaklı olabilmesi nasıl sağlanabilir ve bu gücü din dışında ne verebilir acaba?

Doğru davranışı bilmek ve onu hayata geçirmek arasında fark vardır. Doğru ve iyi davranışları hayata geçirmek için insanların motiveye ve isteklerinin oluşması için de kaynağa ihtiyacı vardır. Yalın ahlak ilkeleri, buyurur, kınar ancak motive etmez. Ahlaki söylemlerin hayata geçirilmesi ciddi bir motivasyonla mümkündür. Ahlakın hayata geçirilmesi ya da geçirilmemesi noktasında ödül ve ceza yöntemini de kullanarak insanlara bu anlamda bu motiveyi sağlayan şey; din yani Allah'tır.[125]

İslam inancına baktığımızda, dini ilkelerin özünü ahlakın oluşturduğunu görürüz. Allah'ın emir ve yasaklarında, tavsiye ve teşviklerinde sadece insanların yararına olan ve bütün insanlığı kuşatan genel kaidelerle karşılaşıyoruz. Peygamber Efendimizin "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" hadisi şerifi de, Allah'ın insanlardan istediği şeylerin özeti mahiyetindedir. Rasulullah'ın hayatı da bu anlamda bize rehberlik etmektedir.

İslam, özü itibariyle ahlak dinidir ve "İslam, inancın ve dünyanın birliğidir."[126] Allah Rasulü'nün yukarıdaki hadisi de bunu destekler mahiyettedir. İlk peygamberden son peygambere gönderilen ilahi dinlerin amacı, insanların iyi ve mutlu olmalarını sağlamak olduğunu görüyoruz. Bu anlamda son din olan İslam'ın da evrensel olması hasebiyle, ahlaki ilkelerinin evrensel ve kemale ermiş olması gerekir. Kuran'ı Kerim'de "… Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim…"(Maide Suresi 3. Ayet) buyrularak İslam'ın mükemmel yani insanlık için kemale ermiş ve insanların kemale ermesi için yegane yolun İslam olduğu vurgulanmıştır. İslam'ın ahlaka verdiği önemi, getirdiği öğretilerden anlamak mümkün. İslam kelimesi; "zahir ve batın hastalıklardan/afetlerden uzak olmaktır. Aynı zamanda selamet, güven, esenlik, savaşın karşıtı barış, teslim olmak" [127] gibi anlamlara gelir. Hangi din, hangi mezhep, hangi dünya görüşü veya hangi düşünce tarzı olursa olsun, insanlığın selameti ve mutluluğunu hedef alan böyle bir öğretiye karşı çıkmaz. Allah Rasulü'nün yaşadığı dönemde, bu amaçla yaptığı değişiklere tarih şahitlik etmiştir. İslam öncesi ve

[125] İbrahim Hakkı AYDIN, Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:35, Erzurum, 2011, s. 16-17
[126] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindan Notlar, s. 174
[127] El-Isfahani, Müfredat, s. 509

sonrası mukayese edildiğinde insanlar ve insanlık için ne büyük adımlar atıldığı ve medeniyetler kurulduğu görülecektir. Günümüzde çok adil ve demokratik olduğunu iddia eden nice toplum ve devletlerin, kendilerinden daha zayıf bir toplum ile karşı karşıya geldiklerinde, adalet ve haktan dem vuranların gayri ahlaki davranış ve uygulamalarına şahit olmaktayız. İslam'dan beslenen ve onun getirdiği öğretileri hayatına geçiren İzzetbegoviç bu anlamda büyük bir örnek olmuştur.

Teist dinlerin en temel öğretilerinden biri, ahlakın dine dayalı olduğu ve kaynağını dinden aldığıdır. İnsanlık tarihi boyunca gönderilen dinler incelendiğinde, ortak nokta ve mesajlarının evrensel ahlaki ilke ve kaidelerden oluştuğunu görmekteyiz. Daha sonraki zaman dilimlerinde topluma sirayet bu ahlaki ilkelerin insanlar tarafından konulduğu ve onların ortak kabullerinin bir sonucu olduğu iddia edilmiş ve ahlaklı olabilmek için dine ihtiyaç olmadığını söylemişlerdir.[128] Şunu unutmamak gerekir ki; ahlak insanın ortaya çıkarıp icat ettiği bir şey değildir.

Ahlak konusu hiç şüphesiz bütün dinlerin, inanç ve ibadet ile birlikte göz ardı etmediği ve hatta hayatın merkez ve temeline koydukları birincil ve en elzem konulardan birisidir. Din, kendi inanç ve ibadet esasları ile birlikte erdemli davranışlara sahip insanlar yetiştirmek, beşeri ve toplumsal ilişkilerde ahlaki ilkeleri benimseyen ve bunu hayatında şiar edinmiş insanlar olmasını ister. Din, hem amaçların belirlenmesi hem de bu amaçlara uygun pratik davranış biçimlerine sahip ideal insan modelinin ne olduğu konusunda tespitlerde bulunur. İslam'ın da aynı yönde hedefleri vardır. İslam getirdiği öğretilerle insanlarda ahlaki değerlerin yerleştirilmesi ve bunun nasıl yapılması gerektiği hususunda yol gösterir. İslam inancına göre insan en güzel biçimde yaratılmıştır. Allah Kur'an'ı Kerim'de; "Muhakkak biz insanı en güzel bir biçimde yarattık." (Tin Suresi 4.Ayet) buyurarak yaratılış olarak diğer varlıklardan üstün olduğunu dile getirmiştir. Bahsi geçen ayetin devamında gelen ayetlerde de iman ve salih ameli beraber zikrederek ahlakın insanlar için ne kadar önemli olduğunu ve ahlaki değerler ile nasıl üstün bir hale geldiğinin altı çizilmiştir. Akıl, irade, özgürlük ve sorumluluk olmak üzere sahip olduğu yeteneklerle diğer varlıklardan üstün, Allah'ın kendisine hitap ederek muhatap aldığı bir varlıktır. Allah'ın insanı muhatap kabul ederek vahiy göndermesi, insanın kendi konumunu bilmesi ve anlaması açısından son derece önemlidir. Bütün bunlar insanı başta

[128] Dorman, a.g.e., s. 61

Allah olmak üzere kendisi ve diğer yaratılmış bütün varlıklara karşı sorumlu hale getirir. Dünya, bu sorumlulukların farkına varılarak yerine getirilmesi gereken ve tarla olarak nitelendirilen, iyi ve doğru olan ürünleri ekme yeridir. İnsanın, asıl yurdu olan ahiret hayatı ise; insanın dünya hayatında bu sorumlulukları ne kadar yaptığı, hangi ilkeler çerçevesinde hayat sürdüğü ile doğrudan alakalıdır. İslam, insanın dünyaya gelişi ve fiilen yerine getirilmesi gereken bu görev ve sorumlulukları hangi niyet ve amaçla ve nasıl yerine getirmesi gerektiği konusunda insanlara bilgiler verip yol gösterir ve doğru yolu gösterdikten sonra da bu yolda nasıl yol alması gerektiği hususunda da onları başı boş bırakmaz. Bunun için önce doğru bir Tanrı tasavvuru ve bu bağlamda doğru bir insan tasavvuruna ve doğru bir inanca sahip olmak, ardından da inancın öğütlediği doğru davranışları yerine getirmek gerekir. Kısaca söylemek gerekirse İslam inanç sisteminde, ahlakın ve insan davranışlarının ahlakî değerlere uygun hale gelmesinin, Hz. Peygamber'in; 'Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim' hadisinde de belirtildiği üzere, mutlak ve nihaî bir amaç olduğu görülür. Ahlak esasları, sadece teorik anlamda belirlenen değil, belki bundan daha önemli olarak uygulama boyutu, davranışa ve hayata dönük yönü olan bir olgudur. Sadece söylemde kalmış bir öğreti, reçete yazılıp alınmayan ilaca benzer ki; o ilacın hastaya nasıl bir faydasının dokunması beklenirse, hayata geçirilmemiş, pratikleştirilmemiş bir inanç ve ahlaki ilkeler de o kadar anlamsız ve havada kalacaktır. Bu nedenle ahlak, insan davranışlarının yönlendirilmesi, iyiye kanalize edilmesi, biçimlendirilmesi ve geliştirilmesi amacı taşıyan eğitimin en temel ve en gerekli konuları arasında yer almıştır. Ahlak eğitimi, insanda var olan iyinin, insanın yaratılıştan getirmiş olduğu özelliklerin, fıtrata yerleştirilmiş olan kodların ahlakî esaslara uygun olarak iyi yönde geliştirilmesi çabasıdır. Ahlak eğitiminde temel alınacak değer ölçütlerinin neler olduğu konusunda, ahlaki ilkelerin kaynağı olan inanç unsuru, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. İslam ahlak anlayışının kaynağı hiç şüphesiz Kur'an ve onun hayata geçirilmesi konusunda bize rehberlik eden Hz. Peygamber'dir. Allah Rasulü'nün ahlakı eşine sorulduğunda; "O'nun yürüyen bir Kur'an" olduğunu söyleyerek bizi ahlaki ilkelerin belirlenmesi ve hayata geçirilmesinde başvurmamız gereken kaynağı işaret etmiştir. Güzel ahlaka dair bilginin davranışa yansıması ve davranışa dönüşmesi istendiği gibi, bu davranışların insan hayatının tamamına ve her alanına yayılması da istenir. Yani ahlak hem bireysel hem de toplumsal olarak bir değişime götürür. Her ne kadar inanç, ibadet ve ahlak olarak sıralanan dini bilgiler

içerisinde ahlak son sırada yer alır ise de bu durum önemsiz görülmesinden değil, her üç kavramın birbirini tamamlama ve diğerinin ön şartı olmasından kaynaklanmaktadır. Ahlakın membaı inançtır bu anlamda. Peygamberimizin güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini ifade eden hadisi; inanç ve ibadetin ön şart ve başlangıç, güzel ahlakın ise elde edilmesi gereken bir sonuç olduğunu ortaya koymaktadır. Düşünce ve inanç, davranışa dönüştüğü ve hayata dahil olduğu zaman ancak anlam kazanır ve hedefine ulaşmış olur.

Ahlak ile din arasında var olan bağ dile getirildiğinde ve Allah olmadan dinin olamayacağı ifade edildiğinde, ateist ve materyalist düşünceye sahip olanlar; ahlaklı davranmak ve ahlaklı olmak için Allah'a ya da dine ihtiyacın olmadığını ve inançsız birinin de ahlaklı olabileceğini iddia etmişlerdir. Buradaki problem, ahlaki değerlerin kökeninin sorgulanmamasından ve kaynağını nereden aldığı sorusunun sorulmamasından kaynaklanmaktadır. Elbette inançsız bir insan da ahlaklı olabilir ancak bu ahlakı temellendirme problemi ortaya çıkmaktadır. Neye ve kime göre ahlaki ilkeler belirlenecek ve söz edilecektir. Tanrı gibi doğaüstü bir varlık ve otorite olmadan objektif bir ahlaktan söz etmek mümkün değildir. Aksi halde herkesin kendi düşünce, kabul, bakış açısı, toplumsal ve kültürel yapısı doğrultusunda farklı ahlaki söylem ve eylemler ortaya çıkacak ve ahlakın objektifliğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır.[129]

İnsanların ahlaki eylem ve davranışlarının sorumluluğunu üstlenmeleri gerekliliğini, her şeyin tesadüfler sonucu oluştuğunu iddia eden ateist bir bakış açısı cevaplamakta yetersiz kalmaktadır. Yani Hitler gibi yaşamakla Hz. Muhammed gibi yaşamak arasındaki farkı anlatmaya ateist düşüncesi yeterli argüman üretememektedir. Adalet ve zulüm gibi ilkeler kime göre doğru kabul edilecek? Yani insanın menfaatine uyan bir şey var ise başkasını neden düşünsün ki? Fazlası dururken neden az olanla yetinsin? Kötülüklere neden iyilikle karşılık versin? Neden paylaşıp yardımlaşsın? Kendi ahlaki ilkelerini neden kendisi belirlemesin? Gibi bir sürü soru sorması mümkündür. Dolayısıyla Allah olmadan, din olmadan objektif bir ahlaktan söz etmek mümkün değildir.[130]

[129] Dorman, a.g.e., s. 68
[130] Dorman, a.g.e., s. 74

Objektif ahlakın olması ya da olmaması gerektiği ile ilgili tartışmalara en iyi cevap, kişinin kendisine haksızlık edildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Çünkü haksızlığa uğramış herkes buna içten bile olsa tepki verip isyan etmekte ve görece (rölatif) ahlakı savunan biri bile pratikte buna inanmamaktadır. Ünlü felsefeci Luois Pojman görece ahlakın zarar ve yanlışlarını anlatmak için bir sınavda bunu öğrencileri üzerinde uygular ve sınavda kağıtları çok iyi olmasına rağmen, görece ahlakı savunan bütün öğrencilerine dersten kalma notu olan "F" vermiştir. Bunun üzerine öğrenciler "adaletsizlik ve haksızlık" iddiasıyla itiraz etmişlerdir. Pojman'ın itirazlara cevabı gayet net ve basitmiş: "Kağıtlarınızı sizin düşünce gözünüzle okudum ve okurken sizin bakış açınızdan baktım olaylara (sübjektif / görece ahlak gözüyle) ve benim "yeni ahlakımda" "bu adaletsizlik değil." Öğrenciler doğal olarak buna itiraz etmişler ve bu ahlak sistemini kabul etmemişlerdir. Adaletten bahsetmek ve adaleti sağlamak için mutlaka objektif bir temele ihtiyaç vardır.[131] İster ahlakın nesnelliğine inansın ister inanmasın, insan ahlaksız bir hareketle karşılaştığında bu duruma isyan etmekte ve bu da göreceli ahlakı savunan kişilerin kendilerinin bile pratikte buna inanmadığı görülmektedir.[132]

İnsanlar doğup büyüdükleri ve içinde yaşadıkları toplumların dini, sosyal ve kültürel yapısı itibariyle bazı şeyleri iyi ve doğru, diğer bazılarını ise kötü ve yanlış olarak tanıyıp kabul edebilir ve bu durum onların akıl ve vicdanlarını rahatsız etmeyebilir. Tarihsel ve kültürel araştırmalar geçmişten günümüze kimi toplumlarda aile içi evliliklerin yapıldığını ve halen bu geleneğin bazı yerlerde devam ettiğini göstermektedir. Eski Mısır'da Firavun sülalelerinde, baba-kız, anne-oğul, kız kardeş-erkek kardeş evlilikleri yapılmış, gerekçe olarak da hanedana dışarıdan kimsenin girmeyip, saltanata tehdit oluşturmalarına engel olmak istemişlerdir. Bu, normal bir durummuş gibi gösterilmiş ve gayri ahlaki telakki edilmemiştir. Yine başka toplumlarda aile içi evlilikler, ekonomik nedenlerle teşvik edilmiştir.[133]

Bu kültürel ve toplumsal farklılıklar, ahlakın temellendirilmesi hususunu tekrar gündeme getirmektedir. Zamandan zamana, mekandan mekana ve toplumdan topluma değişen bu eylemlerin doğru ve yanlışlığını belirleyecek olan nedir? İnsanlar tek başına

[131] Dorman, a.g.e., s. 81
[132] Enis DOKO, Allah'sız Ahlak Mümkün mü? Çağdaş Bir Ahlak Argümanı Savunusu, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 46
[133] Dorman, a.g.e., s. 86

kaldıklarında ya da toplumların etkisi altındayken doğruyu yanlıştan ayırt edebilirler mi? Objektif ahlakın varlığına inanan kişiler, bu ahlakın bilgisine de nasıl ulaşılabileceğini sorgulamak durumundadırlar.

Dine inanmayan ve dini gereksiz görenlere göre ahlakın her zaman ve her yerde değişmez doğal bir temeli vardır. Ancak dünyadaki gerçekler bunu yansıtmamaktadır. Temelini dinden almayan değerlerin, insanlara ve toplumlara göre değişiklik arz etmesi kaçınılmazdır. Montaigne'e göre gelenekler, insanların gerçeği görmelerine engel olacak ve kör edecek derecede onların akılları üzerinde hakimiyet ve egemenlik kurarlar. Ahlak ilkelerinin ve anlayışlarının değişkenliği de gelenek görenek ve kültürlerin farklı oluşu ve değişkenlik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Toplumların farklı inanış ve adetlerinin, o toplumun ahlaki yaşamlarını çok etkilediği ve hatta ahlaki ilkeleri de ona göre oluşturdukları bir gerçektir. Tarihte yaşanan olaylar, dinden ve inançtan beslenmeyen ahlaki ilkelerin değişkenlik gösterdiğini, bir yerlerde iyi ve doğru kabul edilen şeylerin, başka bir toplumda yanlış ve kötü olarak adlandırıldığını gösterir.

Psikolojik ve sosyolojik olarak değerlendirdiğimizde; din, ahlaki değer ve ilkeleri hayata geçirmede ve insanları yönlendirip teşvik etmede son derece önemli rol oynar. Bireysel anlamda insanın, ahlakı kendi davranışlarına yansıtması adına dinin ve inancın etkisi son derece önemlidir. Hakeza sosyolojik olarak, ahlaki ilke ve değerlerin sahaya taşınması ve uygulanması anlamında da büyük bir önem arz etmektedir. İnsanların doğruyu ve iyiyi yapıp, iyiliği teşvik edince sevap kazanacağı ve ebedi alemde cennetle mükafatlandırılacağı düşüncesi, insan davranışlarında hiçbir gücün yapamadığı etki ve gücü gösterir.

Ahlakın temellerinin dine ve vahye dayalı olması gerektiği, ahlakın objektifliği ve geçerli olması konusunda son derece önemlidir, yani köklerini Allah'ın buyruklarından almak zorundadır. Kimi düşünürler ahlakın varlığından, ahlaktan ve ahlakın objektif olması gerektiğinden hareketle Allah'ın varlığının zorunlu olacağını söylemişler ve eğer objektif ahlak var ise Allah'ın varlığı zorunludur, demişlerdir. Tanrı'yı ispat etmenin yollarından biri olarak kullanılan 'ahlaki delil' de bundan esinlenmiştir. Yani Allah var ise ahlaki ideallerimiz objektif ve geçerlidir. Çünkü ancak bütün evreni ve tüm mahlukatı yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi en iyi şekilde bilen ve her açıdan en yetkin ve aşkın olan bir Varlık ve bir Yaratıcı varsa, O'nun iradesinin her türlü beşeri değerlendirme ve

düşüncelerin üstünde olması ve bu iradenin ahlakın ve tüm varlığın üzerinde olması ve temel alınması zorunludur. Pek çok düşünür, Allah'ın isteğinin yerine getirilmesinin ancak 'iyi' olarak değerlendirilip nitelendirilebileceğini ve ahlaki iyiye ulaşmanın tek yolunun da Allah'ın iradesine uymaktan geçtiğini söylemiştir. Çünkü insanları yaratan ve onları en iyi bilen ve bundan dolayı da insanların ödev ve sorumluluklarının ne olduğunu tanımlayan, belirleyen ve onlara bildiren bizzat Allah'tır. Allah yarattığını en iyi bilen, ona göre sorumluluk yükleyen ve onu buyruklarına uygun bir yaratılış ve yapı üzerine var edendir. Dolayısıyla Allah'ın buyruklarının ve bunun sonucu öğrenilen ideal ahlaki değerlerin yaratılışa uygun ve insan aklı ile uyumlu olmaması düşünülemez. Ve Allah'ın yaratılışa uygun olmayan bir şeyi emretmesi de düşünülemez. Yani yarattığı ile bildirdiği ve insanlardan istediği arasında uyumsuzluk olmaz, olamaz.[134]

İyi ve kötünün belirlenebilmesi ve ahlakın temellendirilebilmesi için dinin yol gösterici ve yaptırım gücü olmalıdır ve gereklidir. Dini bildirim olmadan iyi ve kötünün ne olduğunu bilmemiz mümkün değildir. İnsanların içinde doğduğu çevre, yaşadığı toplum ve kültürlerin farklı ve değişik olması sebebiyle, iyi ve kötüyü tamamen ayırt edebilmesi ve farklılıklar arz etmemesi çok zor, hatta imkansızdır. Menfilikten ve keyfilikten uzak durması olanaksızdır. Doğası bozulmamış insan fıtratının, hakikate açık aklın ve vicdanın, iyi ile kötü, doğru ve yanlış arasında büyük oranda ayırım yapıp doğruyu bulması mümkün olabilir. Bu, Allah tarafından yaratılan insan ile yarattığı insanın doğasına uygun olan ahlak kaideleri arasında doğal bir uyum bulunması sebebiyledir. Buna rağmen insan yanılabilen, hata işleyebilen, yanlış eylemlerini meşru gösterebilen, içinde bulunduğu toplum ve çevrenin etkisiyle hakikate ulaşmak noktasında sıkıntı yaşayabilen varlıklar olması hasebiyle, doğru ve yanlış arasında sağlıklı ve doğru bir ayırım yapabilmek ve seçebilmek için dini bildirimlere yani ilahi vahye muhtaçtır.[135]

Bütün bunlarla birlikte Kur'an, arzulara uyularak oluşturulan ahlaki rölativizmi (ahlaki göreceliği) ortadan kaldırma amacı olmakla birlikte asıl amacı ve katkısı, ahlaki doğruyu, evrensel ahlaki ilkeleri davranışa dönüştürmede, hayatını o ahlaki ilkelere göre dizayn etme noktasında insanın gösterdiği kayıtsızlığı ortadan kaldırarak ahlaki doğrunun ve iyinin maksimum düzeyde, en üst seviyede ve sürekliliğini sağlayarak

[134] Dorman, a.g.e., s. 95
[135] Dorman, a.g.e., s. 97

aktifleştirilmesini, fiilleştirilmesini ve davranışlara dönüştürülmesini sağlamaktır. Bunu da insanın akli, mantıki ve ahlaki yanını ortaya çıkararak bir Allah'a inandırma ve onun zarar, acı ve sıkıntıdan kaçıp yarar, haz ve mutluluğa yönelme duygusuna hitabeden ve sorumluluk duygusunu her daim canlı tutulmasına sebebiyet veren ahiret inancını sürekli ayakta tutarak yapmaya çalışır.[136] Allah ve ahiret inancı, insanın ahlaki yönünün ortaya çıkması ve sürekliliğinin sağlanması noktasında şüphesiz en etkili yoldur.

Kur'an'ın; Allah'ın yarattığı ve sorumluluk yüklediği insana; doğru davranma ve gayri ahlaki ve yanlış davranışlardan uzak tutmak için mükafat ve cezadan ve insanlara ahirette karşılaşacakları bu durumlardan bahsetmesi; insan yapı ve fıtratının acı ve ızdırap veren şeylerden kaçınıp ona haz ve mutluluk veren şeylere yönelmesi gerçeğine dayanır. Bu bağlamda iman edip iyi davranışlar sergileyen insanların cennetle ve sayısız nimetlerle mükafatlandırılacağı; aynı zamanda inanmayıp kötülük yapanların da cehennemle cezalandırılacağı tehdidiyle, insanların ahlaksızlık ve kötülüklerden uzaklaştırılıp vazgeçirilmesi murat edilmektedir.[137] İnsanın hem kendi cinslerine hem de bununla birlikte yaratılan bütün varlıklara ahlaki davranmasının bir sorumluluk gerektirdiğini ve o sorumluluk bilinci ile hareket etmesi gerektiğini bilse dahi, kendi içimizde murakabe yapamadığımızdan dolayı, dışarıdan bir yaptırımın olması şart oluyor. Günümüzde en gelişmiş ya da en eğitimli ve modern diyebileceğimiz toplumlarda bile hukuk sistemlerinin olduğu ve düzenin kurulması için bir nizamın gerekli olduğu aşikardır ve bilinmektedir. Yaptırım olmaksızın o düzeni kurmanın imkansız olduğu tecrübeler ile sabittir. Ahlaki davranışların hayata geçirilmesi konusunda da, Allah ve ahiret inancı en önemli yaptırım vesilesi ve gücüdür.

Aynı dine ve inanca mensup olanların da bazen ciddi anlamda görüş ayrılıklarına düştüklerini, birbirlerini tekfir edip savaş açmaya varacak kadar ileriye gittiklerine şahit olmaktayız. Peki, her iki taraf ya da her grup; Hakkın, doğrunun, iyinin kendisi olduğunu iddia ediyorsa, bu nasıl çözümlenebilir veya ortak bir noktaya varılabilir? İyinin ve iyiliğin kaynağı Allah'tır, deriz. Hiziplere ayrılan insanlara baktığımızda nefsani duygular, ideolojik kaygılar, liderlik ve makam sevdası gibi problemler dolayısıyla, dini ve inancı kendi yaptıklarına uydurmaya çalışır ve akletmeyen, okuyup araştırmayan

[136] Güler, İman- Ahlak İlişkisi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 106
[137] Güler, a.g.e., s. 109

insanların da buna kanmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı Allah Kuran'da defalarca vurgu yaparak "akletmez misiniz, düşünmez misiniz?..."[138] buyurarak vahiy ile birlikte aklın kullanılmasıyla ortak insani ve ahlaki değerlerin korunmasını ister.

Hayvanlar bazı beceriler bakımından insanlardan üstündür. Bir köpeğin ormanda kaybolma ihtimali, sahibine göre daha azdır. Çoğu hayvan insanlardan daha avcıdırlar. Yine bazı hayvanlarda (arılar, karıncalar) müthiş bir iş birliği ve iş bölümü vardır ancak ahlakı bilmezler. Çünkü ahlak, iyilik lehine ve kötülük aleyhine özgür ve bilinçli bir tercih gerektirir. Hayvanlar böyle bir tercih yapamazlar çünkü özgür değillerdir ve bir iradelerinin olması söz konusu değildir. Onlar tamamen masumdur. Ahlak zaten bunlardan ibaret de değildir. Ahlak sadece insana aittir ve tabii ahlaksızlık da.[139]

İnsanların hayvan ve bitkiler gibi bir yapısı yoktur ve onların aksine ahlaki sorumluluk ve farkındalık sahibi varlıklardır. Bazı hayvanlar gözlemlendiğinde ahlaki gibi görünen bazı davranışlara rastlamak mümkündür. Örneğin arı ve karınca gibi bazı canlılarda, hayatını feda edecek şekilde bazı davranışların bulunduğu, ancak böcekbilimcilerin de kabul ettiği husus, onların bu tür davranışları bilinçli olarak yapmadığı, iyi ve kötü ya da doğru ve yanlışı anlayabilecek bir farkındalığa dolayısıyla bir tercihe sahip olmadıklarını, genlerinde kodlu özellik olan içgüdüsel durumdan dolayı bu davranışları yaptıkları gerçeğidir. İnsanlarda ise bir irade ve istenç söz konusu olup alternatifi olduğu halde yani yanlış yapma gücü olmasına rağmen iyiyi, doğruyu ve ahlaklı olmayı tercih etme söz konusudur.[140] Aliya bu konuda şunları söyler: "Karınca yuvasında her karıncanın görevini mükemmel bir tarzda yerine getirmesinin ahlakla alakası yoktur. Karınca başka türlü hareket edemez. Veya arıların hasta yahut kuvvetsiz kalan işçi arıyı kovandan dışarı atması ahlaksızlık sayılmadığı gibi, arının kendini oğul için feda etmesi de ahlak değildir."[141]

Ahlak ile ilgili olarak teorik ve pratik bilgi ve uygulanışların da farklılık arz etmesi mümkündür. Yani ahlaki ilke ve kuralların Allah tarafından belirlendiği ve temellendirildiği ve bu sayede objektif ve evrensel olabildiklerine inanan biri, bu inancına aksi ve aykırı davranarak ahlak dışı davranıp hareket edebileceği gibi, Allah'a inanmayan

[138] Bkz. En'am/50; En'am/80; Yunus/3; Hud/24, Hud/30; Nahl/17; Muminun/85; Secde/4; Saffat/138
[139] İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar, s. 176
[140] Dorman, a.g.e., s. 103
[141] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 226

ateist biri de uyguladığı ahlaki ilkelerin ve doğru davranışların temelini düşünmeden ve sorgulamadan ahlaka uygun davranması da mümkün olabilir. Bunun yanı sıra kimi ateistlerin, kendilerini ateist olarak niteleyenlerin de ahlaki değerleri gözetmeleri ve ahlaki davranış sergilemelerinin ardında çeşitli psikolojik, sosyolojik ve kültürel nedenlerin bulunduğu da bir gerçektir. Dini inanç ve kabullerin etkili olduğu toplumlarda doğup büyüyen ve daha sonra kendisini ateist olarak niteleyen insanların, içinde yaşadıkları toplumların ahlaki değerlerinden kendilerini sıyırması ve etkilenmemesi olanaksız gibidir. Aynı zamanda İsveç ve Norveç'ten çok daha yoğun ateist nüfusa sahip Çin, yolsuzluk sıralamasında, insan hakları, adalet ve özgürlükler gibi birçok kriterde tüm ülkeler içinde en kötü sicillerden birisine sahip. Yine ateizmin yoğun olduğu Rusya da benzeri kriterlerde iyi bir sicile sahip değildir. [142]

Din, insanlara "haksız yere cana kıymayın, adaleti gözetin, hırsızlık yapmayın, insanlara kötü ve incitici sözler söylemeyin, barışı, hakkı, hakikati ve liyakati esas alın" demesine rağmen, insanlar yanlış davranabiliyor ve gayri ahlaki davranışlar sergiliyor diye dini suçlayan ve yapılan yanlış tutum ve davranışların faturasını dine kesen insanlar bulunmakta ve Müslüman ülkelerde yaşanan gayri ahlaki durumlardan örnekler sunarak kendilerini haklı çıkarmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu durum, dinin yanlışlığını değil, insanların yanlış yolda olduğunu gösterir ve insanlar gayri ahlaki davranışlarda bulunup yanlış eylemler sergiliyorsa bu, dinden ve dinin getirdiği ilkelerden değil, insanların yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır.[143]

Ahlaklı yaşamak, medeni olmak için dine gerek olmadığını, bugün en gelişmiş denilebilecek ülkelerin ateist oranının yüksek olması, 'aslında din olmadan da ahlaklı olunabilir, gelişim de sağlanabilir' gibi söylemleri, günümüzde en gelişmiş, modern ve güya insan haklarını savunduğu iddia edilen ülkelerde, yakın tarihte yaşanan ve halen yaşamaya devam eden insanlık dışı olay ve durumlar bu tür iddiaları yalanlamaktadır. Allah'ın insana doğuştan verdiği en temel hak olan insanca ve özgürce yaşam hakkını, binlerce yıldır insanlar gasp etmekte ve dünyevi, menfi, milli çıkarlar uğruna birbirine zulmetmekte ve birbirini acımasızca katletmektedir. Günümüzde Batı'nın gelişmişlik ve güya insani ilerleyiş ve yükselişinden bahsederek Müslümanların teknoloji ve bilim

[142] Dorman, a.g.e., s. 108
[143] Dorman, a.g.e., s. 111

olarak geri kalmışlığını dine bağlayan insanların sayısı az değildir. Oysa Batı dünyasının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve bilimsel gelişmişliğin arkasında ezilmiş, insanlık dışı muameleye tabi tutulmuş, geri bırakılmış, yüzlerce yıl kendi menfaatlerine göre kullanılmış, sömürülmüş, insanlık dışı düşünce ve muamelelere maruz bırakılmış toplumlar, milletler ve devletler bulunmaktadır. Dünya zenginliğinin belli bir kesimin elinde olması ve bahsedilen bu sermaye sahiplerinin dünyadaki insan sayısına oranla oldukça az sayıda kişinin elinde toplanmış olması ve aynı zamanda oldukça büyük bir kısmın sadece zaruri ve temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamadıkları, tenleri, renkleri, dilleri, ırkları ya da etnik kökenlerine göre ötekileştirildikleri, birilerinin çıkarı uğruna toplu halde ezilip katledildikleri, soykırıma uğradıkları bir dünyada, kişilerin ya da milletlerin menfaati gözetilerek belirlenmiş ve bu şekilde uygulanmış ahlaki ilke ve değerlerin insaniliğinden ya da objektifliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu konuda çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin de iyi bir sınav vermediğini ancak bunda İslam'ın değil, İslam'a uzak bir yaşayışı benimseyen Müslümanların mesul olduğunu bilmemiz gerekmektedir. İnsanların özellikle Müslüman toplumların yaptığı yanlış davranışları dine mal etmek ve faturayı dine kesmek gibi yanlış bir tutum ve algısı da var insanların. Oysa bunda asıl problem dinin öğütlediği ilkelerden uzak durup yerine kendi çıkarları doğrultusunda bir sistem kurmaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Dinin temel öğretilerinden olan ve Kur'an'da vurgulanan adalet, işi ehline verme ve danışma, dayanışma gibi temel ilkelerin çiğnenmesi neticesinde, Müslümanlar özlenen toplumlar oluşturma hedefinden sapmışlardır. Bugün birçok Müslüman ülke işin ehli olmayanlar tarafından yönetilmekte, otoriter liderlerin oyuncağı olmaktan öteye gidememektedir. İslam'a aykırı hareket edip yöneten bu sistemlerin problemlerinden İslam'ı ve Kur'an'ı sorumlu tutmak isabetli ve doğru bir yaklaşım değildir.[144]

Dinin belirlediği ahlak değerleri, ilke ve kuralları ve dini açıdan ahlaki olan eylem ve davranışlar; Allah'ın belirlediği ve razı olacağı tutum ve davranışlardır. Kişilerin ya da toplum ve milletlerin şahsi menfaat, zevk, istek ve arzularının çok üstünde olan ve objektif ve evrensel olan değer ve ilkelerdir. Bu evrensel ahlaki değerler, herkes için kabul edilebilir adil kurallardır. Allah'ın belirlediği bu ilke ve kurallar, ne kişilerin şahsi menfaat, duygu ve düşüncelerine göre şekillenir ne de içinde bulundukları toplumların

[144] Dorman, a.g.e., s. 126

sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarına göre değişkenlik gösterir. Dini belirlenimde esas olan doğru, faydalı ve iyinin ne olduğudur. Dolayısıyla iyi ve doğru olan şey, kişiden kişiye ya da toplumdan topluma farklılık arz etmez ve değişkenlik göstermez. Birinde kişi (kişinin istek ve arzuları, siyasi ve ideolojik düşünceleri) merkezdeyken, dini ahlak anlayışında Allah merkezdedir. İnsanları yaratan ve kulları için en hayırlı olanı, ona yarar sağlayan şeyi gerçek anlamda bilen Allah olduğu için, O'nun belirlediği ilke ve değerlerin yani dini buyrukların dikkate alınmadığı bir ahlakın objektif olması, evrenselleştirilmesi ve sağlıklı çalışması mümkün değildir.

Nesnel ahlaki önermeler, toplumların davranış ve tutumlarından uzak ve bağımsız, doğru ya da yanlış kabul edilen davranışlar olmak zorundadır. Yani bütün dünya pedofililerle dolu olsa bile "çocuklara tecavüz etmek yanlıştır" önermesi doğru olacaktır. Merhamet, iyilik, cömertlik gibi ahlaki özellikler, özgür irade sahibi kişilerin taşıyabileceği özelliklerdir, insan dışında diğer varlıkların, masa, sandalye, bakteri gibi zihin ve irade sahibi olmayan cisimlerin merhametli veya cömert olması söz konusu değildir ve böyle bir şey beklenemez. Dolayısıyla ahlaki önermeler zaman ve mekandan bağımsız olarak doğrudurlar. İnsanlara diğer varlıklara verilmeyen duygu ve özellikleri veren hiç şüphesiz Tanrı'dır.[145]

Dine getirilen eleştirilerden biri de, dinlerin şiddete ve savaşlara yol açtığı ve tarihte yapılan savaşların nedeninin din olduğu düşüncesidir. Ancak geçmişten günümüze yapılan bütün savaşları dine bağlamak ve savaşların sebebinin sadece din olduğunu söylemek tarihi gerçeklikle bağdaşmaz. Tarihte dinsel ve mezhepsel bazı savaş ve anlaşmazlıkların yaşanmış olduğu bir gerçek olmakla birlikte, bütün bu savaşların kaynak ve temelinin din olduğunu ya da mezhepsel anlaşmazlıklardan kaynaklandığını ileri sürmek kesinlikle doğru değildir. Aslında birçok savaşın dinden ziyade kişilerin menfaati gereği ve toplumların çoğalıp yayılmaları, yeni yerler keşfedip zenginleşmeleri, refah düzeyini ekonomik olarak yükseltmeye çalışmaları ve sömürgecilik gibi nedenlerden dolayı yapıldığı görülmektedir. Makedonyalı İskender'in ordusuyla Hindistan'a kadar gitmesi, Roma İmparatorluğunun geniş bir coğrafyada egemenliğini kurup hakimiyet sürmesi ya da Cengiz Han ve oğullarının Avrupa'ya kadar dayanarak geçtiği yerleri talan edip karşısına çıkan her şeyi yıkıp yağmalaması da dinsel nedenlerden

[145] Doko, a.g.e., s. 89-90

kaynaklanmıyordu. Dünya tarihinde en kanlı olayların yaşandığı ve en fazla insanın ölüp hayatını kaybettiği 1. ve 2. Dünya Savaşları da dini sebeplerden uzak, tamamen siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu.[146]

Savaşlar ile ilgili yapılan çalışma ve araştırmalar da savaşların kaynağını dine bağlamanın yanlış olduğunu göstermektedir. Charles Philips ve Alan Axelrod tarafından hazırlanan "Savaşların Ansiklopedisi" adlı çalışmada 1763 savaş listelenmiş, bu savaşların 123 tanesinin, dinden kaynaklı ve dini sebeplerle ilgili olarak sınıflandırılabileceği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada dini sebeplere dayandırılan ve dinden kaynaklandığı iddia edilen savaşların, listelenen 1763 savaşın %7'den azına, söz konusu savaşlarda öldürülen insan sayısının ise diğer savaşlarda öldürülen insan sayısının %2'sinden azına tekabül ettiği görülmektedir. Örneğin Haçlı Savaşlarında 1 ila 3 milyon civarı insanın öldüğü, yaklaşık 3 bin kişinin Engizisyon mahkemelerince ölüm cezasına çarptırıldıkları yerde, sadece 1. Dünya Savaşında yaklaşık 35 milyon asker ve sivilin anlamsız ve din dışı sebeplerle can verdiği görülmüştür. Ki Haçlı Seferleri gibi savaşlarda, dini sebeplere dayanan savaşlar kategorisinde değerlendirilmiş olsa dahi, aslında bunun dini sebeplerden ziyade, siyasi ve ekonomik nedenlere dayandığı bilinmektedir. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği 1. Ve 2. Dünya Savaşları, Amerikan İç Savaşı, Napolyon'un Seferleri, Amerikan ve Fransız Devrimleri, Kore Vietnam Çatışması ve Rus Devrimi gibi pek çok modern anlaşmazlık ve savaşların da dini sebeplere dayanmadıkları tespit edilmiş ve seküler zihniyetin dine bağladığı anlaşmazlık ve savaşların sebebinin din olmadığı görülmüş ve yalnız 20. Yüzyılda 160 milyon sivilin soykırıma uğradığı, yaklaşık 100 milyon civarı insanın da komünist Rusya ve Çin yönetimleri tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.[147]

Günümüzde teknolojik ilerleme baş döndürücü şekilde ilerliyor. Bilim adamlarının son kırk sene içerisinde gerçekleştirdiği teknik ve maddi ilerleme, bundan önce geçen kırk asırda kaydetmiş olduğu ilerlemeden daha büyüktür.[148] Buna mukabil insani ilerleme bu ilerlemeye paralel şekilde ilerleyememiş ve bu da ahlaki eylemlerden uzak kalınarak insanın manevi yönünün arka plana atılmasından kaynaklanmıştır. Dünyanın en zengin ülkelerinden ABD'de senede yaklaşık beş milyon ağır suç işleniyor

[146] Dorman, a.g.e., s. 172
[147] Dorman, a.g.e., s. 174
[148] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 107

ve bu her geçen yıl artış gösteriyor.[149] Dünyada psikiyatrist sayısı en fazla olan şehir, Hollywood'dur. Aliya'nın şu tespiti çok ilginçtir: "İntihar vakaları ile ruhi hastalıkların sayısının uygarlık seviyesi ile orantılı olması gerçeği nasıl izah edilebilir."[150] Aliya teknolojik gelişmelerin insanın manevi yönünü doyurmadığını ve bir tarafının eksik kalacağını belirterek şöyle söyler: "İlmin ilerlemesi ne kadar büyük ve göze çarpar olursa olsun, ahlak ve dini, fuzuli ve lüzumsuz kılamaz. Zira ilim insanlara yaşamalarının ne şekilde olması icap ettiğini öğretmez ve herhangi bir değer ölçüsü göstermez. Din olmasaydı, biyolojik hayatı insani hayatın seviyesine çıkaran bu değerler meçhul ve anlaşılmaz kalırdı. Çünkü din daha ulvi bir başka alemin mahiyeti hakkında 'bilgi', ahlak ise manası hakkında 'bilgi'dir." [151]

Şunu unutmamak gerekir ki, Tanrı'nın var olmaması durumunda objektif ahlaki değerlerden söz edemeyiz. Bu durumda iyi ve kötü, ahlaki ve gayri ahlaki, doğru ve yanlış, subjektif yargılardan ibaret olacaktır. Yani objektif bir ahlaktan söz edebilmemiz için her şeyden önce Tanrı gibi doğaüstü bir güce ihtiyaç duymaktayız. İster Allah'ın varlığına inanalım ister inanmayalım, Allah'ın var olmaması durumunda objektif ahlaktan ve evrensel ahlaki ilkelerden söz etmemiz mümkün değildir. Bir kişi Allah'ın varlığına inanmadan da ahlaklı olabilir ama Allah olmadan objektif ve evrensel bir ahlakın var olmasının mümkünatı yoktur.

B. AHLAKİ EYLEMİN KAYNAĞI

Bir davranışı, bir eylemi ahlaki kılan ya da o eyleme değer veren şey nedir? Sorusuna tarih boyunca farklı cevaplar verilmiş ve değişik ahlak teorileri ortaya çıkmıştır. Ahlaki davranışı, yapılan eylemin sonucuna göre değerlendiren teorilerin yanı sıra, ahlaki davranışı sonucuna göre değil, onu bir ödev bilinci (Kant) ya da aşkın değerlerin kaynağının Allah'ın rızasını kazanmakta gören dinsel teoriler bulunmaktadır.

Ahlaki olanı bilme adına da çeşitli görüş ve düşünceler mevcuttur.

[149] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 108
[150] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 113
[151] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 176

- Ahlaki iyi veya doğrunun akıl ile bilinebileceğini ileri süren görüş: İlk çağ Yunan felsefesinden günümüze kadar felsefi ahlak teorilerinin büyük bir bölümü (Sokrat, Platon, Aristo, Kant, Spinoza, Hegel, Hume, Mill vs.) ahlak felsefelerini akılla temellendirmişlerdir. İnsanın iyi ya da kötüyü, doğru veya yanlışı akılla bulabileceğini iddia etmişlerdir. Bazı dinsel yorumlar da ahlakı büyük bir oranda akıl ile temellendirir. İslam'da Mutezile ve Maturidi ekollerinde olduğu gibi.

- Ahlaki iyi veya doğruyu "sezgi" ile temellendirme: Felsefi ahlak teorilerinden Bergson ve Moore'un teorileri ve dini ahlak teorilerinden mistik teoriler, sezgi ile temellendirilen teorilerdir. Bu akımlar da, doğru ve yanlışa giden yolların sezgi ile bulunabileceğini iddia etmişlerdir.

- Ahlaki iyi ve doğruyu "ilahi vahiy" ile temellendirme: Üç büyük ilahi dinin veya ilahi dinin üç büyük tecrübesinin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) teolog ve ahlakçılarının bir bölümü ahlaki iyi veya doğruyu bilmenin ancak Tanrı'nın bildirmesi (vahiy) ile mümkün olacağını iddia etmişlerdir. İlahi vahiy olmadan insanın gerçek anlamda iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edilemeyeceğini savunmuşlardır. [152]

Kant'a göre; insanın sahip olduğu zihinsel yatkınlık, insanı bir Tanrı'nın var olduğu inancı ve düşüncesine götüren 'ahlak yolu'nun başlangıç noktasıdır.[153] İnsan bazen farklı davransa dahi, ahlaki duygu ve davranışları açık seçik görülmese bile insan ahlaki bir yatkınlığa sahiptir ve bunda şüphe edilemez.[154]

Ahlakın kökeninin akıl, sezgi ya da Allah'a (vahye) dayandığı görüşlerini savunanlar, iddialarını doğrulamak için çeşitli yöntem ve görüşler bildirmişlerdir. İslami ekollerden Mutezile ve Maturidilik, ahlakı büyük oranda akla dayandırır. Eş'arilik ise ahlakı vahiy ile temellendirir. Mutezile ve Maturidilik, aklın vahiyden önce de davranışların iyi ya da kötü olarak bilinebileceğini savunur. Mutezile ahlaki vazife kavramını 'ahlaken iyi olan fiillerden, failin yerine getirdiğinde övgüye, terk ettiğinde yergiye hak kazandığı fiil' olarak tarif eder. Temel ahlaki vazifeler, vahye ihtiyaç

[152] İlhami GÜLER, Allah'ın Ahlakiliği Sorunu, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 34
[153] Mehmet S. AYDIN, Tanrı-Ahlak İlişkisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 1991, s. 26
[154] Aydın, a.g.e., s. 27

duymaksızın akıl ile bilinirler.[155] Yine Mutezileye göre, insanlara hissi veya zihni haz veren fiiller faydalı, acı ve ıstırap verenler de zararlıdır. Ve bu tür fiillerin iyi ya da kötü olduğu akılla a priori olarak bilinmektedir.[156] Mutezile'ye göre ahlaki değerler, fiillerin değişmeyen nitelikleridir. Ahlaki değerler, ontolojik manada objektif bir varoluşa sahiptir ve akıl vahiyden bağımsız olarak bu değerleri kavrayabilmektedir.[157] Aslında Allah'ın yarattığı insan ve varlıkların genetik bilgileri ile de ilgili olması hasebiyle, aklın insanı iyi ya da doğruya götürmesi muhtemeldir ancak Aliya'nın da dediği gibi bu tek başına yeterli midir? Aliya'ya göre, "ahlak aklın mahsulü değildir; prensip olarak da, tatbikat olarak da… Akıl yalnızca şeyler arasındaki münasebetleri tetkik ve tespit edebilir; ahlaken tasvip veya red mevzu bahis olunca hakiki manada hüküm veremez."[158] Aliya ahlakı din ile, Allah ile, vahiy ile temellendirerek şöyle söyler: "Din olmasaydı, biyolojik hayatı insani hayatın seviyesine çıkaran bu değerler meçhul ve anlaşılmaz kalırdı. Çünkü din daha ulvi bir başka alemin mahiyeti hakkında "bilgi", ahlak ise manası hakkında "bilgi"dir" [159] Aslında Aliya ahlakı Allah'a ve vahye dayandırarak aklı tamamen saf dışı bırakmıyor. Bir bakıma insanların menfi ve keyfi davranışlarını akılla izah etmeye çalışarak kılıf uydurmalarının önüne geçmeyi hedefliyor. Bu anlamda şu gerçeği de göz ardı etmemek gerekir ki; insanlar arasında ahlaki davranışları etkin hale getirip yaygınlaştırılması adına da bir gücün, bir yaptırımın olması gerekir. Bunu da en iyi sağlayan hiç şüphesiz dindir, vahiydir.

Tanrı'nın yani bir Yaratıcının varlığı ve ahiret inancı, ahlâkî düşünce ve fiilleri anlamlı hale getiren ve yaptırımı olması hasebiyle zorunlu birer ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi halde iyi ve doğru davranışlara yönelim ve kötü olanlarından uzaklaşmak için ortaya konan çaba, harcanan emek motivasyonunu eyleme dökme gücünü kaybedecektir.[160]

İnsanların doğru ve yanlış hakkındaki ölçü ve değerleri çağdan çağa, zamandan zamana ve toplumdan topluma değişiklik arz edebilmektedir. İnsanlar ahlak kurallarının ölçü ve kaynağı olarak kabul edilirse, bir yerde doğru görülen görüş başka yerde yanlış

[155] Recep KILIÇ, Ahlakın Dini Temeli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2012, s. 98
[156] Kılıç, a.g.e., s. 100
[157] Kılıç, a.g.e., s. 114
[158] İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslam, s. 171
[159] İzzetbegoviç, a.g.e., s. 176
[160] Çetintaş, Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri, s. 64

kabul edilebilir. İnsanların inanç, dünya görüşü, siyasi fikirleri vs. ahlaki değerlerin konulması noktasında farklılık gösterip, toplumsal ahlaki birliktelik sağlanamamış olacak ve ahlaki ilkeler yara alacaktır. Ahlak kurallarının bütün insanlar için kabul edilebilir ve evrensel olabilmesi için en doğru şey, bu kuralların insanları yaratan ezeli bir varlık tarafından konulmuş olması gerçeğidir ve bu da ahlak kurallarının aşkın kaynağı olan Tanrı'nın ta kendisidir. [161]

Bununla birlikte dini ya da vahyi anlamanın yegane yolunun, doğru bir Allah tasavvuruna sahip olmaktan geçtiğini de bilmek gerekir. Bize öğretilen Allah tasavvuru, aklı devre dışı bırakıp ya da Allah'ın haşa ahlaksız (doğru olmadığı düşünülse de) da olsa, yanlış da olsa bir şeyi emretmişse (!), 'mutlaka bildiği vardır, hikmetinden sual olunmaz', diyerek düşünce ve aklın örtülmesiyle tanınıp bilinen bir tasavvur; yani aklı saf dışı bırakan insanların kafasındaki Allah tasavvuru yanlış ve çarpık bir zihniyet … Böyle olunca da akıl, düşünme ve irade geri plana bırakılarak oluşan Tanrı tasavvuru, Allah'ı hakkıyla tanıyamamamıza ve böylelikle insani ve ahlaki değerler konusunda da çıkmaza girmemize neden oldu ve olmaya da devam ediyor. Grup ve hiziplerin mücadelesi de bundan kaynaklanır. Allah Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü Hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağınık edip grup grup (hizip hizip, öbek öbek) olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dini anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir."[162] buyurmaktadır. Allah verdiği akıl ve düşünme yetisi ile kendisinin iyinin kaynağı olarak bilinmesinde ve doğru bir Allah tasavvuru ile hakikatin kaynağına ulaşacağımızı ve bu anlamda doğru bir yol izlememizi tavsiye etmektedir.

Bütün bunlarla birlikte Kur'an, arzulara uyularak oluşturulan ahlaki rölativizmi (ahlaki göreceliği) ortadan kaldırma amacının yanında, Kur'an'ın ve vahyin asıl amacı ve katkısı; ahlaki doğruyu davranışa dönüştürmede insanın gösterdiği kayıtsızlığı ortadan kaldırarak ahlaki doğrunun, iyinin maksimum düzeyde insan tarafından sürekli fiilleştirilmesini sağlamaktır. Bunu da insanın mantıki ve ahlaki yanını ortaya çıkararak bir Allah'a inanma ve inandırma ve onun zarar, acı ve sıkıntıdan kaçıp yarar, haz ve

[161] Çetin, İman ve İnkarın Felsefi Temelleri, s. 102
[162] Kuran'ı Kerim, Rum Suresi, 31-32

mutluluğa yönelme duygusuna hitabeden ahiret inancını sürekli ayakta tutarak yapmaya çalışır.

Allah Kur'an-ı Kerim'de Rum Suresi 30. ayette şöyle buyurmaktadır: "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."

Tanrı'nın üç çeşit kanunu vardır. Birincisi enfusi ayetler (İnsan fıtratında yer alan kanunlar), ikincisi kevni ayetlerdir ki, Allah yarattığı kainatta bir düzen, nizam ve ahenk koyarak her tarafta bunu bize göstermektedir. Üçüncüsü de kavli ayetlerdir, bu da peygamberler yoluyla açıklanan kanunlardır. İkinci ve üçüncü tür kanunlar fıtri kanunları yani doğuştan gelen ve kodlarımızda yer alan ayetleri teyit eder ve ona ilave olarak konulmuşlardır.

Ahlakın kökü insan vicdanıdır ve bu da fıtridir. Ancak insan vicdanının ilahi bir cihaz olduğu ve vicdanının ilhamlarının ilahi bir kökene istinat ettiği bilinmelidir.

Fıtrat; "içinde gizleneni ortaya çıkarmak için yarıp açmak, yaratmak, meydana getirmek" gibi anlamlara gelen fatr kökünden türetilmiş isimdir. "Yüce Allah'ın bir şeyi yaratması ve onu herhangi bir fiili yapmaya aday bir halde düzenlemesidir."[163] Kur'an'ı Kerim'de yer alan "Sen yüzünü hanif olarak dine; Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fıtratına doğrult" (Rum Suresi, 30. Ayet), ayeti, Yüce Allah'ın insanda yarattığı ve onda kökleştirdiği O'nu bilme yetisine işarettir.[164] Allah'ın insanı üzerinde yarattığı fıtrat, yaratılıştan her insanın özüne ve kodlarına yerleştirilen bir yaratıcıya inanmaya, iman etmeye, iyiye, doğruya, güzele ve hakikate olan yatkınlık ve eğilimdir. İnsan dünyaya öylesine gönderilen bir varlık değildir ve bir amaç için yaratılmıştır. Fıtrat, insanın var oluş gayesini ve yaratılış amacını gerçekleştirecek kabiliyete, donanıma, kodlara ve alt yapıya sahip olmasıdır.

Allah indirdiği kitabında; "O her şeye yaratılıştan en güzel olma, kemalini bulma yeteneği vermiş…"(Secde Suresi 7. Ayet) buyurmuştur. Bu ayet Allah'ın insanın özüne yerleştirilen kodlar olduğunu, iyiyi kötüden ayırt etme, doğru ile yanlışı akletme

[163] El- Isfahani, Müfredat, s. 801
[164] El- Isfahani, a.g.e., s. 801

özelliğini verdiğini gösterir. Ve yine Bakara Suresi 138. Ayette "Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?..." buyrularak 'Allah'ın boyası' ile insanın temiz özü yani fıtratı kastedilmiş ve insanların bu anlamda kendi özlerine dönmeleri istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in bir ismi 'Zikir'dir, Zuhruf Suresi 44. ayette; "Şüphesiz bu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüt, bir şeref, bir zikirdir…" buyurulmaktadır. Zikir, "bilginin akla getirilmesi anlamında kullanılır. Kimi zaman da onunla, bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz kastedilir."[165] Öğüt, hatırlatıcı, hatırlatma, şeref, öze dönüş gibi anlamlara gelen bu kelime ve Kur'an'ın bir adı olarak kullanılması da bizim yaratılışımız gereği bazı donanımlara sahip olduğumuzu gösterir. Bu da bizi özümüze döndüren şeyler, bize hayat veren yani bizi biz yapan unsurlardır. Yani Allah'ın kelamıdır. Allah yarattığı kullardan hem doğru ve iyi olan davranışları yapmasını isteyip hem de erdemli bir yaşam sürmelerini beklerken aynı zamanda var ettiği insanı bu ahlaki ilke ve davranışlara uygun olmayan bir yaratılış ile yaratması düşünülemez. Bu sebeple insan yaratılışının yani fıtratının, Allah'ın insan için belirlediği dini emir ve yasaklar neticesinde ortaya çıkan bir takım ahlaki ilke ve davranışlar ile uyum içinde olması gerekmektedir. Yani Allah'ın insanı ahlaklı olmaya uygun yarattığından, sonra buna uygun vahiy ile onları doğru ve ahlaki eylemler konusunda bilgilendirdiğinden söz edilebilir. İnsanı düzgün bir biçimde yaratan, ona yol gösteren ve daima iyi ve güzel olana yönelmesini öğütleyen ve bunun için de kitaplar ve Peygamberler gönderen Rabbinden beklenenin tam da bu olduğu söylenebilir. Akıl ve irade sahibi bir varlık olan insanın sorumluluklarını yerine getirebilmesi için din ile insanın 'yazılımı' uyumlu olmalıdır.[166] Kur'an-ı Kerim'de Şems Suresi 7,8,9, ve 10. ayetlerde Allah'u Teala şöyle buyuruyor; "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır." Bu ayetler de bize insanın yaratılışına iyilik ve kötülük duygularını koyup, bu duyguları nasıl kontrol edeceği ve nasıl yönlendireceği yeteneğini veren Allah'tır, gerçeğini hatırlatır. İnsanlar iyilik ve kötülük yapma potansiyeline sahip olarak yaratılır ve nasıl davranacağımız bizim hangi yönümüzü geliştirdiğimiz ile ilgilidir.

[165] El-Isfahani, a.g.e., s. 398
[166] Dorman, a.g.e., s. 54

İnsanı yaratan Allah kulunu başıboş bırakmaz ve yarattığını en iyi bilen, bu yolda nasıl yürümesi gerektiğini ve yolun sonundan bizleri haberdar eden Rabbimiz, gönderdiği ayetleri de yaratılışımıza uygun göndermiştir. Dünyada yaratılan bütün varlıklar kendi amacına uygun hareket ederken, insan diğer canlılardan farklı olarak ona verilen akıl ve irade ile ve Rabbinin yaratılışına koyduğu fıtrat (kodlama) ile kendi yolunu bulabilme kapasitesine sahiptir. Yaratılışımıza bıraktığı kodların yanı sıra kevni, enfüsi ve lafzi ayetler ile de bizim kendi yolumuzu bulmamız için lütufta bulunmuştur. Din, insanlık tarihi kadar eski ise (ki yapılan araştırmalar dini ilk insana kadar götürmüşlerdir), dini insandan, böylelikle ahlakı dinden ayırmamız mümkün değildir. Bütün bunlar gösterir ki ahlakın kökeni dindir ve din insan ile var olmuştur.

İnsanoğlu yaratılışı gereği bir din, dolayısıyla Tanrı duygusuna sahiptir. Yapılan araştırmalar, çocukların daha küçük yaşlarda meylettikleri iyi duygu ve eylemler ile bir Yaratıcı fikrine sahip olduklarını göstermiştir. Çocuklar bütün safiyetleri ile Tanrı'nın varlığına inanmaktadırlar. Araştırmaya dayalı iman da kişinin kendi öz duygu ve düşüncelerine bir dönüştür. Düşünen insan, akıl yoluyla bütün her şeyi yaratan bir Tanrı'nın varlığına ulaşabilir.[167]

Kalu Bela veya Elest Bezmi diye bilinen ayeti bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Allah Araf Suresi 172. ayette şöyle buyurmaktadır: "Hani Rabbin Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, 'Evet, şahit olduk' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir." Bu ayet yıllar boyunca, biz dünyaya gelmeden önce ruhlarımızın bir yerde toplanıp, Allah'ın bize; "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna, bizim de; "Bela" diyerek cevap verişimiz gibi anlatıldı ve anlaşıldı. Oysa Kur'an'ın geneli göz önüne alındığında, Allah'ın kullandığı mecaz, sembol ve benzetmeler incelendiğinde, ayetin verdiği mesajın bizim anladığımızdan çok farklı olduğu anlaşılıyor. Birinci olarak Allah, Rabb ismini kullanarak, bizi yarattıktan sonra başıboş bırakmadığını ve terbiye ettiğini anlatarak ayete başlar. İkinci olarak insanın anne rahmine düştüğü anı yani bizim dünyaya adım atma serüvenimizden bahsederek, bizim yaratılışımıza, fıtratımıza yerleştirdiği kodları, genleri sembolik bir anlatım ile anlatır bize. Bizi şahit tutma meselesi içimize yerleştirilen o

[167] Güler, Dine Yeni Yaklaşımlar, s. 17

kodlardır. Yani bazen vicdan olarak, bazen sağduyu, bazen içimizdeki ses olarak adlandırdığımız "Fıtrat"ımızdır. Kimse içine yerleştirilen, yaratılışımıza konan bu kodları inkar edemez.

Bitkiler alemine baktığımızda yine tohumlara saklı koca ağaçlar görürüz. Bir tohuma bir çınarı, bir hayatı yerleştiren Allah, yeryüzünün halifesi olan insana tohum (fıtrat) yerleştirmez mi? İçinde dünyaları barındıran, "Her Adem Bir Alemdir" düsturu ile bizi donatan Rabbimizin bizi başı boş bırakması düşünülebilir mi? Tohuma can olan hücreyi veren, insana da hayat bahşeden (kemale erme yolunda donanım veren) hücreyi, yani fıtratı, ruhu bahşederek bizim yolumuzu bulmamızı sağlamıştır.

SONUÇ

Çocukluk çağından itibaren ailede aldığı dini eğitim Aliya'nın geleneksel dini anlayışa hakim olduğunu, aynı zamanda lise hayatını daha seküler bir okulda ve daha farklı bir çevrede okuyarak da, hem gelenek hem de yenilikçi sayılabilecek çevreyi yakinen tanımasına olanak sağlamıştır.

Lise yıllarında içinde bulunduğu ortamın etkisiyle bir dönem farklı düşüncelere meyletmiş olsa da bu durum uzun sürmemiştir. Aliya hem yaşadığı dönem hem de içinde bulunduğu çevre ve ortam sebebiyle, Doğu Batı arasında sentez yapma imkanı bulmuştur.

Aliya'nın düşünce dünyasının oluşumunda etkili olan faktörlerin başında hiç şüphesiz genç yaşta dahil olduğu Genç Müslümanlar Hareketi olmuştur. Orada farklı ve geniş bir düşünce yelpazesine sahip olan Aliya, o zamanlardan itibaren aldığı bilgi, birikim ve tecrübe ile yıllar sonra o mücadelenin meyvelerini almıştır.

Aliya'nın düşüncesinin temelinde, insan ve insanın varlığı ve mahiyeti ilgili düşünceleri yer alır. Bu bağlamda insanı diğer varlıklardan ayıran özgürlük, hürriyet, sorumluluk, irade ve niyet kavramlarının ehemmiyeti ve bunların insanın varlığı ile bire bir ilişkili olduğu ve insanı insan yapan özellikler olduğunu söyler Aliya.

İnsanlık tarihi kadar uzun bir serüvene sahip olan din ve ahlak konusu üzerinde orijinal düşüncelere sahip olan Aliya, ahlakın kaynağı, göreceli ahlakın dezavantajları, din dışı ahlakın imkansızlığı ve ateizmin bu anlamda içine düştüğü çıkmazları üzerinde durarak ahlakın dinden, dolayısıyla Tanrı'dan bağımsız düşünülemeyeceğini söylemiştir.

Müslümanların içinde bulunduğu durum üzerinde kafa yoran Aliya, içinde bulundukları olumsuz düşünce ve olayların sebepleri ve çözüm yolları üstünde durarak, gelenek ve yenilik ikilemi arasında kalan Müslümanlara, kendi değerlerimiz üzerinden yol haritası belirlemiştir. Kendilerini yeniliğe kapatan gelenekçilerin ve geçmişi yok sayan yenilikçilerin de hata yaptıklarını ve kendi öz değerlerimiz ve birikimimiz ile yeniliğe açık olmamız gerektiğini ve dinin sadece hocalara bırakılmaması ve herkesin bu sorumluluğu üstlenmesi gereken önemli bir değere sahip olduğunu söyler.

Verdiği mücadele ile de tüm dünyaya örnek gösterilecek tavırlar sergilemesi, savaş esnasında ve sonrasında hak ve adaletten taviz vermemesi, Aliya'nın dürüst ve liyakat sahibi bir lider olduğunu göstermiştir.

Aliya, birinci ve ikinci dünya savaşı sonrası dünyayı etkisi altına alan komünizmin en etkili olduğu dönemde yaşamış, bulunduğu bölge itibariyle Doğu Batı arasında kalmış, Müslümanların içine düştüğü durumları iyi analiz etme imkanı bulmuş ve her iki tarafın doğru ve yanlışlarını yerinde görme ve yaşama imkanına sahip olmuştur. İkinci dünya savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzeninde, Müslümanların bocalaması ve geçmişlerinden kopup geleceğe karşı ümitsiz olmaları, Aliya'yı endişelendirmiş ve bundan dolayı kendi davasını dert ederek yükü omuzlamış ve Müslümanların yeniden kendilerine gelmesi için çaba sarf etmiştir.

Aliya, en önemli eseri olan Doğu Batı Arasında İslam kitabının başında, insanın varlığı, bu dünyadaki yeri ve konumu gibi konular üzerinde durur. İslam'ın diğer dünya görüşleri ile mukayesesini yaparak, insanın dualist yapısı üzerinden onu sorgular, maneviyat ve ahlak olmadan insan hayatının anlamsız olacağını söyler. Aliya'ya göre insanın dualist (ruh-beden, madde-mana) bütünlüğünü göz önünde tutup onun yapısına uygun bir hayatı ön gören yegane din İslam'dır.

Aliya, insanı insan yapan, diğer bütün mahlukattan ayıran özel yönlerine dikkat çekmiş ve bununla birlikte insanı sadece bir yönüyle ele alan diğer dünya görüşlerine de karşı çıkmıştır. Aliya'ya göre insan; insanın sadece beden ve biyolojisi üzerinde durarak onları dünyaya meylettiren ve hapseden maddecilikten (bir anlamda Yahudilikten), insanın sadece ruhi ve manevi yönünü ele alıp biyolojik tarafını arka plana atan maneviyatçılıktan (bir manada Hristiyanlıktan) uzaktır ve insanın sadece bir yönüyle müteşekkil olmadığını, insanın bir bütün olarak ele alındığı zaman insan olabileceği fikrini savunmuş, insanın hem beden hem ruh, hem maddi hem manevi, hem dünyevi hem uhrevi, hem madde hem mana ile birlikte ele alındığı zaman anlaşılabileceğini düşünmüştür ve bu anlamda diğer dünya görüşlerinin insanı eksik tanımladığını söylemiştir.

Aliya'nın ahlak ile ilgili orijinal fikirleri, ahlakı temellendirme problemi yaşayan ateizme cevap niteliğindedir. Aliya, ahlakın insana fıtri olarak Allah tarafından verildiğini ve diğer görüşlerin bu anlamda ahlakı temellendirme sıkıntısı yaşadığını savunmuştur.

Ateizmin ahlakın Allah tarafından verilmediğini söyleyerek göreceli ahlak anlayışına kapı araladığını ve insanların farklı kültür, gelenek, düşünce, zaman ve mekan farklılığının ahlakı evrenselleştirme anlamında çıkmazda olduğunu düşünmüştür.

Aliya, insanın bazen inancı amele dökme ya da söylem ile eylem arasında çelişkili ve farklı davrandığını ve böylelikle Allah'a inanan insanların yanlış davranışlarda bulunduğunu, ancak insanların bu yanlış tavırlarının dinden, İslam'dan kaynaklanmadığını, bunun kişinin kendisinden kaynaklı olduğunu söylerken; beriki tarafta ateist olduğunu söyleyip ahlaklı davranışlar sergileyen insanların da olduğunu ve bu sebeple 'ahlaklı ateist olabilir ancak ahlaklı ateizm olamaz' diyerek din dışı ahlakın olamayacağını savunur.

Aliya, Allah'ın 'iman ve salih ameli' beraber zikretmesinin altını çizerek İslam'ın doğru ve faydalı davranışın ehemmiyeti üzerinde durduğunu söyler. Diğer bütün ibadetler, emir ve yasakların bundan sonra geldiğini ve ancak bunlar (iman ve salih amel) olunca anlam ve değer kazanacağını savunur. Günümüz Müslümanlarının salih amel emrini göz ardı ettiklerini ve bundan dolayı 'ahlaklı ateistler ve ahlaksız dindarların' türediğini söyler.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Kur'an'ı Kerim

AKIN Mahmut Hakkı, *Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İZZETBEGOVİÇ,* İstanbul, İlke Yayıncılık, 2020

AKIN Mahmut Hakkı, Karaaslan Faruk, *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü Aliya İZZETBEGOVİÇ,* Pınar Yayınları, 2014

AYDIN Mehmet S., *Tanrı-İnsan İlişkisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1991

CANATAN Kadir, *Ahlak Felsefesi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2019

ÇETİN İsmail, *İman ve İnkarın Felsefî Temelleri*, Bursa Emin Yayınları, 2016

DOKO Enis, *Allah'sız Ahlak Mümkün mü? Çağdaş Bir Ahlak Argümanı Savunusu*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2019

DORMAN Emre, *Din Ahlak İlişkisi*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2019

ELİAÇIK R. İhsan, *Aliya İZZETBEGOVİÇ*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2019

EL-İSFAHANİ Ragıp, *Müfredat*, Tercüme; Abdulbaki GÜNEŞ, Mehmet YOLCU, İstanbul, Çıra Yayınları, 2012

GÜLER İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016

GÜLER İlhami, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014

GÜLER İlhami, *İman- Ahlak İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014

İZZETBEGOVİÇ Aliya, *Doğu- Batı Arasında İslam*, Tercüme: Salih Şaban, İstanbul, Klasik Yayınları, 2018

İZZETBEGOVİÇ Aliya*, İslam Deklarasyonu*, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018

İZZETBEGOVİÇ Aliya*, İslami Yeniden Doğuşun Sorunları,* Tercüme: Azra BLEKİÇ AYDOĞAN, İbrahim Hakan AYDOĞAN, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2021

İZZETBEGOVİÇ Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*, Tercüme, Hasan Tuncay BAŞOĞLU, İstanbul, Klasik Yayınları, 2011

İZZETBEGOVİÇ Aliya, *Tarihe Tanıklığım*, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018

KILIÇ Recep, *Ahlakın Dini Temeli.* Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2012

TOPALOĞLU Aydın, Ateizm ve Eleştirisi, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004

UYSAL Enver, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, Bursa, Emin Yayınları, 2013

ÜLKEN Hilmi Ziya, *Ahlak*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016

VURAL Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Ankara, Elis Yayınları, 2016

YAVUZYILMAZ Yusuf, *Bilge Yönetici İzzetbegoviç'in Entelektüel Dünyası,* İstanbul, Çıra Genç Yayınları, 2019

Makaleler

AKIN Mahmut Hakkı, *Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi*, 2. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Barışın Tesisindeki Rolü" Cilt 2, 19-20-21 Mayıs 2016, Hollywood Hotel-Sarajeva, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, Konya, 2016

AKIN Mahmut Hakkı*, Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Siyaset Felsefesi ve İslam*, Üsküdar Belediyesi, Doğu-Batı Arasında İslam Birliği Sempozyumu Bildiriler, Vefatının Onuncu Yılında Aliya İZZETBEGOVİÇ, İstanbul, 2013

BİRGÜL Mehmet Fatih, *Müslüman Aydının Pozitivizmle İmtihanı: İzzetbegoviç'te ve İlk Muhafazakarlarımızda Bergson Etkileri*, Derleyen: Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İZZETBEGOVİÇ Hikmet, Özgürlük ve İslam, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018

ÇELİK Ferhat, *Ateizmin Tarihi üzerinde Kısa Bir Deneme*, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 2005

ÇETİNTAŞ İbrahim, *Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014

KARAAĞAÇ Hilmi*, Aliya İzzetbegoviç'te İslam Düşüncesinin Yenilenmesi*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 19, Temmuz 2019

KAYA Mahmut*, Revakiyyun,* TDV İslam Ansiklopedisi, 35.Cilt, İstanbul, 2008

MULAOSMANOVİÇ Admir*, Aliya İZZETBEGOVİÇ*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ek 1 Cilt, Ankara, 2020

OVACIK Zübeyir, *Seküler Etik Mümkün Mü? Aliya İZZETBEGOVİÇ'TE Etiğin Seküler İmkanına İlişkin Felsefi Bir Soruşturma*, Felsefe Dünyası Dergisi, Say: 68, 2018, Hakemleme: 28.09.2018, Düzeltme: 08.11.2018, Kabul: 10.11.2018

OVACIK Zübeyir, *Tabiat ve Şuurdan Daha Öte Bir Varlık Olarak İnsan: Aliya İZZETBEGOVİÇ'TE Felsefi Antropoloji*, Felsefe Düşünce Dergisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2015

ÖZYURT Cevat, *Bilge Bir Perspektifte Kapitalizmin İnsanlık Sınavı Aliya İZZETBEGOVİÇ'İN Materyalizm Analizi*, Derleyen Mahmut Hakkı AKIN, Aliya İZZETBEGOVİÇ Hikmet, Özgürlük ve İslam, Pınar Yayınları, İstanbul,2018

TEKDAL Sertaç, *Çağdaş İslam Düşüncesinin Bilge Kralı: Aliya İZZETBEGOVİÇ*, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, İstanbul, 2019

TOKTAŞ Fatih, *Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İZZETBEGOVİÇ*, DEUİFD, XLIV, 2016

YDIN İbrahim Hakkı, *Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, Erzurum, 2011